MŰVÉSZETI KÖNYVTÁR

SZERKESZTI K. LIPPICH ELEK

MUNKÁCSY MIHÁLY

ÍRTA

MALONYAY DEZSŐ

I

BUDAPEST
LAMPEL RÓBERT (WODIANER F. és FIAI) CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVKERESKEDÉS
KIADÁSA

Freytag Rollan 918.

MŰVÉSZETI KÖNYVTÁR

MŰVÉSZETI KÖNYVTÁR

SZERKESZTI

Dr K. LIPPICH ELEK

MUNKÁCSY MIHÁLY

IRTA

MALONYAY DEZSŐ

KÉT KÖTETBEN

BUDAPEST
LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE
(WODIÁNER F. ÉS FIAI) RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1907

MUNKÁCSY MIHÁLY

IRTA

MALONYAY DEZSŐ

KILENCVENKÉT SZÖVEGKÉPPEL ÉS TIZENHÁROM MŰMELLÉKLETTEL

ELSŐ KÖTET

BUDAPEST
LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE
(WODIANER) F. ÉS FIAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG
1907

Minden jog fentartva.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

I.

Munkácsy Mihály 1844 február huszadikán született Beregmegyében, Munkácson, abban a latorcaparti régi kis városban, melynek erősségét, a Hunyadiak s Rákócziak várát, a hagyomány szerint még bevándorló őseink építették.

Munkácsy családi neve «Lieb», a Munkácsy nevet művészi pályája kezdetén vette föl születési helye után s később, amikor már világhírűvé lett az, megkapta hozzá királyunktól a magyar nemességet is, kettős mezőre osztott címerben három csillag között a szárnyas oroszlánnal.

Apja, Lieb Leó Mihály, kincstári sótiszt volt Munkácson, de még a szabadságharc kitörése előtt áthelyezték Miskolcra s családjával együtt oda költözött.* Öt gyermeke volt: Emil, Aurél, Mihály, Gyula és Gizella, akiknek nevelésével inkább az ő áldott jóságú felesége, született Reök Cecilia, foglalkozott.

* A nagy Mester gyermekkorának néhány évét Miskolcon töltötte. Egy még most is meglévő egyszerű földszintes házban lakott; szülei is Miskolcon vannak eltemetve, a mindszenti temetőben, ahol Munkácsy díszes fekete gránit síremléket állíttatott sírjuk fölé. Munkácsy ősei Bajorországból a tizennyolcadik században származtak be hazánkba. A bártfai városházán őrzik a Lieb-nemzetség történetének kézirati följegyzéseit. E szerint a családnak hozzánk beszármazott első tagja, Lieb János Ferenc Antal, Soóváron, majd Bártfán volt sótárnok, ezt a foglalkozást örökölték utódai, így Munkácsy atyja: Lieb Leó Mihály is; Lieb János fia, Lieb Benedek, artis pictoriæ studiosus, festő volt. Ugyanis atyjának anyai nagybátyja, Ebenhocht György, Berlinben, vagyonát unokaöcscsének fiaira hagyta, úgy, hogy az örökségnek 1524 forintnyi kamata azoknak a Lieb-fiuknak a tanítására fordítható, akik művészi pályára lépnek, vagy más felsőbbrendű hivatásra rátermettek. Ez az alapítvány a berlini Lieb János szobrász fiait, a bécsi Lieb Ferenc ötvös fiait, a bártfai Lieb János gyermekeit (ettől származott Munkácsy Mihály) és a Lieb Miklós orosz császári huszártiszt gyermekeit illette meg. A sors keserű gúnyja, hogy amikor az utódok során egy Isten kegyelméből való nagy művész bukkant föl, ennek fogalma sem volt a tekintélyes alapítványról. *Kiss* Lajos ref. főgymnáziumi tanár, a felsőkeresk. isk. tanárok miskolci szünidei kurzusán, 1904 julius 22-én tartott felolvasásából (Bp. H. 1904 jul. 23).

A Lieb családról szeretettel emlékezik meg mindenki, aki csak valaha körükben megfordult. Munkácsy szüleinek társadalmi műveltsége, kedélyessége és vendégszeretete — írja Zsilinszky Mihály, Munkácsyra vonatkozó becses jegyzeteiben, melyeket kéziratban volt szíves rendelkezésünkre bocsátani, — messze földön ismeretes volt. Az apa örökké vígkedélyű ember, jó kedvet vitt magával minden társaságba, amelyben megfordult s boldognak érezte magát, ha saját otthonában vendéget láthatott. Családjához rajongó szeretettel vonzódott, de gyermekei nevelésének gondját teljesen feleségére bízta, aki nagyműveltségű asszony és a legszeretetreméltóbb anya volt. Ez a jó anya, házának fáradhatlan gondviselője, ki előkelő vendégeit páratlan ügyességgel tudta ellátni s aki olyan elmés háziasszony volt, igazi örömét és boldogságát mégis csak gyermekei körében, azok nevelésében lelte. Kitünő embert akart nevelni mindenikből s egyszerű anyagi helyzetüknek ellenére, tanítót és nyelvmestert fogadott mellé jük. Az anyai szív rajongásával szőtte a legszebb ábrándokat gyermekeinek jövendő sorsáról. Nem egyszer repült el ajkáról a sóhaj: — oh, csak jó és kitünő embereket tudnék nevelni belőletek! . . . Ennek a sóhajnak nagy jelentősége volt akkor, a negyvenes évek közepe táján, amikor a magyar érzés oly hatalmasan nekilendült s a pezsgő politikai és társadalmi élet megnyilatkozásaiban mindenki egy szebb jövő hajnalát üdvözölte. Magasztos lelkesedés ragadta a nemzetet akkor is, hogy csakhamar a «mérhetetlen nyomor és szenvedés» zúduljon reánk. Nem volt család, mely föl ne ajánlotta volna áldozatát a haza oltárán. A nők férjüket, az anyák fiaikat, az arák vőlegényüket küldték a honvédelem csatájába; a dicsőség, mely a szabadságért küzdő férfiak nevét övezte, nemes irigységgel töltötte el azoknak a szivét, akiknek még kicsinyek voltak gyermekeik ahoz, hogy ők is küldhessék őket «előre!» Ezek közé tartozott a mi Munkácsynk édes anyja is, aki az orosz csapatok elől kénytelen volt gyermekeivel menekülni Miskolcról.

Munkácsy Mihály gyermekkora ott kezdődik a szabadságharc nagy idejében. Négy éves volt s azokból a szent eszmékből, a melyekért akkor küzdöttünk, persze nem értett ő még semmit és legföljebb arra emlékezett később, hogy Miskolcon, házuk előtt, éjjel-nappal katonastrázsa baktatott föl s alá, peckesen: a sóház őre.

Az orosz csapatok közeledtének hírére menekülni kezdtek a miskolci családok. Lieb Mihály is akkor küldte feleségét, gyermekeivel együtt, Cserépvárra, feleségének bátyjához, Reök Antalhoz, aki Koburg herceg uradalmi tisztje volt. Az oroszok már akkor körülvették Miskolcot. A menekülő Lieb család útja is veszélyes volt, minden pilla-

natban az oroszok kezébe kerülhettek. Egy kozákcsapat, lándzsaszegezve, neki is rontott az országúton a kocsinak, de a rémületen kívül egyéb bajt nem okoztak. Hisz csak egy reszkető asszony, csak egy szegény anya ült a kocsiban, öt gyermekével . . . A kozákok útnak eresztették őket ismét. Szerencsésen meg is érkeztek Cserépvárra.

Szép hely az, ott a Mátra tövében. E helyhez fűződnek Munkácsy gyermekkorának legboldogabb emlékei.

MUNKÁCSY SZÜLŐHÁZA
Az emléktábla leleplezése (1882. március 3) alkalmával.

Egy vénséges, vén kastélyban laktak; hatalmas, boltíves kapujával akkora volt mint egy vár és olyan tömör, erős, mintha örökidőkre építették volna. Néhány ócska ágyú is rozsdásodott a kapuszínben. Soha ennél alkalmasabb helyet egy élénk gyermek fantáziájának a nevelésére! A kastély udvarán, a bejárattól jobbra, egy kis kápolna állott, balra meg egy kerekes kút, a híres cserépvári mély kút. A kút körül bölcs nyugalommal ballagott, kora reggeltől késő estig, egy szürke csacsi, olyan egyformán, olyan mindig, hogy talán ma is ott ballag még. Ez a csacsi volt a Lieb gyerekek gyönyörűsége. Az öt gyerek közül egyik rendesen a csacsi hátán lakott, s állandóan háboruskodtak,

hogy melyik legyen hát ez az egyik. Legtöbbször Emil diadalmaskodott, mert ő volt a fiúk közt a legmarkosabb és a legcsintalanabb is. De hogy megvigasztalja gyalog maradt testvéreit, befogta őket a csacsi elé. A tanító rendesen ott találta növendékeit a szürke csacsi társaságában s volt vesződsége, amíg ki tudta oldozni őket a zsineghámok közül.

A vidék is festői szép ott.

Sokszor megrohan a vágy, — írja Munkácsy akkor, amikor már hófehér lett a haja s messze Cserépvártól, már-már roskadozva, Lamalouból gondolt vissza gyermekéveire — hogy menjek, hogy megkeressem és újra lássam azokat a szépséges helyeket. Mert soha én azóta, soha nem voltam ott és most, amikor le akarnám írni azt a vidéket, keresve szépségének részleteit, úgy vagyok véle, mint valami régi, fényessé fakult daguerrotyppel: úgy együtt, előttem van az egész, de az egyes részleteket többé már nem látom. És azt mondva, hogy ezek a helyek azok, a melyekhez gyermekkorom legkedvesebb emlékei fűződnek, csak általános benyomásaimról adhatok számot, — a részletek eltüntek emlékezetemből. Életemnek e kötetéből a lapok nagyrészét kitépte már az idő . . .

A kastély alatt, lent a völgyben terült el a falu. Fehérre meszelt apró házai boldog egyszerűségben húzódtak meg a zöld fák között. A lejtőkön békés nyájak legelésztek; a kecskék fölkapaszkodtak a meredekebb oldalakra s a Lieb gyerekek is utánuk. Isten csodája, hogy soha semmi komolyabb bajuk nem esett. Emil egyszer fölmászott egy kiálló sziklára, de lejönni sehogyse tudott. A fiúk keservesen kiáltoztak segítségért, s végre is Aurél szaladt el a tanítóért, bár Emil, ki a tanító után semmi körülmények között nem kívánkozott, tiltakozott a segítség ilyen módja ellen. A tanító aztán le is szállította őt valahogyan a szikláról s büntetésül letérdeltette. Testvérei pedig, a kaland emlékére, elnevezték őt «bagoly»-nak.

Jelentéktelen apróságok ezek, de nincsenek érdek nélkül. Ezek az első képek, az első jelenetek, melyek a leendő nagy művész, a leendő zsáner-festő gyermeklelkét megkapták és foglalkoztatták. Az istenadta lángésznek minden magyarázgatása többé-kevésbbé kalandos találgatás, legszebb s talán éppen ezért legigazabb az a magyarázat, amit a mese ád, hogy tündér, a Múzsa csókolja homlokon az ő választottjait már a bölcsőben . . . De története van a lángésznek s éppen az ilyen élettörténeti apróságok révén követhetjük nyomon a művész jellemfejlődését és megértvén az embert, jobban értjük meg a művészetét is. Nem igaz az, hogy a művészember két ember, hogy benne az embernek semmi köze a művészhez és viszont, — csakúgy mint jó tulajdonságait,

jellemének hibáit vagy ferdeségeit is menthetetlenül beviszi minden művész a művészetébe, azok mindig megtalálhatók, mint erények, az alkotásaiban, emezek pedig — bármily ügyesen palástolja — jelentkeznek végzetesen, mint hiányosságok. Csak jól kell keresni, megtaláljuk az író munkájában épp úgy, mint a festő vásznán. Természetesen, ne kívánjunk tökéletes embert, olyan nincsen, nem is lehet, valaminthogy művészet sincsen és nem is lehet tökéletes; el se tudnók képzelni se az egyiket, se a másikat, — hisz az a feltétlen nyugalom volna, a merő mozdulatlan-

MUNKÁCSY ÉDESANYJA.
Munkácsy ifjukori rajza.

ság, színtelen, alaktalan, anyag és erő nélkül való, se jó, se rossz, nem is a halál, hanem a semmi, a mi pedig nem létezik. A lángelmék éppen azáltal érdekesek történetükben is, amit az ő tiszta benső harmóniájuk révén nyújtanak tanuságul, valaminthogy e magasztos benső harmónia gyümölcse alkotott műremekük is.

Azt a jó, szelid, azt az egészen gyermeklelkű Munkácsyt, a szinte öntudatlanul teremtő nagy művészt látjuk, amikor egyik lamaloui levelében életének e korszakáról beszél és felsóhajt ilyenformán: — én csak fecsegek, fecsegek, pedig talán nem is érdekelnek ezek a jelentéktelen

apróságok senkit! De nékem olyan kedvesek és olyan jól esik visszamennem, messze, messze, a mennyire csak tudok, ebbe a multba; oly jól esik visszaidézni ezeket a napokat, a melyek, hej, de hamar elmúltak!... És ha mégis ily sokszor visszatérek életem e korszakára, teszem azért, mert kényszeríteni akarom lelkemet az emlékezésre, látni szeretném életem e korszakát mentől világosabban, szeretném újra megtalálni minden pillanatát, mert annyira igazán boldoggá tesz az, amire e korból emlékszem, hogy iparkodom mennél többre emlékezni. Talán pedig nem is okos dolog az, amit én így cselekszem!... Bőségesen megtanított azóta az élet, hogy minden, ami bizonyossá válik, amit bonckés alá vehetünk és aminek a «miért?»-jeire megfeleltünk, nemcsak báját veszíti el, nemcsak himpora hull le annak, de elvész gyakran egészen... Nincs is talán semmi egyéb igazán jó az életben, mint az, amihez a fantáziánk révén jutunk. Talán azért lelek hát én is életem e korszakában annyi gyönyörűséget! Fantáziámon keresztül jutok hozzá és annak a kristályai szegik be szivárványnyal. Mert hát mi is lehetne egyéb érdekes egy gyermek életében, aki öntudatlanul élvezi apró semmiségekből születő örömeit és sírásra csak akkor kerül oka, ha tanítója letérdelteti vagy megrázza a fülét. El is rebben ez a kor hamarosan. Csak a könyek maradnak meg belőle és gyakran csak a könyek az egész többi életre...

Éppen abban a korszakban volt ő ilyen boldog gyermek, amikor hazánk földjét vér áztatta, lángban állott az egész ország, egyik végétől a másikig. Csakhamar Cserépvárra is elérkeztek a nehéz idők. A szép kis falut, mely olyan fehér volt, fölgyújtották s fekete romok maradtak csak belőle a zöldelő völgyben. Cserépvártól alig félórányira vívták Dembinszky vezérlete alatt Schlick gróf osztrákjai ellen a szabadságharc egyik legvéresebb ütközetét, a szerencsétlen kápolnait.

A család Cserépváron maradt mindaddig, míg kissé enyhülvén a viszonyok, visszaköltözhettek Miskolcra a világosi katasztrófa után.

Csönd volt a városban, olyan nehéz, ijesztő csönd, a milyen a nagy szerencsétlenségeket szokta követni. Lieb Miskolcon az ellenség kezébe került, fogva volt s valószínüleg akkor rohanta őt meg az a végzetes betegség, mely később sírba vitte. Előbb azonban felesége, az édes anya hagyta árván övéit. Alig szedte kissé ismét rendbe a feldúlt családi fészket, jött egy irgalmatlan betegség, — a gyomorrák s gyermekei éppen akkor maradtak anya nélkül, amikor leginkább szükségük lett volna gondviselő szeretetére.

A kis Munkácsy megsiratta édes anyját, de nem tudta ő még akkor, mily rettenetes csapás érte s hamar megvigasztalódott. Olyankor érezte, hogy nincs már mellette édes anyja, amikor nem volt kihez

menekülnie a bár gyakran megérdemlett büntetés elől. Olyankor kereste, hívta anyját, — nem jött soha többé, hogy oltalmába vegye.

Az özvegyen maradt Lieb Mihály csakhamar megnősült ujra. Valószínüleg anyát keresett árvái mellé az új asszonyban és kapott is így feleséget, de édes anyát nem kaptak a gyerekek.

A kis Miska szerette kavicscsal teleszedni zsebeit az utcán. Valóságos szenvedélye volt ez, pedig sokszor kikapott érte, mert biz az nem igen használt a nadrágnak. Apja szigorúan eltiltotta ettől a mulatságtól, de az ilyen apró bűnökről csakolyan bajos leszokni, akár a nagyobbakról. Nem használt a vessző se. Egyszer éppen délben, az asztal mellett ültek, Miska az apja mellett, megcsörrentek zsebében a kavicsok.

— Fordítsd ki a zsebeidet, te gyerek! — parancsolt rá apja.

Nagy búsan elérakta a kavicsokat, sorjában, az asztalra. Apja mélyen szeme közé nézett s komoran így szólt hozzá:

— Edd meg, azonnal!

Hogy megrémült! Arra gondolni se mert, hogy meg ne tegye, amit az apja parancsolt néki. Megeszi a kavicsokat, meg, de hogyan?... Apja fogta a legnagyobbat s oda adta neki, tessék, lásson hozzá. Ő próbálta is, de a kavics nem fért a szájába, bármily keservesen erőlködött.

MUNKÁCSY SZÜLEINEK SIRJA A MISKOLCI TEMETŐBEN.

— Csak rajta, rajta! Siess!!

Végre is hát sírva fakadt, s mire apja, látva benne a jó szándékot, hajlandónak nyilatkozott kiegyezni vele még egyszer, de utoljára egy ünnepélyes igéretben, a kavicsot az apjának kellett kivennie szájából, úgy beleszorult.

— Tehát igéred, hogy soha többé, egy árva kavics nem sok, de annyit se teszel a zsebedbe?

— Soha, — igérte a gyerek zokogva — soha!

És az édes anyámra gondoltam ... — tette élete e félig tréfás, de nem kevésbbé kegyetlen jelenetének elbeszéléséhez Munkácsy.

Ritka nap volt ezután már az olyan, hogy büntetésben ne lett volna része. Az érdemeket nem annyira a saját ihletei révén szerezte meg hozzá, mint inkább a bátyja, Emil volt jó mestere benne. Csintalan gyerek lehetett az az Emil. És olyan ügyesen tudta rendezni csínyjeit, hogy azok következetesen pajtásai rovására kerültek. Néki ösztönszerűleg bűntársakra volt szüksége vállalataihoz. Cimborákra persze könnyen talált testvérei közt, kivált ha arról volt szó, hogy fürödni menjenek a Szinva vagy a Pece vízébe, sőt esetleg messzebb, ki a Sajóba.

Egy nap valami kirándulásról tértek haza a fiúk. Aurél az udvaron lévő kúthoz futott, hogy igyék. Emil azt tanácsolta: álljon föl a kút kávájára és igyék úgy, inkább ő is segít néki s felhúzza a vedret. Aurél követte bátyja tanácsát, de alig hajlott a veder fölé, Emil elbocsátotta a kereket s Aurél a vederrel együtt a kútba zuhant ... Ez alkalommal nem ok nélkül kiáltoztak a fiúk segítségért. A gondviselés érkezett segítségükre a francia tanító személyében, aki szerencsére éppen akkor lépett az udvarba. Aurélt megmentették, de beteg lett utána, tüdőgyuladásba esett és talán akkor szerezte ama mellbetegség csiráit, amely tíz év mulva, tizennyolc éves korában sírba vitte a szegény fiút. Emil kommandirozta a gyerekeket a zsidók ellen vívott ütközetekben is, a kiket ők «német»-eknek tekintettek. A kis Miskában békés hajlandóságok lakoztak, de bátyja erőszakkal is kicipelte őt a csatatérre, mely rendesen nem esett messzire a Lieb-háztól.

Emlékszem, — beszélte Munkácsy — tél volt s egy vörös kendő volt a nyakamon, azt fogta hurokra Emil s úgy vonszolt, mint egy csökönyös kis borjút: «zsidót ütni!» Kapálóztam én, de nem sokat használt. A csatatéren aztán elbocsátott, boldoguljak ott a tizennégy-tizenöt éves fiúk közt, ahogy tudok. Biz én menten szaladtam onnan, a merre lehetett, ő pedig rendesen véres fejjel került haza a viadalból.

Hogy mennyire komolyan csinálták ezt a háborúsdit, mutatja, hogy végre a városi hatóság is beleszólt a gyerekek háborújába, szigorúbb felügyeletre utasítva a szülőket. A Lieb fiúkra is szigorúbban ügyeltek azután, a tanító folyton a sarkukban volt, de a szigorú felügyelet ellenére is, szinte sikerült egy alkalommal a kis Miskának egy társzekér kerekei alá kerülnie az utcán.

II.

Öt esztendős mult, amikor iskolába kezdett járni Miskolcon. Bizony gyakran elaludt a betű mellett.

Ebben az időben támadt nagy vágyakozása édes atyjának egyik pipájára, egy szép tajtékpipára, a melyre apja nevének kezdőbetűi is ki voltak faragva. A csábító holmi apja szobájában állott a pipatóriumon számos pipák társaságában, a melyek ott díszelegtek szép sorjában, mint az orgonasípok. Voltak ott kurtaszárú kis makrapipák, öblös, ebédutánra

GYERMEKKORI RAJZ.

való komoly szerszámok és volt olyan is, a melyben két méteres megyfaszár ékeskedett.

A kis Miska egy formás, szép gömbölyded tajtékpipára áhítozott, az már sárgulni kezdett s nyaka fényes, habosbarna színbe játszott. Oh, de szép színe volt! . . . Hátha talán ekkor ébredezett a fiúban a művészi érzék, a színek szerelme ?! . . . Mert hiszen nem akartam én pipázni, — írja Munkácsy, — a formája bódított meg és a színe csábított. Igen bizony, itt a csírája az én két legjellemzőbb tulajdonságomnak, a forma és a szín szerelmének. Ahányszor csak közelébe jutottam annak a pipának, mindannyiszor megcirógattam, meg is csókoltam s biz én elloptam volna, ha jól el tudtam volna dugni.

Nem tartozott ő azok közé a csodagyerekek közé, akik öt esztendős korukban ejtik ámulatba a nagybácsikat, mesterműveket alkotván

az iskolában a pad alatt. Szeretett firkálni, annyi bizonyos és ha ceruzához juthatott, szívesen koptatta, de csak legendák azok, hogy már ebben a korban bámulatos arcképeket rajzolt volna az iskolamesterről, vagy hogy tanulótársait örökítette volna meg ceruzával. Valószinüleg annyi igaz e regékből, hogy ő is rajzolt olyan vitézeket, a kiknek két hosszú vonás a lábuk, egy karika a testük, egy kurta vonás a nyakuk s egy kisebb karika a fejük, — de ilyesmiket iskolatársai is bizonynyal pazarul alkottak ábécés könyvükbe.

Hanem, emlékszem én még — beszélte Munkácsy — egy művész próbálkozásomra! Nyoma talán még ma is meglátszik édes apám íróasztalának zöld posztóján, ha ugyan létezik még az az asztal valamerre, Isten tudja hol. Ott babrálva az asztalon a plajbászokkal, feldöntöttem a kalamárist.

Kegyetlen nap volt ez életem históriájában!

Látva azt a fekete tócsát, amint gyászosan csordul szerte, egyre szélesebbé, szerettem volna beléveszni magam is, hogy elkerüljek valami még kegyetlenebb sorsot, a minek rémes voltát rettegve sejtettem. Mit tegyek? ... Mit tegyek? ... A fekete folt irgalmatlanul terjedt tovább és tovább. Sorsomat is éppen olyan feketének láttam ... Nagy elkeseredésemben eszembe jutottak a szegénylegények. Sok mesét hallottam én azokról, tudtam, mint bujdosnak világgá, hogy tanyáznak az erdők sűrűiben, mint nyargalnak versenyt a széllel a pusztákon, amikor a zsandár és a bánat űzi őket ... Hát én is úgy teszek! Megyek azonnal s beállok valamerre szegénylegénynek, mielőtt édes apám észrevenné a tintafoltot ... Házunktól — mely a város szélén feküdt — nem messze, egy kis erdőcske terült el. Inkább csak aféle berek, de rengeteg volt az akkor nékem, kicsinyke embernek. Dajkánk, valószinüleg azért, hogy ne csavarogjunk ott egyedül, gyakran mesélte, hogy betyárok lakják azt az erdőt. Elhatároztam, hogy én most oda menekszem ... Hamarosan el is képzeltem, milyen jó dolgom lesz ott nékem a betyártanyán, a tűz körül heverésző szegénylegények közt ...

Kisompolyogtam a szobából. Nem vett észre senki. Megszöktem.

Hasztalan kerestem én betyárokat az erdőben, nem találtam senkit, — de ott bolyongva olyan egyedül, magam, kezdtem megszeppenni a nagy magányosságtól. Utóbb már féltem s csakhamar valóságos rettegés vett erőt rajtam. Szerettem volna visszatérni, de nem találtam az utat, eltévedtem a bozótban. Iszonyú volt a csönd is. Elpityeredtem, aztán meg sírni kezdtem, hangosan, egyre hangosabban. Azt hittem, Isten tudja mióta bódorgok már, amikor kiáltozást hallottam. Engem híttak:

Miska! Miska!!

Bár szepegtem iszonyúan, nem mertem én mukkanni se. Most már valami határozottabb veszedelem előérzete fogott el. Ismét hívtak, többen egyszerre, — a különböző hangok közül tisztán kivehettem édes apámét. Nyomoztak a bokrok közt, mint valami sebzett nyulat s én gyáván, mint egy nyúl, de éppen olyan bölcsen, meg se moccantam. Nem is az erdőtől féltem én már akkor, de a büntetéstől. Apám folyton közelebbről és közelebbről kiáltozta nevemet. Jaj, de nyomoruságos lelkiállapotban voltam! Azt is hallottam már, hogy egymásközt mit beszélnek nyomozóim. Apám kérdezte:

— De hát láttátok, hogy ide jött?

— Láttuk bizony. Úgy szaladt, mintha kergették volna.

Azután ismét hívtak:

— Miska! Hallod-e? Miska!

Miska jól összekuporodva szurkolt egy bokor tövében, fülét se billentette, — félig dermedve leste, mikor sülyed a föld alá.

— Itt van ni! Itt vagy hát, jó madár? . . .

Bajos azt elmesélni, a mi ezután következett, de az utolsó felvonás olyan hatásos volt, hogy aki valaha részt vett az ilyenben, nem felejti azt el, ha olyan nagy kort ér is, mint Hugó Viktor. Szegény Miska gyerek másik fele aligha foltosabb nem volt, mint az a zöld posztó az íróasztalon.

Ha ebből az esetből se lehet fényes jövőt jósolni a Miskának, hát jó, mondok egy másikat, még meggyőzőbbet, kevésbbé drámait, de elég csattanósat. Ma is hordom még nyomát a bajuszom alatt, szép asszonyoknak szívesen megmutatom. Az ajkam hasadt meg belé. Ez is egyik emléke kezdetleges művészi ihleteimnek.

Apám szobájában — az ő szobája volt az én operációim kedvenc színtere — lógott a falon egy acélmetszet. Az tartott engem állandóan lázban. A metszet lovas legényt ábrázolt. Hogy kisértett az engem! . . . Szerettem volna egész közelről látni; arra is gondoltam, hogy én is rajzolok olyat. Sokszor mesterkedtem, mint lehetne azt leszállítani onnan a falról, de nagyon jól föl volt akasztva, magasabbra, mint amennyire én, akár ágaskodva, fölértem a karommal. Egyszer aztán nem birtam már tovább a kisértést! Rakásra hordtam széket, zsámolyt, hogy kitoldjam a távolságot, mely az áhító-

GYERMEKKORI RAJZ.

zott képtől elválasztott. Vakmerően hágtam alkotmányom ormára, már elértem a képet, fogtam is már a keretet, kiemeltem a szegről, de az áruló alkotmány megingott lábam alatt... Jártam én így az életben utóbb is, nem egyszer, a mikor nagyon magasra nyúltam.

A többit nem nehéz kitalálni. A kép a fejemre zuhant, fejem keresztül ütötte üvegestől együtt, szemeimet megkímélte a jó szerencse, de az ajkamat összehasogatta az üveg.

Ez is csak azt bizonyítja, hogy szerettem firkálni. De bezzeg, a könyvekkel nem tartottam olyan benső cimboraságot, mint a ceruzával. Azt hiszem, nincs is ennek a gyermektulajdonságnak valami lényegesebb jelentősége. Ritka gyerek, aki ebben a korban minden egyebet ne szeressen inkább, mint a könyvet. Mindig nevetem, ha egy-egy apa mutatja nagy komolyan fiát, hogy mekkora talentum, alig öt esztendős de már alig lehet kezéből kivájni a plajbászt, arra azonban nincs eset, hogy a fiú bevegye az iskolát. Ez mindenekfölött azt bizonyítja, hogy a kedves kis talentum szeret játszani és valószinüleg vélem is így állott a dolog. Azonban iskolába kellett menni, ha törött, ha szakadt! Szegény jó atyámnak az volt a szándéka, hogy minden tekintetben komoly nevelésben részesítsen bennünket, de hej! — ő csak a kezdet kezdetén viselhetett gondot reánk. Két idősebb testvéremnek több jutott az apai gondviselésből, én nagyon fiatal voltam, amikor teljesen árván maradtunk.

III.

Egyik lamaloui levélben apja halálát beszéli el Munkácsy.

... Jóizűen üldögéltem az imént kis szobámban, egy puha karosszékben. Régi szék, ki tudja, hány fáradt ember pihent már meg benne, álmodozva régi vagy eljövendő jobb világról. Én is álmodtam, visszaálmodtam magam a multba, bár talán még nem vagyok annyira fáradt, hogy jogom volna hozzá. De a Figarot olvastam végig: — Hugó Viktor temetését írja le...

Eszembe jutottak az én halottjaim. Apám is!...

Egészségét lassan, apránkint, de menthetetlenül pusztította a szabadságharcz viszontagságai közt szerzett betegség. Gyakran láttam őt, napokon keresztül, az ágyban, de nem is sejtettem, hogy már zörget a halál.

Egy nap mindnyájunkat ágya köré hivatott. Soha, soha nem fogom elfelejteni ezt a jelenetet, bár akkor nem értettem eléggé mélységes jelentőségét.

Az az idő is hamarosan elkövetkezett, amikor megértettem.

Letérdepeltünk az ágy köré, megáldott, megcsókolt bennünket egyenkint s most, amikor ezt irom, úgy érzem, mintha a fejemen volna sovány keze és hallom őt beszélni.

Nem nézett rám. Nagyon halkan beszélt. Látom fejét a fehér párnába süppedve, hosszú fekete haját, magas homlokát.

Édes, jó apám! . . .

Másnap azt mondták nekem: meghalt az apád, Miska!

IV.

Lieb Mihály 1850-ben halt meg.

A Lieb gyerekek ekkor lettek egészen árvák. Mostoha anyjuk elfordult tőlük s talán mindannyian elzüllenek, ha megboldogult édes anyjuk testvérei szeretettel föl nem karolják őket. Öten maradtak. Kettő idősebb, kettő fiatalabb volt, mint Miska. A legidősebb, Emil, tizenhárom éves volt. Emilt és Gyulát, Koburg herceg uradalmi tisztje, Reök Antal vette magához Cserépvárra, — Aurélt pedig Reök Pál fogadta oltalmába, aki főmérnök volt Szatmármegyében és Kaplonyban lakott, — Gizellát, az egyetlen leányt, Reök Sarolta, Steiner Jakab uradalmi tiszttartónak a felesége vitte magához Békés-Csabára.

Miskát, aki akkor járt hatodik évében, nagybátyja, Reök István, az ügyvéd vette magához, szintén Békés-Csabára.

Reök István, aki irányító befolyással volt Munkácsy ifjúkori fejlődésére, akinek gondviselése nélkül aligha el nem kallódott volna a hétköznapi élet apró nyomorúságai közt az eleven, de pajkos és elkényeztetett fiú, — mert bizony komoly, következetes munkához nehezen szokott a Miska gyerek, — Reök István eszes és szigorú ember volt. A nagy időkben Pesten lakott s művészi- és irói köreink ismert alakja volt; Vörösmarty, Bajza, Egressy és a két Vahot, barátságukkal tisztelték meg; tagja volt és jegyzője, az úgynevezett «radikál kör»-nek, Pesten. Ő szerkesztette azt a kérvényt, a melyet e kör, 1848 április 30-án, az illyrek által támasztott, a horvátok felkelését előkészítő s Horvátországnak a magyar koronától való elszakítását célzó lázadás ügyében a független magyar miniszteriumhoz intézett a radikális kör. Utóbb, mint Klauzál miniszter titkárja, főnökét híven kisérte a szabadságharc mozgalmai közepette. A szabadságharc gyászos katasztrófája után, Reök István Békés-Csabára vonult vissza, ahol Sarolta nénje lakott. Ügyvédkedni akart, de mivelhogy részt vett a negyvennyolcadiki küzdelmekben, a győzelmes osztrák kormány semmisnek nyilvánította ügyvédi oklevelét, őt magát pedig rendőri felügyelet alá helyezte.

Igen súlyos anyagi helyzetbe jutott. Jövedelme alig volt, bár kiváló személyes tulajdonságai és magas műveltsége miatt szerette mindenki, aki ismerte. Kedvezőbb politikai viszonyok közt, bizonnyal tekintélyes állásban érvényesíthette volna tehetségét, akkor azonban örvendhetett, hogy sógora, Steiner útján érintkezésbe jutván Apponyi György gróffal, a gróf részvéttel viseltetett sorsa iránt és ügyészi teendőkkel bizta meg. Hivatalos teendőiben úgy, mint családi körében, a pontosság és szigorú kötelességteljesítés embere volt. Utóbb, gyermekei fejlődésé-

GYERMEKKORI RAJZ.

ben az elérzékenyülésig tudott gyönyörködni, de dicsérő szót ugyancsak néha ejtett. Munkácsy gyakran emlegette nagybátyja szigorúságát, de készséggel bevallotta azt is, hogy sok hálával tartozik azért a szigorúságért. Jellemzésére bőven elegendő volna már az is, hogy abban az ő szűk anyagi helyzetében, habozás nélkül vállalta magához testvére, Liebné árváját.

1851-ben, csakhamar az apa temetése után vitte Reök István magával Csabára a kis Miskát. Nagy utazás volt az, abban az időben. Vasút nem lévén, tengelyen mentek. A kis leányt, Gizellát előre vitték nagynénjéhez.

A csabai bevonulás élénken hatott a fiúra.

November elején történt, egy olyan szürke, nehéz őszi napon,

mikor ólomszínű az ég s kivált a sík vidéken, kétségbeejtően hosszú, fárasztó a perspektiva. A nagybácsi két tornyot mutatott a kocsiról néki a távolban. Az egyik magas volt, karcsú, a másik félakkora. Szemközt ültek egymással, mintha diskurálgattak volna a láthatár peremén.

— Látod azokat a templomtornyokat? Az ott Csaba.

Türelmetlenül vágyakozott már a megérkezésre a kis Miska. Ott lesz, az ő jövendő otthona . . . De a szekér lassan cammogott s léptennyomon megfeneklett a sárban. Az utat csak néhány istenirgalmából

GYERMEKKORI RAJZ

tengődő rúd jelezte, állítólag fák voltak s nem csak afféle levert cölöpök.

Végre megérkeztek. Nagyon meglepte őt a város. Nem ilyennek képzelte. Egy széles, széles út, két oldalt alacsony, hosszú házak, de sőt mintha ház se volna a súlyos nádfedél alatt, mintha csak a földön hasaltak volna a tetők. Olyan egyenes volt. Olyan elhagyatott és hideg az az utca . . . A széles, hosszú út közepén állott a két templom, szemközt egymással. Mélységes csönd volt, egy lélek se az utcán. Csak a kapuk alól rohantak elő a kutyák, irgalmatlanul megugatták a szekeret s aztán visszasompolyogtak haza, átadva a szót a szomszéd kutyájának.

Így értek be Csabára.

Egyszer csak méla harangszó kondult. Miska megkérdezte nagybátyját:

— Miért harangoznak itt olyan halkan?

— Nem harangoznak. Az óra ütött.

Miska soha ilyet Miskolcon nem hallott.

A kocsi haladt vélük tovább. A templomon túl megállottak egy kis uri porta előtt. Nem volt biz az nagyobb, parádésabb se, mint a többi, a melyek előtt elhaladtak idáig s amiket éppen nem talált kedvére valónak a gyerek. Látva, hogy ez az, ahol le kell szállni a kocsiról, elszorult a szíve. Másmilyennek képzelte azt a jövendőbeli hajlékot, a melyben, — úgy hitte — tovább folynak majd gondtalanul az ő gyermekévei.

Jól szemügyre vettem a kis házat, mialatt lecihelődtünk a kocsiról, — beszélte Munkácsy, — de nem szóltam semmit. Abban reménykedtem én egyre, hogy itt bizonyosan csak megállunk egy kicsit s majd aztán megyünk tovább, egy nagyobb, szebb házba. De nem! Leszedték a bagázsiát is a szekérről. Egy öreg asszony, nagybátyám gazdasszonya, — mert legényember volt még akkor Pista bátyám, — bevezetett a házba.

Bizalmatlanul kocogtam utána, folyton tanakodva, mi lehet annak az oka, hogy mi csak ilyen egyszerű kis házba szállunk?!...

A szobában se vigasztalódtam meg addig, míg észre nem vettem a bácsi íróasztalát. Azon valamivel több fényűzést láttam. Tetszett nékem az íróasztalon a nagy papirvágó olló, szerettem a tintatartót, s a tollakat, de aminek legjobban örvendtem, ami valóságos oázis volt az egyszerűség e sivárságában-fényűzés után sóhajtozó lelkemnek: egy halom levélen gyönyörűen csillogott egy szép üveg papirnyomó. Tehát még se vagyunk mi itt olyan szegények!... Mert az a fényes papirnyomó bizonyosan valami nagyon értékes holmi lehet! Megvesztegette ébredező uraskodási hajlamomat, legyezgette hiuságomat. Nagyon, nagyon büszke voltam, hogy az én Pista bátyámnak olyan szép fényes papirnyomója van! Kezdtem kibékülni sorsommal, vizsgálgatva minden oldalról azt a színes üveggömböt. Alig mertem hozzányúlni... Hogy föltüzelte képzelődésemet!

De ha közelebbről vizsgáljuk a gyereklélek hánykolódását, bizony be kell vallanom, hogy jelzett érzelmeim nem voltak rokonságban azzal a másikkal, amit nem régen még a pipa ébresztett bennem, édes apám szobájában. Nem!... Ez az üveggömb más, bünösebb gerjedelmeket okozott, — csudáltam, büszke voltam rá, a gazdagságot képviselte szemem előtt, a fényűzést... A pipát szerettem egész szivemből, szerettem hozzányúlni, szerettem játszani vele, szép volt az is, de az... csak boldoggá tett. Pedig ha beérné az ember a boldogsággal!...

MUNKÁCSY ELSŐ FESTMÉNYE.

Így megvigasztalódva, testvérem, Giza után kérdezősködtem.

— Mindjárt megyünk s meglátogatjuk, — mondta a bácsi.

Kissé kipihentük magunkat, berendezkedtünk, azután elmentünk Gizához, aki nagynénémnél, Steinernénál volt elhelyezve. A néni nemcsak jómódú, de mondhatnám, vagyonos volt.

Első sétám Csabán nem kevésbé emlékezetes előttem, mint a bevonulás.

Hogy kimehessünk a házból, előbb csizmát kell húzni, még pedig tekintélyes csizmát, mert nem tartozott a ritkaságok közé, hogy a csizma

GYERMEKKORI RAJZ.
Rcök bácsi gunyhója.

lemaradt az ember lábáról, a sárba ragadva, abba a barátságos természetű alföldi sárba, mely télen tenger és nyáron is tenger, portenger. A gyalogjárót a házak mellé helyezett pallók képviselték; két deszka egymás mellett, egyik a menők, másik meg a szemközt jövők számára. De csak az arisztokratikusabb hajlamú házak előtt volt ez ilyen párosával berendezve, egyebütt csupán egy szál deszka képviselte a közlekedők számára a gondviselést. A néni várt bennünket, tehát elindultunk. Milyen örömet szerzett nekem az az ugrándozás egyik pallóról a másikra! Én mentem elül, a bácsi követett; szüntelen figyelmeztetett: — Miska vigyázz! Ne ugrálj! Kitöröd a nyakad, te gyerek!

Szerencsésen megérkeztünk. Jobb szerettem bíz én a néni házát, mint a miénket. Széles tornác szolgált az udvarra s a néni csinos kertjére. Nagynéném s Giza hugom ott vártak bennünket a tornácon, megöleltek, megcsókoltak és én menten otthon éreztem magamat náluk. Giza megmutogatta az egész házat. Az bezzeg kedvemre való hely volt! Az udvaron tágas kocsiszín állott és szép kocsik voltak benne, az istállóban hat ló ropogtatta a szénát. Kocsis, kertész, udvari legény, módosak voltak valamennyien s azonnal össze is barátkoztam velük. Benyargaltuk Gizával az egész udvart, teljes megelégedéssel tértem vissza a szobába, ahol szintén tetszett nekem minden. A nénit eddig nem ismertem, de igen kedvesnek találtam és a gyermekek ösztönével, akik rögtön megérzik, kitől várhatnak barátságot és szeretetet, vonzódtam is hozzá rögtön. Azt hittem boldog élet várakozik reám ott, abban az új városban.

Akkor éjjel a néninél aludtam, mert a bácsinál még nem volt elrendezve az én helyem. De másnap reggel haza kellett mennem s nagy volt az én szomorúságom. A bácsinál még kevésbé éreztem már ezután jól magam, pedig mi lett volna belőlem az ő szigorú gondviselése nélkül?!...

Néhány napig szabadon éltem világomat, de csakhamar kiszabta számomra nagybátyám a napi teendőimet. Eleinte nem küldött iskolába, ő maga vesződött velem.

A reggeli órák voltak a tanulásra szánva. Ma is látom még őt pirossal himzett sötétkék hálóköntösében, papucscsal lábán, hosszúszárú csibukkal kezében, amint a pipaszár borostyán-szopókájával simítja el jobbra s balra a bajuszát.

Leült iróasztala mellé, jó közel állított magához, s úgy mondtam el a leckét. Eleinte a térdére támaszkodtam, a gyermek naiv bizalmával, aki ha hibázott is, öntudatlanul tette. Szerettem babrálni hálóköntöse bojtjaival s újjamra akartam füzni a kék füstkarikákat, a miket ügyesen tudott eregetni, sebesen, egymásután. De bezzeg hamarosan tapasztaltam, hogy nem jó olyan nagyon közel lenni hozzá, mert bizony ha másként nem akart menni a lecke, meg-megrázta a fülemet. Apránkint hátráltam s folyton a fejemen, a fülem körül babráltam, hogy azonnal parirozhassam a büntetést. Utóbb már annyira féltem tőle, hogy amint rám nézett összeráncolt szemöldöke alól, azonnal elfelejtettem azt is, amit tudtam, főként ha számokról volt szó. Csak az vigasztalt, hogy nemsokára mehetek a nénihez s ott találom Gizát és jó ebédet kapok.

Délben, pontosan mint az óra, utrakeltünk. Most már a bácsi ment elől, én utánna s mögöttem egy sovány agár sompolygott, melyet elfeledtem bemutatni eddig. Oh de jó volt a néninél!... Pompás ebédet kap-

tunk s utána édességeket, — kivéve akkor, amikor valami volt a rovásomon és a bácsi a második tál étel után intett, hogy fölkelhetek az asztal mellől. Eleinte úgy tettem, mintha nem érteném az intést, de ő hamarosan módot talált, hogy tanakodás nélkül megértsem. Szegény kis Giza, ő meg akart vigasztalni, rendesen dugott a zsebébe egy vagy két süteményt s nekem adta ebéd után. A délutánokat együtt töltöttük, a leckéket is ott tanultam és a néni pedig mindannyiszor jó vajaskenyérrel vigasztalt meg.

IFJUKORI RAJZ.
Zrinyi és társai.

Lassankint megbarátkoztunk a szomszéd kis leányával is, a kinek atyja jó barátja volt a néninek s minden délben velünk ebédelt, mintha a családhoz tartozott volna. A két házat csak egy kis vasajtó választotta el egymástól s mi arra az udvarra is átjártunk játszani. Este azután hazamentünk a bácsihoz. Télen egy kis kézilámpással világítottunk az úton, mert koromsötétség volt. Ma is látom, hogy botorkálunk a sötétben és látom a többi járókelők kis lámpájának sárga fényét a fekete éjszakában, mintha csak maguk a lámpák jártak volna, mert az embereket nem lehetett látni.

V.

Így múlt el az első tél Csabán.

Miska, — írja Zsilinszky Mihály, — szép szőke fiú volt, elegáns fellépésével és gyermekes naivságával tűnt ki társai közül. Alig ösmerkedett meg néhány csabai gyerekkel, azonnal ő kezdte rendezni a játékokat. Csak az bántotta őt, hogy ruhája hamar rongyosodott, hol a könyökén, hol a térdein. Ha lovarda vagy valami színésztársaság került a városba, Miska azonnal barátságot kötött a társaság valamelyik harmadrendű tagjával, hogy annak pártfogása mellett bejuthasson az előadásra. Ha a protekció nem használt, cselhez folyamodott: beszökött valamely roszszul őrzött nyíláson. Sokszor éppen akkor dugta elé bozontos szőke fejét a pódiumon, a mikor a függöny felgördült. Ilyenkor volt taps és nevetés, a közönség mulatott az eseten; csak «Pista bácsi» csóválta komolyan a fejét.

A színészet különösen érdekelte. Nem egyszer mondta, hogy szeretne színész lenni. Persze, a képeket is szerette, szeretett rajzolgatni. Ha kréta vagy ceruza került kezeügyébe, neki állt nyomban az asztalnak, a falnak, a kerítésnek, ha papirosra nem akadt.

Ő maga írta egyik lamaloui levelében: emlékszem, szerettem én firkálni abban az időben, de biz arra senki ügyet nem vetett. Egy nap a szomszéd kis lányánál láttam egy skatulya festéket. Oh, ha én nekem is lenne! . . . Nem volt egyéb vágyam attól a pillanattól kezdve. Könyörögtem a néninek folyton, vegyen nekem olyat! Vett is, amikor ide adta a kis doboz festéket az ecsetekkel s hozzá még egy képes könyvet, nem cseréltem volna senkivel Csabán. Azonnal munkához láttam s ahol arra való kis helyet kaptam a kerítés vagy a ház oldalán, oda bizonyosan pingáltam valamit, mert papirosom soha se volt elég, bár Giza is segített papirost szerezni. A vége az lett, hogy festékjeimet elvették tőlem, de addig könyörögtem, míg csak vissza nem adták.

A rajzolgatás mellett szerette a fiú a zenét is, habár, a fütyülésnél tovább nem vitte. Nagybátyja kitünő hegedűs és általában műkedvelő ember volt. Üres óráiban gyakran mulattatta vendégeit hegedűjátékával. Ilyenkor Miska valósággal elmerengett a szebbnél-szebb nóták mellett és szeretett volna ő is hegedülni. Egy izben, amikor Reök István távol volt hazulról, megtörtént, hogy Miska belopózott az irodába s az ott lévő hegedűn kezdte próbálgatni ezt a nótát: Nézz rózsám a szemembe . . . De biz az nem sikerült, hát dalolva iparkodott többre menni

Eközben hazaérkezett nagybátyja. A furcsa zene hallatára megállt az ablak előtt, mosolyogva hallgatta egy darabig. Majd hirtelen benyitott az irodába és szigorú hangon kérdezte a fiútól:

— Hát te mit csinálsz itt?

IFJUKORI RAJZ.
Az aradi diákszobából.

Miska ijedten állott előtte, míg végre bátorságot véve, azt felelte:

— Hát csak próbálgattam, tudnék-e úgy, mint Pista bácsi.

— Hja barátom, azt tanulni kell ám, nem próbálgatni. Tanulás nélkül soha semmiben se viszed sokra, — volt a felelet.

Reök István néha házi mulatságot rendezett. Minthogy a Bach-kor-

szak nem engedett meg semmiféle nyilvános mulatságot, a művelt családok Csabán csakúgy, mint másutt, ilyen apró házi összejöveteleket tartottak s hazafias zenedarabok és a betiltott forradalmi költemények előadása mellett kerestek szórakozást, úgy sírtak, úgy vigadtak. Sárossy Gyula volt akkor a legnépszerűbb költők egyike, a legkedveltebb szavalati darab az ő «Táncoljatok lányok, táncoljatok . . .» kezdetű költeménye volt. A jó szavaló Reök Istvánt többször fölkérték, mondjon egy-egy verset; utána mások, sorra s a társaság tapsolt egyre lelkesebben. Egy ilyen alkalommal történt, hogy a taps lecsillapodása után Reök István így szólt az őt bámuló Miskához: — Most már mindenkit hallottunk, csak Miskát nem. Állj elé fiú! Itt a hegedű, mutasd meg, mit tudsz. Játszad el azt a nótát: «Nézz rózsám a szemembe»!

Miska eleinte csak röstelkedett, csak szabódott, hogy ő nem tud hegedülni, de a sok biztatásra, látva a derült arcokat, nekibátorodott. Kezébe vette a hegedűt s egész komolyan recsegtetni kezdte a már sokszor próbált nótát, mire az egész társaság kacagva tapsolt első művészi szerepléséhez. Jellemző, hogy hatalmas zenei érzéke mellett is, Munkácsy egyetlen hangszeren se tanult meg játszani soha. Gyönyörűen fütyült, legszivesebben magyar nótákat, — de a többi, az is az ecsetjén keresztül érvényesült. Egyátalában a nagy festők, kivált a koloristák, mindnyájan kiváló zenei érzékkel bírtak. Delacroix naplójegyzetei teli vannak alapos zeneértői megjegyzésekkel, a miket mindannyiszor a saját művészetével hoz vonatkozásba. Jeanniot, aki egyszersmint elmés műkritikus, a festészet igazi nagymesterének lelkéből elengedhetlennek tartja a jó zenei érzéket, sőt annak is okvetlenül tudnia kell a zenéhez, aki érteni akarja a festményt. Veronese egyik hatalmas képén, a kánai menyegzőn, éppen a kép közepén, a Jézus előtt ülő zenészek megannyi nagy piktorai annak a kornak: Titian, Tintoretto, Bassano s köztük maga Veronese is, ölében a mély-hegedűvel.

Voltak azonban a kis Miskának, ily vidám napok mellett, szomorú órái is. Nem szerette az iskolát. Édes anyja, annak idejében, tanítót tartott gyermekei mellett, hogy mennél gondosabb nevelésben részesítse őket. Apja, víg természeténél fogva, de meg a forradalmi viszontagságok miatt se törődött sokat gyermekeivel. Miska el volt kényeztetve. Mint eleven fiú, természetes vonzalommal viseltetett az élet mulatságos és látványos jelenetei iránt. Az iskola éppen az ellenkezőt követelte meg tőle. Az órákhoz kötött tanulás és talán tanítóinak esetleg helytelen szigora ellenszenvet ébresztett benne a könyv iránt; nem szeretett könyv nélkül betanulni valamit, az «egyszer-egy» meg éppen nem ment a fejébe. Katonai fegyelmet követelő nagybátyja gyakran korholta és büntette őt ezért.

VI.

Körülbelül két esztendőt töltött így nagybátyja és nagynénje gondviselése alatt. Nagynénje egyre jobban megszerette. Néha kivitte magával kocsikázni a szép kocsiban s olyankor büszke is volt arra a fiú. Szó esett arról is, hogy a következő esztendőben beadják valami kollégiumba, mert ott Csabán csak kis iskola volt. De a sors másként határozott.

A második télen történt. Ő maga így beszélte el életének ezt a megrendítő esetét egyik levelében: A jómódú családok mind abban a városrészben laktak s esténkint azok is ott jöttek össze beszélgetni a néninél. Az öreg szomszéd — Omasztra bácsi már négy órakor átballagott. Ő különben csak délelőttönkint volt otthon, egész nap politizálni járt. Azután jöttek a többi ismerősök és én szívesen elhallgattam politizálásukat, Gizával együtt. Néha úgy elszomorodtak beszélgetés közben, hogy mi féltünk és szerettünk volna sírni. Ma már értem, hogy miért voltak olyan búsak és értem, milyen boldogság volt az rájuk nézve, hogy a néninél jóízűen kibeszélgethették magukat. A hazafias szellemet, magyar voltukat ápolták, lopva, titokban, mert bűn volt az akkor! Nem volt tanácsos hangosan emlegetni azt! Minden áldott nap hallottuk a szomorú hírt, hogy most itt fogtak el valakit, most meg amott, valami kicsiség miatt. Egy szó elég bűn volt, elég egy nóta vagy egy hazafias költemény, hogy megfosszanak valakit szabadságától hosszú időre. Emlékszem a szegény iskolamesterre, akit börtönbe vittek, mert Petőfi egy kiadatlan, hazafias versének a kéziratát találták meg nála. Csak 1860-ban szabadult ki a fogságból. Büszkén hasonlítom össze hazám mai helyzetét a nemzeti gyász eme korszakával. Mennyi erély, milyen elszántság és mennyi lelki nagyság kellett a föltámadáshoz!

E téli esték emlékét örökké őrzöm szívemben és hallom a panasz, a sóhajtás elfojtott hangját, melyekben a nagy nemzeti szenvedés nyilatkozott. Adja a mi Istenünk, hogy akkor szenvedtünk légyen utóljára! Igen, gyakran jöttek a szomszédok és egyikük fölolvasta az újságot, azután pedig megvitatták a napi eseményeket. Nem értettem még egészen, hogy mit beszélnek, de már ügyeltem s Bach nevét azóta ismerem. A néni nagyon erélyes asszony volt, ő is rendesen részt vett a vitatkozásokban.

Egy este, mint rendesen, együtt ültek a nagy ebédlőben: Omasztra, a néni férje és Giza. Az átelleni szomszédban táncmulatság volt.

Úgy hét óra felé dühösen csapott valaki a kilincsre s egy magas alak nyitott be hozzájuk. Arca be volt kormozva, nagy szakáll volt rajta, juhászbunda a vállán és nagy, sáros csizma a lábán. Megállt előttük és inkább meglepte, semmint megijesztette őket. Azt hitték, valami rossz tréfa s még Reök bácsit vélték felismerni a nagy szakáll alatt, a

OLÁH CSALÁD

ki ekkor este véletlenül nem volt velük. A néni zsémbelni kezdett, ízetlennek találta a tréfát, felállt s oda ment hozzá, haragosan szólt rá, hogy menjen ki és törülje le legalább a csizmáit, mert mind összesározza a padlót.

Bezzeg megrémültek, amikor az illető puskát húzott elő bundája alól s a puskatussal durván mellbelökte a nénit. A néni hátratántorodott,

ugyanakkor még három fegyveres ember rontott be és megkötözték a két férfit. A nénit az első ütni kezdte, mert ő segítségért kiáltozott. A cselédeket szintén megkötözték. Omasztráéktől ekkor jött át egy legény, tányérokat hozott, azt is megkötötték s belökték hozzájok az ebédlőbe. Azzal fenyegetőztek, hogy megfojtják azt, aki moccanni mer.

PETŐFI BÚCSUJA.

Nagyon jól ismerhették a házat, mert hallottam, átküldtek Omasztráékhoz is, hogy üssék agyon azt, aki mutatkozni talál.

Borzasztó volt az! Ott hevertek az ebédlőben a földön, két puskás ember mellettük. Giza pihegett, de nem mert sírni. A nénit kezdték kínozni, rugdosták, ütötték, adja elő a pénzét meg a kulcsokat. Káromkodtak és azt is mondták, — tudjuk, hogy nálad vannak a kulcsok!

A néni oda adta a kulcsokat, kinyitották és kiforgatták a szekrényeket, ki a kredencet is, de nem voltak megelégedve azzal, amit találtak, mert csavarni kezdték a néni karját, hogy adjon még pénzt. A szerencsétlen kiáltozott, de akkor a kanapéra taszították, egyik ember a fejére ült és úgy ütötték irgalom nélkül.

De minek beszéljem mind el e borzasztó részleteket, a melyekre ma is reszketve gondolok még vissza? A gazemberek összeszedtek minden értékes holmit a nénit hurcolták magukkal szobáról szobára, míg csak ájultan össze nem esett. Akkor a szobaleányt vették elő, hogy rakja ki az ezüstneműeket. Amint a szobaleányt kioldozták a gúzsból, az el akart futni, de a betyárok vakmerően, nem törődve a lövés zajával, utána lőttek. Nem akarták eltalálni, vagy véletlenül hibázták el csak, de a lövés nem talált s a tornácon álló lámpát zúzta össze.

Hihetetlen, hogy milyen nyugalommal raboltak, pedig mondom, a szomszédban népes mulatság volt. Egész éjfélig, szinte öt óra hosszat garázdálkodtak a Steiner-házban. Miután összeszedték az értékes holmit, ennivalót kerestek, beütötték egy hordó fenekét a pincében, úgy ettek és ittak. Azután kivezették az istállóból a lovakat, befogtak két szekérbe és elhajtottak. A néni félholtan, eszmélet nélkül hevert a tornácon.

A szomszédság csak reggel felé vette észre, hogy mi történt; akkor jöttek segélyükre. Betörték az ajtót, föloldozták az elkínzott háziak békóit. Jöttek a csendőrök és az asszonyok sikoltoztak . . .

A rablókat nyomozták, úgy emlékszem: hat embert nagysokára el is fogtak, de szegény jó néni, a kiállott rémület és szenvedések következtében, két hét múlva meghalt.

VII.

Hogy Steinerné meghalt, özvegy férje elköltözött Csabáról s Miska teljesen nagybátyja gondjaira maradt. Enni Omasztráékhoz jártak mindaddig, amíg Reök István megnősült. Akkor áthurcolkodtak Reök egyszerű legény-lakásáról egy nagyobb házba, a Vidovszky-ház szomszédságába.

Vidovszkyéknak hat gyermekük volt, csakhamar barátságot kötött velük Miska s Vidovszkyné is úgy bánt vele, mintha Miska lett volna a hetedik testvér a családban. Együtt tanult a Vidovszky-fiúkkal, a kikhez nevelő járt s Vidovszkyné semmi különbséget nem tett közötte és a saját édes gyermekei között.

Mély hálával emlékezett meg róluk Munkácsy mindig. Soha ő

kisebb darab vajaskenyeret nem kapott, mint a többi gyerek s nem kevesebb szeretettel törülte meg izzadt homlokát Vidovszkyné, amikor kipirulva kergetőztek az udvaron. Kedves napok voltak ezek is. Jó nagy udvara volt a háznak s a tágas kertbe szabad bejárásuk volt. Jó pajtásai közé tartozott még egy Hüke nevű fiú is. A Vidovszky-fiúk közül kivált Lacival és Ferivel volt benső barátságban, azok is úgy szerettek rajzolni, mint ő. Feri rajzolt köztük a legszebben. Esténkint a nagy asztal köré ültek a gyerekszobában és képeket másoltak. Egy jókora lámpa világított az asztalra s a fiúk ugyancsak iparkodtak. Időnkint be-betekintett hozzájuk Vidovszkyné és ő mondott ítéletet, hogy ki rajzolt szebbet. Munkácsy még 1877-ben is szívesen emlékezett vissza hajdani játszótársaira, a többek közt így írván Párisból, Reök Istvánnak: «Mindig igen kedvesen emlékszem vissza a Vidovszky-családra. Milyen kedélyesen elrajzolgattunk Ferkóval a nagy négyszegletes asztalon! Aztán este hozták az almát a spejzból! Ej, de jól esett! Hát mindennek vége. Pedig kérdés, nem az-e az igazi boldogság, amikor az ember olyan kicsiny helyen meg van elégedve és olyan jól érzi magát!»

Néhány hónap telhetett el így, amikor emlegetni kezdték a Vidovszky-családban, hogy a fiúkat valamelyik kollégiumba küldik. Lacit csakhamar el is vitték Pozsonyba. A kis Miskával folyton kevésbbé voltak megelégedve tanítói, nagybátyja komolyan aggódni kezdett a fiú jövője miatt. Azt se látta szívesen, hogy milyen nagy barátságban él a házban lakó szabómester, Juhász Ferenc inasaival. Korholta, intette, fenyegette s miután meggyőződött, hogy mindez nem elegendő a vásott fiú fölrázására, komolyan elővette és meg akarta tudni, mi akar hát lenni tulajdonképen?

— Lásd, Miska, — mondá neki, — én szegény ember vagyok, de ezt a rajtam levő kabátot is eladom, hogy kitaníttassalak, csak azt mondd meg, mi akarsz hát lenni?

Természetesen, várta, hogy Miska azt válaszolja: orvos, ügyvéd vagy hivatalnok akar lenni. A fiú azonban, bátyja nagy meglepetésére, azt felelte, hogy ő szabó szeretne lenni.

Ebbe azonban Reök István nem egyezett bele. Nem mintha az iparos pálya ellen lett volna kifogása, annál sokkal felvilágosodottabb ember volt s ő maga tudta legjobban, hogy milyen siralmas — amikor a jó magyar ember nem kellett sehol s idegeneké volt nálunk a világ — a diplomás ember, a magyar hivatalnok sorsa és tudta, hogy a becsületes mesterember helyzete szinte különb, mert az legalább függetlenebbül élhet keresménye után. Nem is kívánta ő hivatal után futkosó úrrá nevelni Miskát, csak a szabóság nem tetszett neki.

— Ha iparos akarsz lenni, akkor légy lakatos, gépész, asztalos vagy más efféle mesterember.

— Hát akkor asztalos leszek, — válaszolt határozott hangon a fiú.

Így lett belőle asztalosinas, 1855-ben.

Tetszett neki, hogy ő belőle asztalosinas lesz, hogy mezítláb futkoshat majd az utcán, felgyűrt ingujjal, köténynyel maga előtt, mint a többi inas, akiket látott s akiknek nem kellett az iskolában gubbasztani.

Oh, mindez nagyon kívánatosnak tetszett előtte és előre örvendett. Elragadtatással fogadta nagybátyja beleegyezését, sőt félt, hogy valahogyan mást ne találjon határozni időközben.

A bácsi nem határozott egyebet, de gondoskodni kívánt, hogy tisztességes műhelybe kerüljön az öcscse és emberségesen bánjanak vele; azt akarta, hogy asztalosinas legyen, ne pedig cseléd.

Néhány nap múlva áthívatta magához Lángi Mihály csabai asztalosmestert, hogy szerződésszerűleg megegyezzék vele Miska inaskodásának feltételeit illetőleg. Reök István azt kívánta Lángi mestertől, bánjék kissé különbül az öcscsével, mint az inasokkal szokás, ne alkalmazza cselédi külső munkára, ne küldje malacokat őrizni a rétre, mosogatni a konyhába, — ami bizony nem is tartozik föltétlenül az asztalos mesterség megtanulandó titkai közé, de már így szokás, — hanem a műhelyben foglalkoztassa. Miska leendő mestere hajlandónak nyilatkozott e kivételes föltételek elfogadására, bár megjegyezte, hogy «úrfiakból bajos böcsületes embert faragni». No de jó! A bácsi évente tizenkét pengő forintokat és négy zsák tiszta búzát ád és ezért a sallárium ért Lángi mester három és fél esztendő alatt embert nevel Miskából.

Ez volt az egyezség.

A kis Miska éppen tizenegyedik esztendejében járt ekkor. Égett a türelmetlenségtől, alig várta, hogy megkezdje új, azaz első pályáját. Büszkén újságolta el Vidovszkyéknál, hogy ő már most asztalosinas lesz. A jó Vidovszkyné szomorúan csóválta hozzá a fejét és sajnálkozva cirógatta meg. A gyerek nem tudta elgondolni, mi búsulni való lehet azon, hogy ő belőle asztalosinas lesz?!

Vidovszkyné megölelte s e szavakkal búcsúzott el tőle: «Aztán ide gyere ám minden vasárnap, mint eddig.»

Nagybátyja összeállította a fölszerelését: kapott egy derékaljat, párnát s takarót, némi ruhaneműt és átadta neki édes apjáról maradt ezüst poharát, meg az ezüst evőeszközeit. Azután ő maga vezette el a műhelybe, Lángi uramhoz.

Vidám, derűs kép maradt meg Munkácsy emlékezetében e napról!

A mint beléptek az udvarra, hallotta a fürész és gyalu zaját, amibe

az asztaloslegények vidám fütyülése vegyült. Jókedvűnek látszott ott mindenki. Az udvaron, köröskörül, hosszú szál deszkák voltak sorra támogatva s halomba rakva, a tornác mentén meg frissen festett tulipántos ládák száradtak.

A hosszú tornác végén a műhely szintén tömve ócska, reparációra várakozó bútorral. A műhely bejárata előtt egy bádogból ollózott Jézuskép volt két székre fektetve, még festetlenül, mert Lángi mester látta el a környék kálváriáit s az országút stációit feszületekkel és ami festeni való akadt a feszületeken, azt ő sajátkezűleg végezte, vakmerő fantáziá-

HONVÉD UJONCOZÁS 1848-BAN.

val kezelve a pemzlit. Miska gyerek elragadtatva állott meg a parasztládák előtt. Szépséges kék ládák voltak azok, tarka tulipánokkal kicifrázva.

A mester eléjük jött a műhelyből.

Soha se fogom elfelejteni, — írja egyik francia levelében Munkácsy, — amint kissé előre hajolva, lassan cammogott felénk. Ingujjban volt, felgyűrve az ing a karján könyökig. Az arca . . . Hej később, később jobban megismertem ezt az arcot, mint abban az első pillanatban, amikor ott mindent olyan kedvesnek találtam! Két kis szürke szem villogott reám szemöldökei alól; szemöldökeit mintha moly rágta volna össze, úgy elpusztította a ragya. Himlőhelyes volt az egész arca s hétköznaponkint, itt-ott borostás is, mert csak vasárnap beretválta le azt a gyér szakállt, ami az ábrázatán tengődött. Kurtára nyírt bajusza

alatt a szája, oh, a szája ... De hagyjuk a portrét, bajos volna azt pennával megcsinálni.

Szóval Lángi uram jött elénk s bevezetett bennünket a műhelybe. Tágas helyiség, tele gyalupadokkal, deszkával, bútorral. A gyalupadok alatt halommal állott a jószagú friss gyaluforgács. A legények gyalultak, fürészeltek, kalapáltak.

Reök István még egyszer lelkére beszélt öcscsének s Lángi mester jóságába ajánlva őt, eltávozott. Kevéssel ezután földet bérelt Gerendáson és családjával együtt oda költözött ki Csabáról.

VIII.

Munkácsy a nyolcvanas években gyakran töltött nyaranta néhány hetet Lamalouban, az ottani fürdőket használva, orvosa, Charcot tanácsára.

Onnan egy kedves barátnőjéhez, — akit mi is tisztelettel szeretünk s aki ma is gyászolja nagy barátját — M. I. CH. úrasszonyhoz intézett francia leveleiben megírta élete húsz első évének számos epizódját. 1894-ben mutatta nekem Ch.-né e becses leveleket, amelyekből már eddig is idéztem s a melyekben nem csupán a leírt események értékesek, de a visszaemlékezések hangja és formája is jellemző. Csupa zsáner-kép megannyiszor, valahányszor ifjúságának valamely epizódjához ér. A döcögő franciasággal írt levelekben is, — mert Munkácsy gondolatainak, érzelmeinek, meghatottságának még a formába alakulása is annyira azonos fajának géniuszával, mely éppen a nyelvben válik a legmeghatározhatóbbá, Munkácsy olyan tősgyökeres magyar volt, hogy anyanyelvén kívül más nyelvet soha meg nem tudott tanulni teljesen, — mondom, azokban a francia levelekben is a mi nagy festőnk érvényesül, aki hatalmasan ismerte és érezte a magyart minden apró viszonyaiban. Legszebb alkotásai a külföldön is ezekből a gyermekkori emlékeiből fakadtak, a «Siralomház» festőjének lelke ennek a húsz esztendőnek a tapasztalataiból táplálkozott.

Átolvasva a leveleket, kiegészítettem gondosan az eseményeket és azok sorrendjét a mester személyes elbeszéléseiből s mindenütt lehetőleg híven megkeresve az eredeti hangot a francia kifejezések mögött, «Napló» formában azonnal megírtam az egészet magyarúl.*

A következő néhány fejezetet ebből a forrásból merítettem.

* 1896-ban, Párisban, együtt dolgozván Boyer d'Agen úrral, akkor a «L'oeuvre d'art» szerkesztőjével, közöltem véle e Naplót s Munkácsy beleegyezését megnyerve, a Napló franciául is megjelent 1897-ben, Boyer d'Agen előszavával, Calman Lévy kiadásában, Párisban, «Souvenirs» címmel.

IX.

Tehát asztalos vagyok!

Lángi mester legelébb is tudtomra adta, hogy ő a gazdám, úgy vigyázzak a bőrömre.

Észrevettem volna én azonnal, ha ezt nem mondja is, hogy bezzeg más hangon beszélt velem, mihelyt magunkra maradtunk. Ha nem örvendtem volna olyan mód nélkül annak, hogy én már most menten gyalulni fogok, rögtön tisztába jöhettem volna Lángi uram kuruc természetével.

Azonnal ruhát cseréltem, azaz hogy le kellett vetnem cipőimet (járjon a kölyök mezítláb, mint a többi böcsületes inas!), le a kabátot, mellényt, fel kellett gyűrnöm nekem is az ingujjamat — és magam elé kötöttem a kötényt.

Milyen gyorsan foszlottak szét boldog gyermekálmaim! Pedig azt hittem, most kezdődik még csak az igazi boldogság.

Tanulni nem igen szerettem; kis pajtásaim, a Vidovszky-fiúk is elszéledtek Csabáról s biz én éreztem, hogy vénülök és mégis csak buksi maradok. És a gyalulás, a fürészelés, a szegezés, meg az is, hogy mezítláb futkoshattam, kimondhatlan örömmel töltött el. Bezzeg nem sokáig tartott az örömem.

Majszter uram meghagyta a legényeknek s a többi inasnak, hogy itt ezt a gyereket ni, jól ráncba kell szedni ha nem engedelmeskedik, nekem pedig meghagyta, hogy megbecsüljem a legényeket, mert azok már legények, az inasokat meg azért, mert mindnyájan többet tudnak már, mint én, a ki egészen csacsi vagyok.

Tisztán emlékszem minden alakra ott a műhelyben.

Az öreg János, az első legény adta az első parancsot nekem.

— Takarodj, szaporán, enyvet melegíteni!

Egyik inastársam (mellesleg legyen megjegyezve, ez a bácsi gazdasszonyának, Foranginénak a fia volt) egy sötét kis kuckóba vezetett, ahol mint valami Veszta-tűzhelyen, örökké pislogott az enyves fazék alatt a tűz a hamuban. Azt fújni kellett. Fújtató nem volt, de hát Lángi uram inasai talán csak nem azért pusztították a kenyeret, hogy még fújtatót is tartson a házban. Ketten fújtuk, szemünk is kidülledt belé, úgy iparkodtunk, míg valahogyan, nagy keservesen lángra kapott a parázs és az enyv olvadni kezdett.

Bevittem az enyvet Jánosnak, aki megkérdezte, hogy: — Hol a mennydörgős mennykőbe csavarogtál vele annyi ideig?

Ez volt első működésem az asztalosi pályán.

Persze jobban szerettem volna azonnal gyalulni, szerettem volna, hogy nékem is legyen egy külön gyalupadom. De az nem megy olyan hamarosan.

Eleinte be kellett érnem egy hosszúnyelű késsel, amit műnyelven «siccer»-nek hívnak s egy deszkadarabbal, hogy abból nyolc darab faszeget teremtsek.

Már ez inkább megfelelt ambiciómnak. Még aznap délután kifaragtam a nyolc faszeget az öreg Jánosnak.

A műhelyben, ahol ismerték kissé a familiánkat, csudálkoztak rajta, hogy engem inasnak adtak. Kérdezgetni kezdték tőlem, miért nem járattak tovább iskolába? Az egyik legény azt mondta: — Nagy szamár lehet, nem akarják, hogy a padot koptassa. A másik azt mondta: — Bizonyosan nagy gazember a fráter!

Rosszul esett, de akkor még sokkal boldogabb voltam, semhogy nagyon bántam volna, akármit beszéljenek is. Boldogan faragtam a szegeket estig.

Hét óra után, — nyár volt — egy rémítően kövér fehérnép tótul kiáltotta be a műhelybe, hogy megvan a vacsora.

A legények, akik a mesterrel együtt vacsoráltak, azonnal abbahagyták a munkát. Az udvaron megmosdottak: ősi szokás szerint vizet vettek szájukba, s úgy, abból mosakodtak. Azután megfésülködtek a műhelyben és egyenkint, méltóságosan vonultak ki a tornác végére, ahol terített asztal várta őket.

A majszter és majszterné már akkor ünnepélyesen helyett foglaltak az asztal mellett. A négy legény módosan jó apetitust kivánt. Majszterék, hogy jó példával járjanak elő a mértékletességben, csak kis porciókat mertek ki a tálból maguk elé. Majszterné rendesen arról panaszkodott, hogy halálosan el van fáradva, a majszter uram pedig rendesen attól félt, hogy megterheli a gyomrát ... az egyszerű ételekből. Oh, azokból csak kevesett evett. Hanem amikor a legények fölkeltek az asztal mellől, látni lehetett a tornác végén valami titokteljes mozgolódást, a szolgáló még hozott egy tál ételt — s ők kettesben újra kezdték a vacsorát.

Hej, abban az időben jobb étvágyam volt, mint manapság! Az első nap, látva, hogy csak a legényeket hivják asztal mellé, ijedten tudakoltam: — hát mi? ... Szerettem volna tudni, mivelünk mi lesz hát? Minket miért nem ültetnek az asztal mellé? ...

Nem sokáig tanakodhattam, jött a terebélyes szolgáló, hozott egy nagy fazekat és letette a műhely küszöbére. A többiek tanítottak meg rá, hogy mit kell most csinálni.

Megrohanták a fazekat, lekuporodtak mellé a földre s egyetlen szerszámmal, a kanállal, hamarosan fenekire jártak. Kanálnál egyéb evőeszközt nem kaptunk mi.

Az első alkalommal meglepett ez a módja a közös étkezésnek. Félve húzódtam a fazék mellé, de hamarosan megtanultam: mind a félénkség, mind pedig a szerénység azzal a veszedelemmel jár, hogy éhen maradok. Öten voltunk az egyetlen fazék mellé s a jelszó: Isten velünk és ki-ki magáért!

SZEGET-SZEGGEL.
(Petőfi költeményéhez.)

Láttam, mily villámgyorsan merítették társaim a kanalat a zsíros, barna lébe és szédítő gyorsan keresgéltek a fazék fenekén. Idejekorán értesültem, hogy nem szabad a fazék fenekén lévő masszívabb anyagokhoz nyúlni mindaddig, amíg a leve nincsen fölkanalazva. A húson pedig csak azután osztozzunk meg, testvériesen. Az osztozás hagyományos jogokkal és szokásokkal volt oltalmazva. Annak, aki a húst elosztotta, nem volt választási joga s meg kellett elégednie a darabbal, amit a többiek hagytak neki. Így természetes, hogy részrehajlás nélkül iparkodott földarabolni a húst az, akire ez a tisztesség jutott.

Mindez ujdonság volt előttem. Eddig se éltünk ugyan hercegileg, de mindig tisztán és bőven kaptam enni. Látva, hogy itt így eszünk, nem mertem elővenni szép ezüst evőeszközeimet.

Még a fazék mellett ültünk, amikor a legények, elvégezve vacsorájukat, odajöttek hozzánk s az egyik azzal mulattatta a kövér szolgálót, hogy néhányszor keresztül ugrott rajtunk. A tót leány harsogva nevette, mire ahány legény, mind körülvette őt, csipkedni kezdték és birkóztak vele. Persze nékünk is tetszett ez a látványosság, volt is benne részünk minden este. Ma is látom a termetes leányzót, hogy pofozza a legényeket, hogy szidja őket, mire csak annál cifrábbnál cifrábbakat feleltek neki azok.

Azután mentünk aludni.

Nyár volt, a szabadban háltunk. Majszter uram a tornácon hált, mi pedig az udvaron, a fal mellett, sorjában. Ez is tetszett nékem mód nélkül. Ki-ki előhozta a szalmazsákját s arra feküdt.

Ez első éjszaka nem hunytam le szememet, alig vártam a másnapot, hogy ismét a műhelyben lehessek. Örökkévalóságnak tetszett az éjszaka, türelmetlenül lestem, hogy már hajnalodjék, szüntelenül piszkáltam szomszédomat, kérdezgettem, hány órakor kezdünk dolgozni?...

Az végre dühbe gurult s nagyon igazat mondott, mondván: — A teremtésedet, maradj már veszteg, majd dolgozhatol még eleget!

X.

Alig virradt, én már talpon voltam.

A többiek még jóizűen aludtak. Végre, nagy sokára, előkászmálódott a szolgáló a konyhából s hangosan elordította:

— Chlapci horka!

Ez a két tót szó maradt meg híven emlékezetemben, úgy tudom, azt jelenti: — keljetek gyerekek!

Öt óra volt.

Hamarosan fölcihelődtek valamennyien, ásitozva, álmosan, ki-ki összeszedte ágyneműjét s behordta a hálószobába, abba a kuckóba, a miről csakhamar lesz szerencsém többet is mondani.

Az első gyalúcsapásra boldogan vettem lélegzetet. A műhelyben ki-ki munkához látott s én gyönyörűséggel faragtam a szegeket, mintha megannyi remekművet teremtettem volna.

Lángi uram hét óra után vonult be közénk. Szokása szerint csipőre tett kézzel, kidüllesztett hassal megállt a műhely közepén és körültekintett, méltóságosan.

Megelégedését fejezte ki szegeim fölött, de azonnal egyéb munkát bízott rám. A sarokba vezetett. Ott nagy négyszögletes márványlap állott

az asztalon. Levett a polcról egy papiros-zacskót és tartalmát elém öntötte a márványlapra. Festékpor volt. Olajat is öntött közéje s megmutatta, hogy kell törni a festéket. Azután rám bízta, csináljam. Eleinte nagyon tetszett nekem ez a foglalatosság, pedig ez lett később legkegyetlenebb szenvedéseim egyike. Alig telt belé fél óra, fülig zöld lettem, a műhely nem kis gyönyörűségére. A festék folyton le akart csurranni a márványlapról s én kézzel lábbal iparkodtam visszaterelni a középre. A legények meg e közben hol ide, hol oda küldöztek, szivesen engedelmeskedtem azonban nekik, mert az legalább némi változatosságot

SZÉNÁSSZEKÉR.

szerzett s néhány percre abba hagyhattam az én szennyes, egyhangú munkámat. Egész estig egyebet se tettem, folyton festéket törtem. Azt törtem másnap is, azt harmadnap is. Lassankint jól belétanultam s már úgy együvé tudtam terelni a márványlap közepére az egész masszát, hogy nem csurrant le. De mind kevésbé és kevésbé tudtam türtőztetni magamat a miatt, hogy én egész istenáldott nap csak ott ácsorogjak s azt az utálatos pépet keverjem, mialatt a többiek vígan gyalultak. Néhány nap mulva már nem birtam tovább és sírva fakadtam.

A majszter rám támadt, mérgesen: — Hát téged mi a fene lelt?

— Én nem akarok több festéket törni, — szóltam zokogva.

Egy gyors nyaklevessel elvégezte rajtam Lángi uram a hagyományos majszteri keresztelőt.

— Nem akarsz?!... Hát mit akarnál szentem?... Azt gondolod, hogy csak a szép szemeidért etetlek?... No majd beszélek a bátyáddal!

Neki álltam hát megint a festéktörésnek, törtem, törtem... Néha könyeim is odapotyogtak az olaj közé, de csak forgattam megadással a márványsulykot, mint Sámson forgatta volt a malomkövet.

Mondanom se kell, úgy-e, hogy ezután már nem nyugtalanítottam a koránkeléssel hálótársaimat. Áldottam azt a legényt is, aki elszólított a festéktöréstől és enyvet olvasztatott velem, — az a megváltás volt.

Egy nap az öreg János abban a megtiszteltetésben részesített, hogy engem hívott fürészelni. Asztallábakat fürészeltünk. Mindig irigyeltem azt az inast, a kinek akkora szerencse jutott, hogy foghatta a fürész másik végét. Nagyon örvendtem, de kicsi voltam ám és gyönge. Attól féltem, visszakerget a festék mellé János. Izzadva, minden igyekezettel iparkodtam jól csinálni és a jó öreg észrevehette, mert megkönyörült rajtam s már ezután pártfogásába vett, küldött ide, oda, gyalultatott, szegeztetett velem türelmesen.

Három hónap multán megkészítettem az első asztalt.

Nem volt az valami műremek, de hát asztal volt. Négy lába volt és fiókja is volt és én nagyon, de nagyon büszke voltam rá.

Kipirulva mondtam el ezt a nagy hírt Vidovszkyéknak, ahová minden vasárnap hűségesen eljártam, annál is hűségesebben, mert néha ott találtam a hajdani szomszéd kis leányát, aki mindannyiszor megdobogtatta a szivemet. A nevét is megmondhatom, nem árt az ma már a jó hirének, annál kevésbbé, mert hisz soha se tudott ő az én kis szívem epedéséről. A szép kis *Bartóky Ilonka* nagyon bájos leányka volt, de nem akarta soha észrevenni az én lángoló érzelmeimet. Mi hát Ferivel a nagy asztal mellett rajzolgattunk s ez megvigasztalt reménytelen érzelmeimben.

Ebben az időben már szenvedélyesen szerettem rajzolni. Mi Ferivel ritkán vettünk részt a többi gyerek játékában az udvaron, inkább rajzoltunk.

Valahányszor Vidovszkyéktól, a jó ebéd után, visszatértem a műhelybe, mind kevésbbé találtam ott meg azt a gyönyörűséget, amit hajdan odaképzeltem. Hozzá se nyúltam a küszöbre tett fazékhoz, *Ancsa*, a kövér szolgáló álmélkodására. Vidovszkyéknál még a zsebeimet is megtöltötték süteménynyel, amit én azután megosztottam társaimmal s így némileg megbocsátották, hogy az előkelő Vidovszkyék pártfogoltja vagyok.

Egyik vasárnap egy nagy darab süteménynyel és pompás almákkal tértem haza s eszembe jutott, hogy ezt az én szép ezüst evőeszközeimmel kellene megenni.

HUSVÉTI LOCSOLÁS

Az öreg János is épen akkor érkezett haza s meglátta ezüst evőeszközeimet.

— Hát az mi, te gyerek?

Büszkén mutattam neki gazdagságomat. Megnézte s így szólt:

— Nincs neked erre fiam szükséged! Nem adnád el nekem?

Egy ezüst tallért mutatott, olyan régi kétforintost.

Az ő kedviért is, meg mert a pénzt is szerettem volna, habozás nélkül eligazítottuk a vásárt. Átadtam neki evőeszközeimet, tokostól együtt. Örültem a tallérnak.

Másnap az öreg János úgy okoskodhatott, hogy az se volna rossz, ha a tallért is visszakaparinthatná körmöm közül. Ebéd után egy piros gyapjú-nyakravalót keresett elő ládájából s így szólott hozzám:

— Ide nézz gyerek! Ez aztán kendő, mi?!

— Gyönyörű! — feleltem én. Olyan szép piros volt!

— No lásd! Azért a tallérért, amit tegnap adtam, becserélhetjük, ha szereted.

Persze hogy becseréltem, azonnal.

Következő vasárnap első dolgom volt nyakam köré csavarni a kendőt, — két vége diszesen lógott ki a mellemre — és siettem Vidovszkyékhoz. A bácsit is náluk találtam. A kendő általános föltünést keltett, rögtön vallattak, hol vettem?

— Vettem.

— Hát pénzhez hogy jutottál?

Elbeszéltem a vásárt, mely korántsem keltett akkora helyeslést, mint én vártam, sőt a bácsi meg is nadrágolt érte.

XI.

Hetek, hónapok teltek s minden nap szertefoszlott egy-egy ábrándom. Hol járt már ekkor az az éjszaka, amire oly keservesen vártam a hajnalt...

Pedig jól megnyúltak az éjszakák, tél lett. Télen is, csakúgy mint nyáron, öt órakor kellett kelnünk. A kövér Ancsa egy percet se kegyelmezett s a «chlapci horka» minden reggel megharsant, mint az ítélet trombitája.

Milyen kinos volt kiugrani a jó... Szinte azt mondtam: «jó ágyból!» De hát minden relativ a világon és bizony jó volt az az én hajdani szalmazsákom. Azóta gyakran puhább párnák között se alszom olyan jóizűen. Egy szűk kis ágyban, kettesével aludtunk s összesen nyolcan háltunk egy négy méter hosszú, két méter széles szobában.

DÜLEDEZŐ SZEKÉR.

A legényeken és inasokon kivül volt e szűk ketrecnek még egy állandó lakója, aki soha ki nem mozdult az ágyából, vagy csak nagy ritkán, ha a nap jó melegen sütött. Olyankor, mint valami vén házőrző kutya, kikuporodott a küszöbre és ott sütkérezett a napon: a majszter uram édesapja . . .

Szegény tehetetlen öreg ember!

Csak az ágyban érezte jól magát. Ott köhécselt, ott köpködött éjjel-nappal a homályos kamrában és pipázott szüntelenül. Mégis jó dolog az a pipa . . . Ha rágondolok, sajnálom, hogy én nem értek hozzá! Mert ha már minden földi öröm búcsut vesz tőlünk, amikor már a szív is fenékig égett és már az emlékek is mind füstbe szálltak, minden szeretet, még a gyermekeinké is elfogyott, amikor egyedül érzi magát az ember, mint valami sarokba hajított, elhasznált, ócska rongy s már a saját nyomorúságunk iránt is fásultakká leszünk: a pipás embernek még akkor is megmarad az ő páratlan gyönyörűsége, hű barátja, mely nem hül ki az utolsó lélegzetig — a pipa!

Ez a boldogtalan öreg is így járt. Nem maradt öregségire egyebe a pipájánál. Csak pipázott hát egész nap és egész éjszaka. Látom reszkető kezét, mint szorongatja mocskos pipáját és szívja, szívja még akkor is, amikor már rég fenékig égett . . . Mint gyerek, a ki holt anyja emlőjét majszolja! Csupán olyankor panaszkodott keservesen, zokogásba bicsakló hangon, amikor elfogyott a dohánya és nem akartak adni néki.

Egyszer Ancsa, mint rendesen, bevitte hozzá délben, egy tányéron az ebédjét s oda tette a székre, az ágya mellé. A széken egy tányér vágott dohány is volt.

Szegény öreg, ebéd után rá akart gyújtani. Keserűen panaszkodott, hogy megint nincsen dohány.

— De hisz reggel hoztam «apuka» — szólt a szolgáló — hova lett?

Keresni kezdte, de csak egy kicsi maradt a dohányból, a mire rádűlt a leves és apuka megette biz azt a nélkül, hogy észre vette volna tévedését. Míndössze kissé száraznak találta. Ancsa kerített valahonnan dohányt neki, megtömte a kedves pipát és ez menten megvígasztalta az öreget.

Talán hosszasan időzöm itt, de a vén apuka olyan elevenen megmaradt emlékezetemben, jóllehet nem sokáig élt már azután, hogy én Lángihoz kerültem. Az első tél vége felé teljesen elgyöngült, de minden tekintetben. A legények nem akartak már egy szobában maradni vele s megmondták a gazdának, hogy inkább itt hagyják a műhelyt. Majszter uram csitította s azzal vigasztalta őket, hogy — úgy se tart már sokáig!

És megigérte, hogy szépen kitakaríttatja majd az egész szobát, azután . . .

De apuka görcsösen ragaszkodott a pipájához és nem akart kihurczolkodni még, nem, nem. Végre is, egy éjszaka, heves, szaggatott fuldoklás ébresztett föl bennünket s egy mély, hosszú sóhajtás után örökre kiesett a pipa apuka kezéből.

Mindnyájan fölkeltünk, kivált én legjobban megréműltem; gyertyát gyújtottunk s csakugyan ott feküdt az ágyon, a takaró lecsúzott vézna testéről.

Értesítettük édes fiát, ki csakolyan lassan, cammogva jött be halott apjához, mint ahogy rendesen járni szokott.

AZ IVÓK.

Azonnal a szükséges teendőkhöz fogtunk, kiterítettük az öreget s mentünk a műhelybe, koporsót csinálni.

A koporsó . . .

Nem ez volt az első eset, hogy a koporsócsinálás szakította félbe éjjeli nyugalmunkat. Fz mindig postamunka volt és jól ismertem már ezt a munkát, mely Damokles kardjaként lógott ágyunk fölött. A jó csabaiak, az éjszaka bármely órájában halt légyen meg valaki, hirtelen kirántottak a háztetőből néhány szál nádat s azzal megmérve az anya, apa vagy gyermek hosszát, futottak hozzánk és megrendelték az örök nyugalom ágyát, amely annyi eleven és álmos kis asztalosinas éjszakai nyugodalmát rabolja el.

Ekkor éjjel is mi készítettük el apuka koporsóját, de a májszter ezuttal sajátkezűleg föstötte be s aranyos betükkel irta rá édesapja nevét és korát.

Harmadnapra eltemettük és soha többé nem beszéltünk apukáról.

XII.

Néhány nap mulva csakugyan kimeszelték a mi kuckónkat is. Kissé kellemesebben éreztük magunkat benne. Ez volt a mi örökségünk.

A mióta Lángihoz kerültem, ezuttal történt másodszor, hogy álmatlanul töltöttem az éjszakát. Képzelődtem és féltem, alig vártam a hajnalt.

Miután én voltam a legfiatalabb, az én kötelességeim közé tartozott, hogy korán reggel tüzet rakjak a műhely kemencéjében. De szivesen átengedtem volna ezt a munkát másnak! Kivált akkor nagyon féltem a sötét műhelytől. Mert abban az időben nem olyan könnyű dolog volt ám gyertyát gyújtani. Lehet, hogy a gyufát már föltalálták, de ne nem a mi számunkra. Ha a kis veszta-tűzhelyen (ahol az enyvet olvasztottam) kialudt a hamú alatt minden parázs és hasztalan fújtam akármilyen lélekszakadva, — akkor tűzkővel kellett szikrát csiholni s ebben a műveletben én nem igen voltam szerencsés. Hol a forgács nem akart tüzet fogni, hol a tűzköveim nem szikráztak alkalmatosan. Hányszor, de hányszor pityeregtem dideregve e hálátlan foglalkozás mellett! Farkasordító hideg volt a műhelyben reggelenkint, az ablakai állandóan be voltak fagyva s teli szeszélyes alakú jégvirággal. De ha végre sikerült tüzet teremteni, akkor öt perc alatt kipirult a kemence, fűtőanyagban nem volt hiány és én emberül meg is raktam ám a tüzet. Azután a reggeli toilettemet végeztem el a kályha mellett. A korsóból néhány korty vizet vettem a számba s az volt a csap, amelynek segélyével megmosdottam egy kicsit. Ha így szemlét tartok a multból előtünő eme jelenetek fölött, biz ott akad elég zsáner-képre téma! De hol vannak ma már azok a modelek?...

Már ekkor egészen belészoktam az inaskodásba és teljesen ismertem sorsomat is. Csak a társadalmi különbségekről nem voltak még világos fogalmaim. Azt tudtam, hogy van az asztalos inasságnál nagyobb gyönyörűség is, de azt még nem, hogy ezért pirulni is szokás.

Erre is megtanítottak.

Mint már említettem, minden vasárnap szivesen láttak az áldott Vidovszkyék; együtt rajzolgattunk a nagy asztalon Ferivel, s ilyenkor hamarosan elfelejtettem mult heti nyomoruságaimat. De bezzeg megszenvedtem minden következő héten a néhány órai boldogságért. Kissé a

MULATÓ LEGÉNY.

kartársaim is zokon vették, de főként majszter uram nem szenvedhette, hogy engem olyan atyafiságosan fogadtak abban a házban, a melyben ő, Lángi mester, csak alárendelt szerepet játszott, ha megfordult. Néha megesett, hogy valami munkát adtak neki Vidovszkyék a házban s olyankor engem az angyali lelkű Vidovszkyné azon szurtosan asztaluk mellé ültetett. Ha tudta volna, hogy meglakolok én ezért utólag mindannyiszor! Mert

Lángi mester ugyan sajátságos módon értelmezte a nagybátyámmal kötött szerződés ama kikötéseit, hogy engem szennyes külső munkára ne alkalmazzanak! A bácsi komoly, derék iparost akart nevelni belőlem s ez a csabai inaskodás Lánginál csak bevezetés kívánt lenni ahhoz, hogy majd ha megerősödöm és megemberesedem, elküldjön valami nagyobb városba. Hát majszter uram úgy okoskodott, hogy kivételes esetekben ki az ördög bánja a szerződést s biz engem állandóan csak vízért küldözgettek. Alig három tisztességes kút volt csak Csabán, meg a Körös, ahonnan a város nagy része ivóvízzel látta el magát. Ez csak nem

MOSÓNÉK.

szennyes munka, a béled teremtésit, hisz magad is azt iszod! — gondolta majszter uram. Szerencsétlenségemre a kút távol esett. Nem azért vallom szerencsétlenségnek, mintha szívesen nem mentem volna, mert hisz ott a kút körül estek a legvidámabb találkozók. A többi inas meg gyerek szintén odajött, mindig meg volt a jó kifogás, hogy sokan voltak a kútnál, várni kellett. Ez a legtöbb esetben igaz is volt, de azért mi csöppet se unatkoztunk a várakozás alatt.

Ezenkívül a talicskát is rám bizta Lángi uram, a mikor sifonérokat kellett hazaszállítani. Ha meg nem volt kéznél a talicska, vittem a súlyos asztalt a fejemen, húsz fokos hidegben, vagy harminc fokos

melegben. De legkivált festéket töretett velem irgalmatlan sokat, mert látta, hogy annál keservesebb munkát ki sem eszelhetne számomra.

Ha valahol mázolni kellett valamit, oda engem küldött; ablakokat, kerítéseket Csabán tengersokat én kentem be zöldre, a temetőben én föstöttem a lécrácsokat. Télen fagyott a körmöm, nyáron meg perzselt a nap.

Amit a legkevésbbé csináltam, az az asztalos mesterség volt Pedig ehhez mégis mindig meg volt a kedvem. Valahányszor rám bízták

MÉGIS MOZOG A FÖLD.

egy-egy kezdetleges paraszt bútor készítését, ünnepnapom volt az, de mindannyiszor megkeserültem egy másik gyönyörűségem, a rajzolás miatt. Amint ugyanis szép símára legyalultam a deszkákat, az a síma, fényes lap mindannyiszor ellenállhatatlanul csábítgatott, hogy rajzoljak rá valamit. Ott vesződtem, mert sehogyse akart ideám a durva ácskréta alá simulni, egyszer csak érzem ám, hogy jó nyakon teremtenek hátulról, aztán még egyszer és harmadszor is . . . Már ismertem a keze járását, a majszter azt tartotta: három az igazság.

— Hát az apád... Azért gyalulod le, hogy most meg összekenjed!...

Úgy el voltam merülve, észre se vettem a veszedelem közeledését, meg különben is olyan halkan jött, hogy észre ne vegyem. Máskor aztán jobban ügyeltem, — de, mondjuk hogy szerencsémre, sokkal kevesebbet állítottak a gyalupad mellé, semhogy leszoktathatott volna erről a bűnömről.

A mikor láttam őt a papiros zacskókkal s az olajos bödönnel közeledni felém, már akkor tudtam, kezdődik az én mulatságom — a festéktörés. Miska gyerek ismét ott állott Sámson módjára a márványlap mellett s forgatta a malomkövet. De míg a monoton és butító festéktörés csak véghetetlen lelki unalommal gyötört, — a mázolás néha kínokat okozott.

XIII.

Mázolói működésem egyik legkeservesebb emléke az, amikor egyszer kegyetlen hidegben, a temetőben kellett egy sírt kiföstenem.

Hideg volt és fújt a szél, meg egy lélek se volt a közelben. Oh milyen szomorú világ volt az ott!

Az a fehér, fehér síkság és körülöttem a sok apró, jobbra-balra dült kereszt, mennyi szomorú szegénységet és közönyt képviselt... Egy-egy jobban gondozott sír emlékeztetett az emberi kegyeletre, néhány sírkő az egyenlőség ellen tiltakozott. Némelyik halomra egy-egy szomorúfűz vedlett ágai hajlottak s a mint rátévedt a fára holmi kóbor varjú, az ágakról sűrűn pelyhedzett a hó.

A temető közepén nagy feszület állott s Krisztus urunk kiterjesztett karjai ótalmazni, vagy talán fenyegetni látszottak ezt a bús világot.

Hevesen dobogott a szívem, félve, dideregve végeztem dolgomat. Iszonyúan egyedül éreztem magam, mintha én lennék az utolsó, aki életben van a kihalt világban. Lassan haladt a munka, a pemzli ki-ki csuklott ujjaim közül a hóba. A hideg miatt se fogott a festék s a kerítésen csak itt-ott maradt nehány zöld folt, megannyi kérdőjel: — hát itt mit akar ez a gyerek?...

Milyen rémületes hangja van a csöndnek! Milyen nyomasztó, mily borzalmas. És a legkisebb zaj, ahelyett, hogy vigasztalna, csak iszonyatosabbá teszi azt a csöndességet.

Jó szerencsém megkönyörült rajtam. Lépéseket hallottam, csikorgott a hó, — a temetőőr jött felém. Látva, mit csinálok, megcsóválta fejét s azt mondta: — Kemény állapot ez fiacskám. Gyere be hozzánk egy kicsit melegedni.

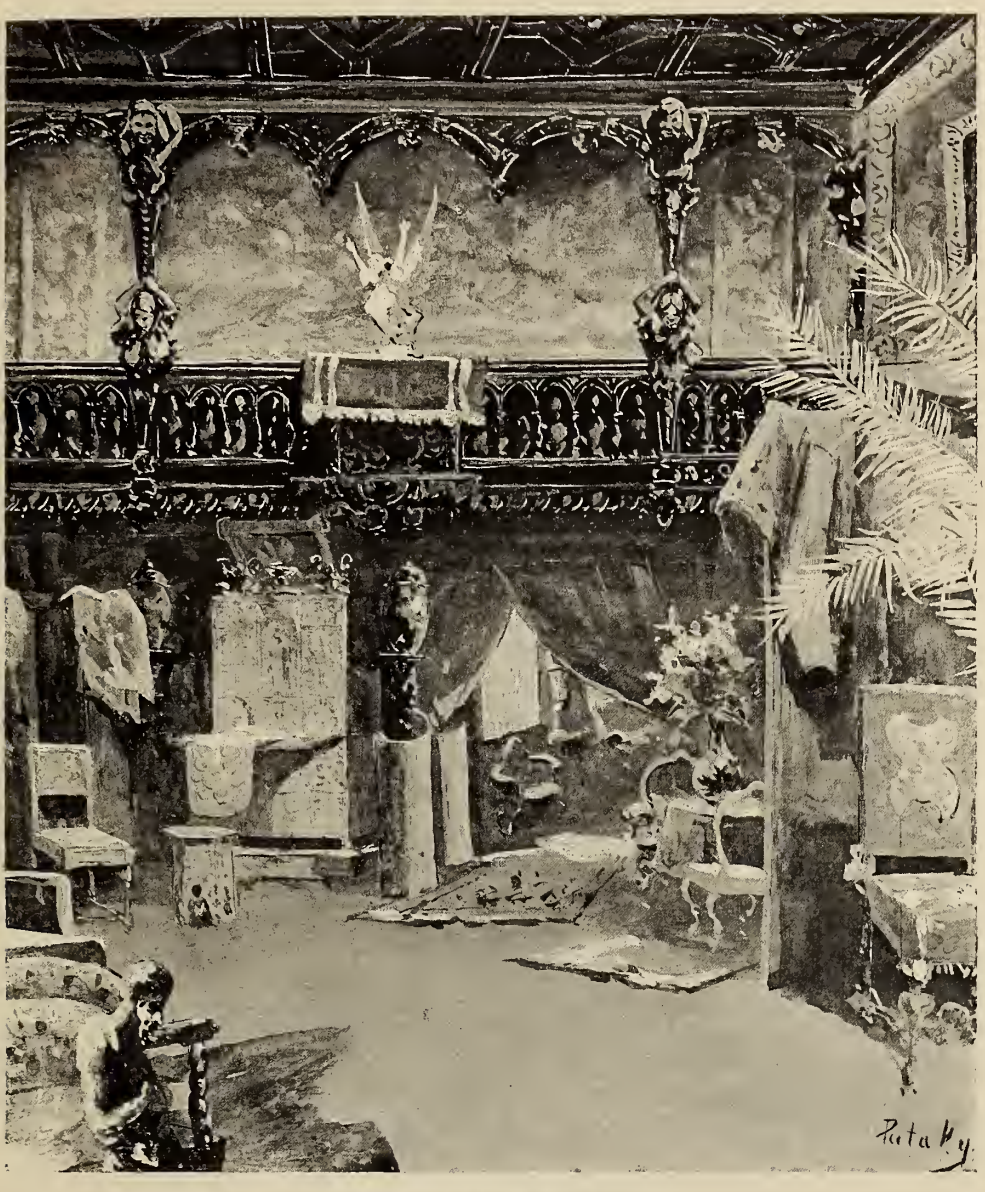

MUNKÁCSY PÁRISI MŰTERMÉBŐL

Örömmel szedtem össze föstékes bögréimet, boldogan mentem vele. Olyan kis gunyhóban laktak, hogy kétszáz lépésnyiről alig látszott még. Soha életemben nem fogom elfelejteni azt a kedves, barátságos meleget, ami abban a nyomoruságos kis gunyhóban fogadott. Vajjon boldogok voltak ők ott?

Jó meleg volt náluk, annyi bizonyos és emlékszem, annyi volt ott

a gyerek, mint a lencse. A bölcsőben, mely a mestergerendáról lógott le, a kemencekuckóban, a padon csupa gyerek, — egy nagy bundás kutya szundikált az asztal alatt. A boglyas kemence szinte a fél szobát elfoglalta, ásók s veremvágók voltak a sarokba támasztva. Jól esett ott lenni, szerettem volna örökké ott maradni. Az asszony kérdezgetett s nagyon meg volt lepetve, amikor elmondtam, hogy Reökék meg a Steinerék familiájához tartozom.

— Szegény gyerek! Most meg Lánginál szolgálsz?!...

Az asztalfiókból elővett egy nagy kést s jó karaj frissen sült kenyeret szegett nékem. Mondta, hogy délután sült, érzett is a szobában a friss sütés szaga. Jóizűen elfogyasztottam a kenyeret és aztán útnak indultam, haza.

Már akkor sötétedett. Az egész környék abba a leírhatatlan mélabús ködbe burkolózott, a mely a sík, csöndes alföld jellemző sajátsága téli alkonyat idején. Reszketve futottam keresztül a temetőn, nem mertem körültekinteni s a mint futottam, mintha a sírok is megindultak volna mellettem. Maga a nagy feszület is mintha integetett volna karjaival. Csak akkor mertem visszatekinteni, amikor már a kerítésen átjutottam. Ködben volt az egész temető, csak a feszület látszott.

Az úton egy szekérrel találkoztam, négy ökör vonta, szalmával volt megrakva. Két paraszt ballagott az ökrök mellett, békésen pipázgatva. Melléjük szegődtem s így értünk be a széles csabai utcára.

Már akkor elhatároztam, hogy holnap semmi áron ki nem megyek egyedül a temetőbe.

Még vígan dolgoztak a műhelyben, fütyörészve, énekelve, közbeközbe káromkodva, csak úgy a megkönnyebbülés végett, valami semmiség okán.

Alig hogy betoppantam, kergettek enyvet melegíteni. Jól esett, mert ott egyúttal magam is melegedhettem.

Nem emlékszem, hogy inaskodásom folyamán valaha jobban el lettem volna fáradva, mint akkor este; szinte meg voltam dermedve. Éhes is voltam, úgy vártam Ancsa fazekát, mint a zsidók a Messiást. Kedvesnek, szépnek láttam Ancsát, amikor hozta.

A legények vacsora után visszajöttek a műhelybe s körül állták a kemencét. Lángi uram gondoskodott róla, hogy ne fogyasszuk a meleget potyára. Ő ugyanis nagy barátja volt a sonkának s tudta módját, hogyan lesz jó a sonka. Rendesen öt-hat koca röfögött a hidasban, majszter uram naponkint személyesen vakargatta meg a hátukat. De ha az ember azt akarja, hogy a sonka jó harmatos, hogy olyan étvágygerjesztően rózsaszínű legyen, akkor már eleven korában kényeztetni kell

ZÁLOGHÁZBAN.

azt a csemegét. Nagy inyencek voltak Lángi uram kocái, finom úri fajták, kukoricán híztak, szemezett kukoricán, — mi hántottuk nekik, így esténkint, a műhelyben.

De akkor este én azonnal aludni mentem, míg a többiek a műhelyben a kemence köré telepedtek. Alig aludtam el, éreztem, hogy hálótársam is mászik ám már bele az ágyba, keresztül az arcomon. Ujra elszunnyadtam, de egyszer csak dörömbölnek az ajtón. Majszter uram kisérteties alakja állott az ajtóban, gyertya volt a kezében s valami hosszú...

A „ZÁLOGHÁZ" VÁZLATA.

Furcsa, milyen tisztán emlékszem a halvány, rőttes világosságra, amivel a kezében levő gyertyaláng árasztotta el Lángi urunk alakját!...

Kollégám azonnal kiugrott az ágyból s egyúttal rólam is lehúzta a takarót. Mire teljesen fölébredtem, meg is értettem, mit jelent az éjféli látogatás és hogy az a hosszú a majszter uram kezében, az az a végzetes nádszál, amivel annak a halottnak a hosszát mérték meg, akinek most azonnal koporsót kell csináljunk.

Hajnali három óráig dolgoztunk, azután ismét lefeküdtünk. Szerencsétlennek, boldogtalannak, árvának éreztem magam, jóllehet gyalulhattam kényem s kedvem szerint.

Nehogy azt higyje valaki, hogy ilyenkor csak egy órával is tovább alhattunk másnap reggel. Szó sincs róla! Öt órakor hangzott a chlapci horka s kezdődött a reggel, éppen úgy, mint más napokon.

XIV.

Majszter uram másnap reggel, amint előkerült, küldött a temetőbe, folytassam a mázolást. De mekkora volt csodálkozása, amikor kijelentettem, hogy nem megyek.

Ilyesmi ritkán esett meg a műhelyben. Azonnal védelmére is kelt megtámadott tekintélyének s a hármas nyakleveseken kezdte. De a kis Miska inas ezuttal makacsul megkötötte magát, mennél inkább páholták, annál csökönyösebben ismételte: nem! nem!!

Üvöltöttem, hisz úgy fájt, gazdám meg folyton dühösebb lett, szinte tajtékzott. Ajkát harapdálta féktelen haragjában, csúnya sárga fogait vicsorgatta.

— Nem? Nem? — és ütött.

— Nem! Nem!! Nem!... Nem megyek! Nem...

És ütött, folyton, irgalmatlanul, teljes erejéből, a nadrágszíjával. A műhelyben csönd lett. Az inasok borzadva nézték sorsomat, mint a megrémült kis ebek, amikor érzik közelben a korbácsot. Én ordítottam kínomban, de ha agyonütött volna, akkor sem mondtam volna egyebet a nemnél.

Majszterné asszony rémülve szaladt elő, ki akart venni ura kezéből, de az ellökte őt maga mellől. A legények szedtek ki gazdám karmai közül, mert már ők is nagyon megsokalták a dolgot.

Mikor kissé lecsillapodott Lángi, ujra előkeresett a forgács-halom mögül.

— Hát mi a menykő lelt? Miért nem akarsz engedelmeskedni?

— Félek egyedül. Fázom!... Nem! nem!!...

Látta, hogy nincs kivel beszéljen, ott hagyott, azzal fenyegetve, hogy majd szól a bácsinak.

De nem szólt és én se dicsekedtem el azzal, amit kaptam, mert nem voltam tisztában, milyen hatást tehet esetleg a bácsira az engedetlenségem.

Különben se tudtam volna a temetőben folytatni a munkát, egy hét belételt, míg kihevertem azt az oktatást, amelyben Lángi mester részesített. A műhelyben megvitatták az esetet s egyhangulag nekem adtak igazat.

— Jól tetted, igazad volt! Már csak nem tűrjük, hogy úgy bánjanak velünk, mint a kapcával. Maholnap már mindenre jó az ember!...

Szóval majszter uramat leszavazták.

VÁRAKOZÓ LEÁNY.
Részlet a „Zálogház"-ból.

Ő különben aznap — és ez soha, soha, se azelőtt, se azután meg nem esett, — délután a konyhába hivatott s egy karaj vajas kenyeret adott.

Bizony, ilyen volt a kis asztalosinas sorsa és ilyen az, valamennyié.

Lassankint múlott az idő s én már borzadtam helyzetemtől, nem a mesterségtől, az még mindig tetszett volna nekem, — de borzadtam a rabszolgaságtól, az ilyen inaskodástól.

Nem akarnám magamat olyan színben tüntetni föl, mintha én folyton ártatlan áldozat lettem volna, akit örökké csak kínoztak. Olyan voltam biz én is, mint a többi. Tudja mindenki, hogy az inaskodás ideje nem tartozik az élet legboldogabb esztendői közé, De ebben az én esetemben mégis az a rendkívüli, hogy nagyon fiatal voltam még és minden átmenet nélkül pottyantam Lángi uram kérges markába. Hanem szerencsére, éppen abban a korban vigasztalódunk meg a legkönnyebben. Valami kicsinység elegendő, hogy elfeledtessen vélünk minden nyomoruságot. Elég volt annyi, hogy a véletlenség, vagy majszterné asszonyunk szeszélye valamicskével jobb lével töltse meg fazekunkat, mint rendesen — s már jókedvű voltam, mint a veréb.

Szombat-esténkint például krumpli-nudlit kaptunk, a mi ha nem volt agyonpörkölve, végtelen megelégedettséget szerzett nemcsak nekem, de bajtársaimnak is. Ezért szenvedélyesen vártuk a szombatot s kibékültünk a szombat egyéb gyötrelmeivel.

Szombaton kellett ugyanis kitakarítani a műhelyt, seperni, rendet csinálni és nemesak a műhelyben, hanem az udvaron is. Rendesen későn feküdtünk, de másnap aztán kipihenhettük magunkat.

Vasárnap, mint rendesen, Vidovszkyékhoz mentem, hol — jóllehet a második esztendőben a fiúk már valamennyien távol voltak a szülőháztól — az én terítékem minden vasárnap az asztalon volt. A bácsi, ki állandóan gazdaságban lakott Gerendáson, vasárnaponkint szintén bejött Csabára s velünk ebédelt. Kedves patriarkális ház volt az! Vidovszky, az Apponyi gróf (Apponyi Albert gróf atyja) jószágainak a felügyelője volt. Vasárnap az összes gazdatisztek is e vendégszerető asztalnál ebédeltek; néha huszonöten-harmincan ültünk az asztal körül.

A bácsit csak így vasárnaponkint láttam s amióta Lánginál kínlódtam, egyszer se jártam künt az ő majorjában Gerendáson.

XV.

Két esztendő multán egy új kis inas került a műhelybe, az váltott föl engem azokban a teendőkben, a melyek rendesen a legfiatalabb inas életét keserítették meg. A legöregebb inas, egy huszonkét éves lurkó, legénynyé avanzsirozott.

Nem hallgathatom el, mekkora esemény volt ez a műhelyben s főként mekkora esemény volt ez ő nékie, magának Andrásnak. Már ezután néki is lesz jussa paranesolni, őt is az asztalhoz hívják majd enni... Ez nyugtalanította őt kivált.

UJONCOZÁS.

— Hogy ülök én oda a majszter uram mellé? . . . Késsel, meg villával kell enni! . . .

Örült az új ruhának is. A gazda kötelessége volt ez alkalomra új ruhába bujtatni őt. Vasárnap meg is érkezett a szabó s nagy ügyelettel rakta ki a gyalupadra az új ruhát, a nadrágot, a mellényt és egy kabátformát, fényes fekete lüszterből. András menten parádéba csapta magát s az volt a furcsa! . . . Soha életében ilyen uri módra ki nem öltözött még!

Körülvettük őt a műhelyben: megnéztük elülről, megnéztük hátulról, — megtapogattuk a ruhát is rajta és kijelentettük, hogy biz az, ha

AZ „UJONCOK" VÁZLATA.

posztóból volna, még különb ancug volna! András büszkén tekintett végig magán és mind a zsebeiben vájkált. Ancsa is előkerült és ő is nyilatkozott. Azután bevonult András a majszter uram elé, hogy kifejezze köszönetét néki a mindenféle jókért, amivel inaskodása folyamán elhalmozta, meg azért a szép ruháért, amiben mozdulni is alig mert. Áhitozva néztünk utána a tornácon. Az ajtó előtt megáltt, megigazgatta a kabát ráncait, leveregette, mert hátha poros lett, a zsebkendőjét pedig visszadugta zsebébe, úgy, hogy kilógjon a csücske.

Nehány nap mulva egy kis zsidó fiucskát vezetett apja kézen fogvást a műhelybe, — az én utódomat, aki azonban hamarosan rájött, hogy szebb lesz a kereskedői pálya, mint az asztalosság, főképp Lángi

uram műhelyében kezdve. Egy szép reggel ismét eljött utána az apja s kézen fogvást, elvitte. Azóta valószinüleg már régen bankár lett belőle.

Került a helyébe másik s így hát végre mégis csak én is inkább hozzá kezdhettem az igazi asztalossághoz. Szívesen nyultam volna a diszítő munkákhoz is, de az sok lett volna a gyönyörüségből ilyen egyszerre.

Lángi mester ritkán vett gyalut a kezébe, de arról szentül meg volt győződve, hogy ő páratlan diszítő. A lócák hátára s a ládák oldalára jeles virágokat föstött és kacskaringós cifraságokat, a hivatott mester önérzetével; ehhez joga is volt, mert a vásárokon egyhangulag elismerték és meg is vették az ő holmiját. De nemcsak ládákat föstött, hanem, mint már említettem, ő rendezte be a kálváriákat és a bádogfeszületeket is ő föstötte az országúti stációkra. Gondosan végezte ezt a munkát, de akkora önérzettel, hogy ha ismeri, hát bizonyára Memlinget se átallotta volna oktatni. Bevallom, magam is respektáltam. Emlékszem, száradt az udvaron egy izben két feszület. Gyakran megállottam előttük s valami homályos, névtelen sejtelem vett erőt rajtam, néztem, néztem bizonyos tiszteletteljes áhitattal . . . Csak a Krisztus Urunk oldalára festett vastag barázdák zavartak, hogy minek az?! . . . Azt hiszem, gazdám a Megváltó szenvedéseit akarta azzal még hívebben tolmácsolni, hogy olyan hurkákat pingált a Messiás hóna alá.

De ez nem akadályozott, hogy olyan megelégedéssel tekintsek a két feszületre, mintha magamnak is lett volna részem a remeklésben. Mikor értejöttek s elvitték, büszke voltam, hogy a mi műhelyünkből kerül ki az ilyesmi.

XVI.

Egy nap perlekedés támadt Lángi uram és az öreg János között, aki menten ott is hagyta a műhelyt; sajnáltam, mert ő jóindulattal volt irántam. Más nem jött a helyére s így egy gyalupad üres maradt.

Én örököltem.

Nem tudom, mi érte gazdámat, de teljesen rám bízta egy polituros bútor elkészítését, amelyet én dicsőségesen el is készítettem. Egy szekrény volt ez, az egyetlen, amelyet Lánginál készítettem, mert inasságom összes ideje alatt ilyen kitüntetésben többé nem részesültem én ott.

Tavasz felé kezdődött a mázolás.

Gazdám tömérdek sárga festékport vásárolt és még egy márvány-

lapot állított be a műhelybe. A hideg hátamba állott, amikor ezt megláttam. Tudtam jól, hogy ez a kedves munka nékem van szánva. Lángi uram a Kőrösön épült új híd befestését vállalta föl, arra kellett rengeteg fösték.

A legelső szép tavaszi napon munkához láttunk. Majszter uram négy inasára bízta a munkát.

Azért mesélem ezt el, mert olyan emlékem fűződik hozzá, aminek keserű ízét ma is érzem még.

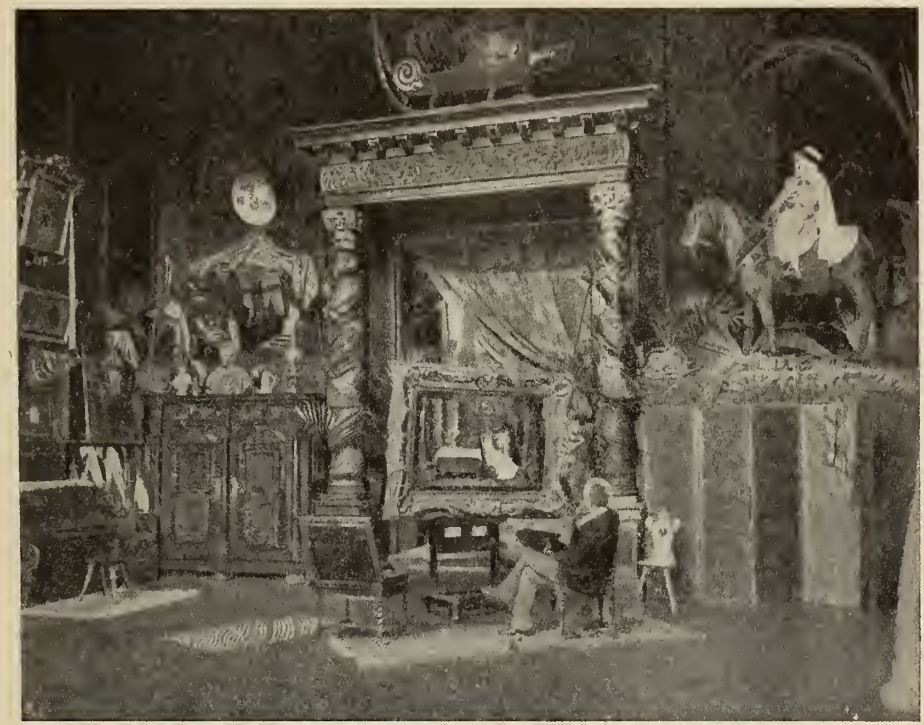

MUNKÁCSY MŰTERME AZ AVENUE DE VILLIERSI PALOTÁBAN.

Négyen indultunk a híd felé, mezítláb, hajadon fővel, a festékes bögrékkel kezünkben. Csak bő gatyában voltunk s piszkos vászon zubbonyban. Az úton egyszer csak elszorúlt a szívem, — szegény kis bohó gyerek szívem! . . .

Szemközt jött velünk az én kis ideálom, Bartóky Ilonka. Tanítónője kísérte. Elfeledtem a föstékes bögréket, el azt is, hogy mezítláb voltam, odafutottam hozzá.

Elfordította fejét, amikor köszöntöttem őt.

Hát megszólítottam, dadogtam valamit neki, de ő nem felelt rá.

Hogy dobogott a szívem! Hogy égett az arcom!... Komoran állottam meg, ő tovább ment, folyton tovább, én pedig csak álltam szomorúan...

A többi inas meg gúnyosan nevette:

— Kisasszony kéne neked?!

De kegyetlen állapot volt az! Csodálom, hogy bele nem szédültem a Kőrösbe, mialatt keservesen mázoltam azután a hidat.

Ez a híd különben másodszor is megszégyenített.

Odajártunk fürödni s a hídról ugráltunk a Kőrösbe. Egy alkalommal éppen akkor futottunk föl a hídra, amikor egy csapat leány jött, köztük az én kegyetlenem is. Szerettem volna a föld alá sülyedni, de miután ez nem sikerült, mint a béka, úgy ugrottam a folyóba.

XVII.

Irgalmatlanul leégetett a nap a hídon s az a kétségbeejtő, egyhangú mázolás csaknem megbolondított. A firnejsz és az olaj szagát éreztem éjjel is, nem hagyott aludni. Alig végeztük ezt el, megint csak mázolni küldött gazdám. Egy gazdag zsidó búzakereskedő kapuját kellett bekennem. Nagy forróság volt, a nap csak úgy hasogatta a fejemet, égett belé az agyvelőm is, a létra olyan forró volt mezítelen lábaim alatt, mintha parázson állottam volna. A házigazda az árnyékos tornácon ügyelte a dolgomat. Néha úgy éreztem, hogy leszédülök. Irigyelni kezdtem azt a mesterséget, melynek az inasait nem dermeszti meg a hideg és nem gyötri a forróság; milyen jó dolga van például a szabónak!... Elképzeltem ott a létrán a hűvös szobában fütyörésző szabóság összes előnyeit és elhatároztam, hogy én szabó leszek.

Következő vasárnap fölkerestem a bácsit, könyörögtem neki, hogy adjon szabóinasnak. Ő hajthatatlan maradt. Előszámláltam összes kínjaimat, minden szenvedésemet, de ő szigorúan meghagyta, azonnal kotródjam haza s erről többé szót se merjek ejteni előtte.

Most még szerencsétlenebbnek éreztem magam. Mintha a sors is egészen próbára akart volna tenni, Lángi uram éppen ebben az időben bánt velem a legkegyetlenebbül. Mit tehettem? Gyakran tanakodtam, mivel zúdíthattam annyira magam ellen gazdámat? Dolgoztam erőmet meghaladó igyekezettel, rovásomon nem volt semmi, mégis folyton káromkodott.

Egy éjszaka — künt aludtunk az udvaron — már csordultig volt bennem a keserűség, görcsös sírás fogott el, nem bírtam visszafojtani. Társaim fölébredtek, kérdezték, mi lelt? Mentől jobban vallattak, annál

kegyetlenebbül fojtogatott a zokogás. Fölkeltették gazdámat, de mikor őt megláttam, takaróm alá bújtam s reszketve húztam azt magamra. Dühösen támadt rám, hogy mi bajom?

Azt feleltem, a szüleimet siratom! Ez igaz is volt. Nem igen gondoltam én máskor szüleimre, de akkor éjjel ők jutottak eszembe és eszembe jutott boldog, gondtalan gyermekkorom. Eszembe jutottak a Vidovszky gyerekek, hogy ők milyen boldogok hozzám képest, — és így láttam a saját keserves sorsomat, minden nyomoruságával egyetemben. Tíz esztendőt vénültem ezen az éjszakán. Láttam, oh, egész tisztán láttam, milyen fekete sors várakozik reám, éreztem, hogy ez az egész éle-

VÁZLAT.

ten keresztül így fog tartani... Nem, ez így nem maradhat! Éreztem, hogy ebből menekülnöm kell! Menekülni fogok, azt tudtam, de nem is sejtettem, hogy miként.

Mondhatom, ez az éjszaka volt gyermekkorom utolsó éjszakája. Nem túlozom benyomásaimat, bár természetesen ma már határozottabb körvonalakban látom azokat, mint érezhettem akkor. Szemközt azzal a durva emberrel, aki úgy förmedt rám, mint egy állatra, a félelem volt legerősebb érzésem. Dörmögött valamit s azután ott hagyott. A többiek is elaludtak. Én, hanyattfekve bámultam a csillagos égbe és éreztem a természet ama misztikus hatását, mely fölrázza a lélek sejtelmeit és vágyat olt belé, hogy indúljon az ismeretlen, az utolérhetetlen után...

Sírtam, sírtam . . . Éreztem, hogy mennem kell.

Reggel fölkeltünk rendes időben, dologhoz láttunk, engem csúfoltak, utánoztak, mutatták, hogy sírtam, jajgattam, mint a pendelyes gyerek: — mama! mama!

Az udvarra küldtek söpörni. A kapu alját söpörve, ellenállhatatlan erő húzott ki az utcára és mentem, szinte akaratom ellenére. Az utcán, mint a kalitkából szabadult madár, szárnyra keltem, — de hova? . . . Rövid habozás után, mezítláb, hajadonfővel, futni kezdtem, neki vágtam a mezőknek, a bácsi majorja felé.

A KOLPACHI KERTBEN.

Messze a várostól, körülbelül fele útján lehettem, leültem pihenni. Ismét a két tornyot láttam a távol síkságon, a kicsit és a nagyot, éppen mint amikor Csaba felé jöttünk a bácsival Miskolcról. Körülöttem kalászos búzaföldek ringottak, itt-ott nádfödeles tanyákat láttam.

Korán reggel volt még, de a nap már hevesen sütött. Az úton egy-két szekér porfelhőket vert föl s e porfelhők ködként húzódtak le a gabona-földekre.

Én megint neki eredtem, hol futva, hol meg lassabban haladva, — azt se tudtam tulajdonképpen, hogy mit is akarok hát a bácsinál?

KUKURICATÖRÉS

Mit is tudok majd mondani néki, hogy miért szöktem meg a műhelyből?

Fölkérezkedtem egy kocsira, az vitt egy darabig, de nem sokáig, mert más irányba tért. Megint gyalogoltam hát. Melegem volt, a por égette talpamat. Mit szól majd a bácsi? Hogyan fogad majd? Mindegy. Csak mentem. Mögöttem az én kegyetlen gazdám, előttem a rengeteg síkság, a melyet legalább a délibábbal megvígasztal egyhangúságában a jóságos természet.

Dél lehetett már, éhes voltam, még mindig nem értem be a gerendási majorba. De már közeledtem. Ismét tanakodni kezdtem, próbáltam mondókámat, hogyan panaszolom majd el a bajomat, — ekkor egy szekér állott meg mellettem.

— Mi az ördög, te vagy az Miska? Hova mégy?

A bácsinak egy barátja ült a szekéren.

— Pista bácsihoz megyek, — válaszoltam én.

Ő kitalálta bajomat s ajánlkozott, hogy visszavisz szekerén Csabára. Mondta, okosabb lesz, ha szépen visszamegyek, sőt barátságosan iparkodott, hogy értsem a szép szót s forduljak vissza. De nem hallgattam rá, folytattam útamat előre. Négy óra felé láttam meg a fákat, melyek a bácsi házát vették körül. Ekkor kezdett csak istenigazában dobogni a szívem!

A kutya megugatott, mert hisz engem nem ismert. A konyhaajtón kitekintett a szolgáló, ő se ismert. Valami csavargónak nézett. Elmondtam ki vagyok s beeresztett.

— Ni, Miska! — kiáltott a bácsi felesége, aki egy magas székre ültetett gyereket mosdatott.

A bácsi is ott volt.

— Hát te honnan kerülsz most ide? — szólt szigorúan.

Persze, a mondókám belém rekedt, álltam a küszöbön mozdulatlanul. Kérdezte, mi lelt? Miért jöttem?

— Elszöktem, — vallottam sírva, nem tudva ennél többet mondani.

— Az kellene még, egyéb se! Azonnal indulsz vissza! Nem azért adtalak inasnak, hogy csak egyet gondolj, aztán uccu!... Itt semmi kereseted így. Csak siess mentül előbb, hogy ne lássalak.

Vonakodtam, azt hittem, a bácsi majd csak mást gondol. De ő megint rámparancsolt, még pedig úgy, hogy habozásra nem igen maradt kedvem.

Megfordultam és indultam vissza.

XVIII.

Megint künt voltam tehát az országúton. A nap nem süthetett szerencsétlenebb teremtésre, mint a milyennek a Miska gyerek érezte magát ekkor.

Hova menjek már most? Enni szerettem volna, mert már az erőm is fogyatékán volt, olyan éhes voltam. Arra gondoltam, vissza megyek, kérek egy kis kenyeret a cselédtől, de féltem, hogy kikapok Pista bácsitól, ki azt parancsolta, hogy azonnal induljak vissza!

Elindultam az Apponyi-major felé, ott ismernek Vidovszkyék révén, talán ott majd adnak enni. A major jó két óra járás, de nem volt egyéb választásom, neki indultam.

Elég messze jártam már, a midőn észre vettem, hogy egy paraszt siheder szalad utánam és kiabál, menjek vissza. Dehogy megyek!

Futni kezdtem, ő utánam s nyakon csípett. A bácsi felesége meghagyta neki, hogy vezessen vissza. Elénk is jött és csitított, hogy ne sírjak, csak jőjjek bátran vissza, már ő eligazította a dolgomat. A szolgáló azután megmelegítette a déli maradékot s mielőtt a bácsi vallatóra fogott volna, jóllaktam. Azonnal bátrabb lettem. Elpanaszoltam sorsomat, hogy már nem bírom tovább, hogy inkább világgá megyek, de Lángihoz nem térek vissza, — hogy szabó szeretnék lenni.

— No majd meglátjuk! Egyelőre húzd meg magad itt, — mondá Mari néni.

Megnyugodtam. Este boldogan képzeltem el, hogy eheti a méreg majszter uram Lángit, — nincs a ki föstéket törjön neki! Két-három napig háborítás nélkül pihenhettem, se tanulni, se dolgozni nem kellett és ez rám is fért. Jó ebédet, jó vacsorát kaptam, a bácsi nem is említette a visszatérést. Éppen szépen beleszoktam az úri módba, amikor a bácsi megsokalta a dolgot.

— Te csak lopnád a napot, munka nélkül? Nem úgy van az, barátom! Miután olyan jól tudsz mázolni, hát majd beföstöd szépen a szekereimet. Már úgy látszik, ez az én végzetem. Másnapra föstéket és olajat hoztak, megtörtem s hozzáfogtam a mázoláshoz újra. Bekentem a szekereket, be a kaput, a tornác-kerítést és azt tapasztaltam, hogy a mi az élvezetet illeti, egyáltalában nincsen közte különbség, akár a bácsi szekereit mázolja az ember, akar a zsidó kapuját. A mázolás után a reperációs munkák következtek. Szegezni, ragasztani már jobban szerettem, nem maradt egyetlen kotyogó szék se a szobában, még a konyhalócákat is kireperáltam. Azután kipolitíroztam a bútort, öt hét multán úgy ragyogtak az összes sifonérok és ágyak, mint a tükör. Ekkor elő-

vett a bácsi s elmondta szelíden, hogy lám, mégis csak különb mesterség ez, mint a szabóság — és szépen visszavitt Csabára, a műhelybe. Lángi urammal kiegyezett s az öt hetet beszámították az inaskodásba.

Valami nagy változás persze nem történt ezután se sorsomban, de legalább eleinte szelídebben bánt velem a gazdám.*

XIX.

Ebben az időben tört ki a kolera. Csabán rémítően pusztított. Volt módunkban koporsót gyártani, éjjel-nappal nem is igen cselekedtünk egyebet. Én is erősen féltem a járványtól, de ez nem akadályozott abban, hogy valahányszor csak szerét ejthettem, teli ne tömjem magamat almával a Vidovszkyék kertjében. Szerencsére kutyabajom se lett tőle.

A negyedik nyáron megjöttek Pozsonyból a Vidovszky-fiúk s ekkor még egy tapasztalattal gazdagabb lettem. Boldogan futottam hozzájuk, de hohó!... Az elválás, a távollét megtanította őket a különbségre, a mi az ő társadalmi helyzetük és a kis asztalosinas poziciója között van. Ők, növekedvén, mentek a létrán följebb, én meg azalatt mind lejebb kerültem. Nem voltak otthon. Kiállottam a kapuba s úgy vártam őket, égve a türelmetlenségtől. Dél felé járt már az idő, nem sokáig késhettek. A mikor észrevettem őket, eléjük szaladtam.

— Szervusz Laci! Feri!

— Szervusz Miska!

Kezet fogtak velem, de volt ebben a kézszorításban valami, ami engem nyugtalanított.

— Nos, tudsz már tulipántot fösteni?

A kérdés gúnyosan hangzott, bátortalanná tett.

* «Az elkeseredett fiú, forró nyári napon, kalap és cipő nélkül a két mértföldnyi távolságra eső gerendási pusztára ment ki nagybátyjához panaszra. De az rosszalta a «szökést» és kijelentette, hogy vissza kell mennie. Reöknek neje azonban közbevetette magát s a fiú néhány hétig otthon maradt. A szigorú nagybátya nem tűrhette, hogy Miska foglalkozás nélkül maradjon. Befogatott a kocsiba, magához ültette a fiút és mentek Csabára, Lángi uramhoz. Ez azonban csak úgy akarta visszafogadni, ha a műhelyen kívüli munkára is vállalkozik. Reök hivatkozott a szerződésre, követelte a visszafogadást és a humánus bánásmódot. Lángi hajthatatlan maradt s az ügy a járásbiró elé került. A járásbiró hivatalos közönynyel jelentette ki, hogy az inas arra való, hogy dolgozzék.

— De uram, — mondá Reök, — a fiú szerződésileg kikötött fizetés mellett azon feltétellel volt átadva, hogy másra, mint mesterségéhez tartozó munkára ne alkalmaztassék.

— Mindegy, — felelt a bölcs biró. S ezzel vége lett a pörnek. (Zsilinszky M. jegyzeteiből.)

AZ ABLAKNÁL.

— Be akarsz jönni hozzánk?

Ez még hidegebb volt s halkan feleltem rá az igent. Az a néhány lépés a házig, valóságos kálvária volt. Vidáman beszélgettek egymással, néha ugyan szóltak hozzám is, de olyan módon, hogy bár inkább egy szót se szóltak volna hozzám.

XX.

Azután . . .

Aztán fölszabadultam, legény lettem végre én is, 1858 őszén.

Most már úgy hittem, kezdődik az élet, az igazi, — szabad leszek és boldog. Ezekkel az érzelmekkel hagytam el majszter uram Lángit.

Vagy három hétig pihentem a bácsinál s elhatároztuk, hogy Aradra megyek munkát keresni.

— Ezután már a magad embere leszel s csak magadra számíthatsz! — Pista bácsi ezen kijelentésével kezdtem hurcolni az úti batyut Öt pengőt is adott a bácsi s kikísért Csabáról.

Megint egy ködös októberi napon keltünk útra.

A mikor a kocsi megállt a vasúti állomás mellett, — éppen akkoriban indult meg a közlekedés Szolnok és Arad közt — nagyon meg voltam hatva. Kihallatszott a csabai méla órakongás, négyet ütött és már

A TIGRIS.

sötétedni kezdett. A vonat sípolva közeledett, az én szívem erősen dobogott. Most nyílik álmaim előtt a látóhatár! Határozatlan vágy ragadott magával, az ismeretlen, vágyvavárt jövendő csábított és én nyugtalanul kérdezgettem magamtól: mi lesz ezután? . . .

Nem tudom leírni, mit éreztem, a mikor búcsuzóul megöleltem a bácsit és beszállottam egy harmadik osztályú kocsiba. A vasúti kocsiban újra tanakodásba merültem és újra szárnyaira kapott fantáziám. Duzzadó szép terveket építettem a zsebemben levő és gyakran megtapogatott öt pengőre. Hisz nincs mit félnem a jövőtől! Teljes bizalommal közöltem összes szép terveimet a velem egy kocsiban utazó atyafiakkal, a kik szintén biztattak, hogy jó az Isten, minden jó lesz!

HAZAFELÉ.

Egyik útitársam kivált érdeklődött irántam s egészen pártfogásába vett. Amikor este, úgy hat óra felé, beérkeztünk Aradra, az az útitársam segített, együtt vittük be batyumat a herbergbe.

Az a herberg olyan helyszerző-féle korcsma volt s mivel éppen szombati napra esett az én bevonulásom, teli volt az egész herberg. Az egyik sarokban kártyáztak, a másikban meg ettek, ittak. Biz én gyalázatosan s ugyancsak elhagyatottan éreztem magam közöttük; féltem, esetlen voltam és nyugtalan, nem mertem leülni senki mellé se. Hasztalan hívtam segítségül immár legényi önérzetemet, hasztalan biz-

POROS ÚT.

tattam magam, hogy hisz én is olyan legény vagyok már, mint azok a többiek, mégis csak inasnak, alárendeltnek éreztem magam közöttük.

A herberg gazdája vette észre zavaromat, segíteni akart rajtam. Bevezetett a társaságba, egy vén róka azonnal pártfogásába is vett, elhalmozott szívességgel és megtisztelt minden barátságával. Maga mellé ültetett az asztalhoz, ahol kártyáztak. Én is menten elbeszéltem egész bizalmasan sorsomat, sőt, hogy szó került rá, az öt pengőmet is megmutattam neki. Körülbelül ötven éves lehetett. Nekem, a tizenöt éves legénynek persze hízelgett az ilyen meglett ember barátsága, aki bizonnyal a jövendőkben se fogja megvonni tőlem pártfogását és sokat lendíthet majd sorsomon. Meg is igérte, ne féljek, szerez ő helyet nekem.

Ettek, ittak, füstöltek és kártyáztak. Az én barátom kivált lármásan játszott. Az egyik osztás előtt így szólt hozzám:

Nem adnád kölcsön néhány percre az öt pengődet? Elnyerték a pénzemet.

Szívesen, hogyne, hisz úgyis mind attól féltem, hogy még el találom veszteni a zsebemből. Nála legalább biztonságban lesz.

XXI.

Másnap, vasárnap reggel, az én barátom, igéretéhez híven, el is vezetett engem egy műhelybe, egy gyanus, kis piszkos műhelybe, a hol a gazda egyedül matatott s fia volt mellette az inas. Jobb hiányában beszegődtem oda. Igérte, hogy ennem ád s legalább hálnom is lesz hol.

Hétfőn reggel beállottam a műhelybe. A barátom kisért oda ezúttal is. Emlékszem, milyen keservesen éreztem magam, amikor elvált tőlem s véle az én öt pengőm örökre. A kis műhelyben sírt a nyomoruság, kedvetlenül dolgoztam. Következő vasárnap kiséltáltam a városba, de eltévedtem, nem tudtam visszatalálni haza. Szinte két órai kódorgás után – ott bolyongtam a ház környékén – gazdám fiára bukkantam. Kérdeztem tőle, merre van az út hazafelé? A kis kötnivaló éppen ellenkező irányba igazított s én csak késő este jutottam haza, kiéhezve. A gyerek nevetve fogadott. De már erre mégis lobbot vetett bennem a legényi önérzet. Hát csak annyi az én tekintélyem, hogy még egy inas is így packázzék velem?! Neki mentem a fiúnak, hogy egy kis leczkét tartsak neki a tiszteletből, amivel az inas tartozik a legénynek. Hej, de azé az igazság, a ki erősebb!... Az egész familia rám rontott, segítségére futott apja, anyja s én húztam a kurtát. Azonnal összeszedtem batyumat, visszatértem a herbergbe, hogy tisztességesebb helyet keressek.

Szerencsémre, Pista bátyám már írt időközben egy aradi ügyvéd barátjának az én érdekemben s kérte, szerezzen nekem olyan helyet, a hol ne csak tisztességes állapotban legyek, de mesterségemben is jól kiképezhessem magam. Ez az ügyvéd keresett is volt már engem a herbergben, ott hagyta címét számomra s csak utána kellett indulnom, hogy másnap beléphessek abba a műhelybe, ahol két esztendőt töltöttem azután.*

* Albrecht Ferdinánd műhelye volt ez. «Nála Munkácsy eleinte csak parasztbútort készített, de csakhamar a finomabb munkát igénylő darabokon is megkísértette erejét. A mi reá volt bízva, azt lelkiismeretesen elvégezte. Mint megbízhatóságának tanubizonyságát, Albrecht mesternek akkori könyvelője Kneffel Károly

Biz én nagyon egyedül voltam Aradon is, ahol jól megtáncoltatott az élet. Bajos dolog volt az olyan gyerekembernek, hogy a maga emberségiből éljen meg. Két forintot, két forint ötven krajczárt kerestem hetenkint, hanem az anyagi nyomorúságot olyan jól megszoktam én már akkorra, hogy föl se vettem, sőt eszembe se jutott, hogy másként is lehetne. A legkeményebb nélkülözést egészen természetesnek találtam. De idővel egyebekre kezdtem vágyakat érezni. Homályosan ugyan, de mindig pislogott bennem az a szándék, hogy valami egyébhez kellene fognom és ott, Aradon történt, hogy másodszor undorodtam meg a mesterségemtől.

És tulajdonképp most, itt kezdődött az én igazi nyomorúságom.

XXII.

Minden reggel öt órakor kelni s hozzáfogni ahoz a munkához, amiben hovatovább semmi gyönyörűséget nem találtam, minden nap és minden nap, reménysége nélkül is annak, hogy ez valaha majd másként is lehet még . . . Egyetlen vigasztalásom az volt, hogy esténkint, távozva a műhelyből, fölkereshettem csabai barátaimat, akik az aradi főgymnáziumban tanultak. Estéimet rendesen velük töltöttem. Ők a másnapi leckékre készültek, én meg azalatt pusztítottam a papirost, hol rajzolgatva, hol meg verseket faragva. A műhelyben ismerték költői hajlamaimat, eleget bosszantottak is miatta. Ma is akad talán még néhány ebből az időből való versem, valamerre elszórva sok cókmókom közt.

a következő esetet beszélte el: — Csanád vármegye főispáni helytartója, ki akkor Makón lakott, mintegy háromezer forint ára bútort rendelt meg Albrechtnél. Vasút nem lévén, célszerűnek látszott az elkészült bútort a Maros vizén szállíttatni Makóra. A mester Miskát bízta meg a bútor szállításával, átadásával és a bútorért járó pénz felvételével. Hat napig járt oda. Azt hitték, valami baj érte az úton. Hetedik nap azonban porosan és izzadtan állított be a mester szobájába, mondván: — Megjöttem uram, itt a pénz. A mester átvette a pénzt, megdicsérte a hozóját és jutalmul huszonöt forintot adott neki. Miska, ily váratlan összeg birtokába jutva, legelőször is Jókai Mór ismert krétarajzú nagy arcképét vette meg, hogy lemásolhassa. A másolat nem igen sikerült. De őt ez nem kedvetlenítette el, sőt ellenkezőleg, — üres óráiban többnyire rajzolással foglalkozott. A műhely falait különféle alakokkal firkálta be, sőt az egyes elkészített bútorok belsejébe is berajzolgatta kedvencz virágait és emberalakjait, mit a mester el is tiltott neki. A műhelyben volt egy Füzesséry nevű, régi jó családból származott segéd barátja, a kihez leginkább vonzódott, mert az szerette őt legőszintébben, az volt tanácsadója, az tartotta vissza a dorbézolástól, mely a hasonló sorsú legényeknél divatban volt. Miska, érezvén egészségének gyenge voltát, szót fogadott s inkább barátkozott az aradi főgimnáziumba járó, ismerős csabai műveltebb ifjakkal, mint asztalos legényekkel.» (Zsilinszky M. jegyzeteiből.)

Így telt az idő s én, ismétlem, folyton szerencsétlenebbnek éreztem magam. Az én egem nem akart derülni, sőt még szűkebbre szorult és fojtogatott engem. Sehol semmi remény, hogy szabadulhassak napról-napra elviselhetlenebbnek tetsző helyzetemből. Lelki szenvedéseimhez járultak a testiek is. Hat hónapig nem ettem egy falat meleg ételt, folyton csak kenyeret, néha szalonnát melléje, vagy egy kis túrót. Természetesen, soha egy csöpp bort le nem nyeltem. Ez az életmód úgy elgyöngített, hogy lázas hideglelést kaptam és a második év végén abba kellett hagynom Aradon a munkát. «Csak magadra számíts ezután!» — hangzott lelkemben a bácsi utolsó mondása, de azért bizony mégis csak ő hozzá fordultam. Pista bácsi időközben Gerendásról átköltözött Gyulára.* Én tehát elindultam hozzá Gyulára.

Az első fogadtatás nem a legszivélyesebb volt. Nem tudta, menynyire oda vagyok és zsémbelt rám, hogy tudtam így elhagyni aradi jó helyemet egy kis hideglelés miatt! Egy heves lázroham azonban felvilágosította őt állapotomról, mire rögtön orvost hivatott és azután gondos ápolásban részesültem.

Másodnapos váltólázam volt. Könyörtelenül levert lábamról minden második nap, bár a közbül eső napokon, amikor a láz nem bántott, a

* «Hazánk akkor nagy politikai átalakuláson esett keresztül. A hosszantartó abszolutizmust alkotmányos élet váltotta föl. Remény és kétkedés foglalta el a hazafiak szívét. A régi vármegyei élet zaja ismét felhangzott. A követválasztási mozgalmak, melyek 1848 óta ismeretlenek voltak, új életet teremtettek. A régi jó hazafiak, kik a Bach-korszakban elvonultan az ekeszarvánál búslakodtak, most egyszerre a nyilvános élet szinpadán termettek. Kiki tehetségének megfelelő tért foglalt el. Természetes, hogy Reök István sem maradhatott kint a pusztán, hanem a vármegye székhelyére, Gyulára sietett, hol törvényszéki birói állást foglalt el. Családja túl volt már a rendezkedés minden bajain, mikor Munkáesy Miska 1861-ben, egy ronda oláh szekéren megérkezett Aradról és félénken Reök nejének szobájába lépett e szavakkal:

— Hazajöttem, Mari néni, mert nagyon beteg vagyok!

Ezzel a divánhoz sietett, összerázkódott és elájult. Reökné azonnal orvosért küldött; annak megérkeztéig ágyba fektette a beteget és erősítő italokat adott neki. Mikor a fiú magához tért, elbeszélte a baját és sajnálattal említette, hogy nem dolgozhatik. Csakhamar megérkezett az orvos, a ki azonnal ápolás alá vette. Megérkezett Reök István is, kit neje, óvatosságból, nehogy félremagyarázza a bajt, még az előszobában értesített Miskának hazajöveteléről és komoly betegségéről. Miskának ezen betegsége három álló esztendeig tartott. Rokonai komolyan féltették a mellbetegségtől, annyival is inkább, mert nem régen két testvére, Aurél és Gyula, ezen betegségben halt el. Azonban az orvosi segély és a családi ápolás legyőzték a betegséget, mely különösen azért képez nagy jelentőségű mozzanatot Munkáesy életében, mert ez döntött jövendő pályája felett; ez volt az ok és alkalom arra, hogy az asztalos mesterséggel végképpen felhagyván, lelkének belső hajlama szerint a művészi pályára léphetett.» (Zsilinszky M. jegyzeteiből.)

gyöngeséget leszámítva, elég tisztességesen éreztem magam. E kényszerült tétlenségben unatkozni is kezdtem már, lassankint rászoktam a rajzolásra és rajzolgattam, rajzolgattam mind nagyobb élvezettel.

A falon acélmetszetek lógtak. Hej, ha én is tudnék olyanokat csinálni!... Levettem a legnagyobbat. Másolni kezdtem, folyton gyarapodó élvezettel, egyre nagyobb hévvel. Keservesen gondoltam arra, hogy nemsokára úgyis vége lesz ennek az élvezetnek, vissza kell majd térni a műhelybe. Nagy Isten! Hogy mennyit gyötört engem ez a gondolat! Nem is vágytam valami nagyon és gyorsan megszabadulni betegségem-

KIS MACSKÁK.

től, mely kinzott ugyan, de mindig hagyott közbül egy-egy napot a pihenésre és az élvezetre. Bevallom, biz én az orvosi tanácsoknak éppen az ellenkezőjét cselekedtem, hogy így is nyújthassam a betegségemet. E közben sorra lemásoltam a bácsi metszeteit.

Egy este a nagy Széchenyi arcképét akasztottam le a falról s azt kezdtem másolni. A bácsi bejött hozzám munka közben, megállt hátam mögött, hosszasan elnézte, mit csinálok s azután szó nélkül magamra hagyott. Ez az este kivált megmaradt emlékezetemben. Boldog, derült voltam, mint a szerelmes, aki az első választ kapja levelére. Lázasan rajzoltam, előbb az egész fej körvonalát, azután a szemeket, a bajuszt,

a hajzatot, és a másolat jól sikerült, meg voltam elégedve munkámmal.

— Te még mindig ébren vagy? — szólt be hozzám a bácsi s hogy közelebb jött hozzám, meglepetve nézte rajzomat. Én meg némán vizsgáltam az ő arcát. Halkan, meleg hangon mondta:

— Belőled tán még festő is válnék.

A mikor kiment, megcsókolt s úgy kivánt jó éjszakát, mondván:

— Jó lesz, ha lefekszel, már késő van.

Lefeküdtem, de hogy is tudtam volna én akkor aludni! Hogy belőlem festő is lehetne?!... Csak ez járt a fejemben. Rám jött a láz és ez a gondolat nőtt, nőtt, a szenvedésig nagygyá nőtt. Festő is lehetnék!... Vacogó fogakkal, ezerszer elismételtem, hánykolódva az átfűlt ágyban, betegségem kínjai közt. Festő is lehetne belőlem!... Nagy Isten, hisz jóformán azt se tudtam, hogy mi is az a festészet. Mégis, ez estétől kezdve egy határozott célt láttam magam előtt, amikor ceruzához nyúltam. Nem tudtam volna még egész világosan megmondani, hogy mi az én célom, de éreztem, hogy már van s az, ami eddig csak szórakozás volt, az lassankint munkává alakult, hovatovább szent munkámmá és komoly tanulmánynyá.

XXIII.

Váltólázam folyton gyötört. Szedtem ugyan már ezután rendesen az orvosságokat, de egyébként nem kiméltem magam. Ez idő alatt annyira nem is kivántam egyébre gondolni, hogy szinte egészen elfelejtettem asztalosi mivoltomat. Ha néha mégis eszembe jutott a műhely, valósággal menekültem még a gondolatától is. A bácsi lepett meg egy elragadó ajánlattal.

— Mivel annyira szeretsz rajzolni, — szólt hozzám, — tán jó volna, ha komoly leckéket vennél a rajzolásból. Most úgyis ráérsz. Még hasznát veheted asztalos korodban.

Örvendtem a bácsi ajánlatának, de borzongás futott át, hisz egyszersmind arra is emlékeztetett, hogy nekem még valaha vissza is kell talán térnem a gyalúpad mellé!... De erről ezúttal nem szóltam a bácsinak.

Pista bácsi egy Fischer nevű rajzmesterhez küldött a leckék ügyében. Leírhatatlan örömmel indultam el a némethez s azzal az elhatározással, hogy valahogyan majd csak kifogok én Pista bácsin! A hideglelésem, — úgy reménykedtem, — bizonyosan eltart még jó darabig, én pedig ezalatt, minden igyekezetemet összeszedve, megtanulok rajzolni

úgy, hogy abból majd elélek valahogyan s nem kell visszamennem az asztalos műhelybe. Ezzel a tervvel és elhatározással érkeztem Fischer mester háza elé. Elfogulva kopogtattam az ajtaján.

— Herein!

A mester német ember volt. Rekedt, pókhálós hangja nem igen kvadrált azokkal a mámorító érzelmekkel, amelyek az én reménykedő keblemet dagasztották. Benyitottam. Mély karosszékben ült, akkora füstfelhő között, hogy alig láttam őt. A helyiség az első pillanatban nem keltett bennem érdeklődést, se meg nem lepett. De lassankint, hogy

A ZONGORA ELŐTT.

szemeim belészoktak a füstbe, kíváncsian kezdtem vizsgálgatni azt a különös berendezést, az én első mesterem tanyáját. Rengeteg kacat volt ott rakásra halmozva: ócska paletták, vásznak szanaszét s a falra aggatva; az állványon megkezdett képek, mindez olyan rendetlenségben, mint a hogy a lusta piktorok műhelyében szokott lenni, akik halomra hordanak minden maszatot, csak olyasmit nem csinálnak, amit tőlük vinne el szívesen valaki. De én azért boldogan vettem lélegzetet s nagyon jól éreztem magam nála. A gyalázatos kapadohány szagát illatosnak találtam, a rendetlenség költői benyomást gyakorolt reám s kíváncsiságomat teljes mértékben fölcsigázta.

Fischer valaha a bécsi akadémia növendéke volt s végül ott húzódott meg viszontagságos sorsa elől abban a kis alföldi városban. Testestől lelkestől német maradt, s bár hosszú éveket töltött Gyulán, alig tanult meg néhány árva magyar szót. Az a kis műterem volt mindene. Címtáblákat, szent képeket föstött, ócska családi portrékat reparálgatott, azaz hogy inkább csak összehordta biz ő mindezt a műtermébe, belé-belékezdett a munkába s naphosszat pipázott közöttük.

Ime a mester, a kinek elmondtam, mi járatban vagyok és kértem, kegyeskednék hetenként három rajzleckét adni nékem. Öt perc

NÁSZÚTON.

alatt megegyeztünk. Lakonikus természetű ember volt, keveset beszélt, nagyokat szuszogott.

Másnap már papirossal és plajbászszal mentem hozzá. Egy sarokban helyet csinált számomra s rajzolni kezdtem, minta után. De mindaz, ami körülöttem volt: a gipsz alakok, a megkezdett vásznak, a paletták, főként a festék túbusok és az ecsetek nyugtalanítottak; nem ment a munka úgy, amint kellett volna. A mintát se szerettem, valami szebbet, komolyabbat óhajtottam volna. Az óra úgy elrepült, mint egy pillanat. Fischer nagyon pontosan betartotta az órát, hatvan percnél nem volt az több a világért se. Pedig olyan örömest maradtam volna még, úgy lelkesített mindaz, amit nála láttam. Elhoztam tőle egy darab szenet s az utcán fejeket rajzoltam a falakra. Minden leckén pontosan ott vol-

tam, kivéve, ha a lázam tartott vissza. Nem annyira a leckék hódítottak meg, mert hisz alig szólt a munkámba, de az bilincselt le, hogy megtapinthattam az ecseteket, kezembe vehettem a palettát és főként az tett boldoggá, hogy láttam őt néha festeni. Igaz, ugyancsak ritkán jutott részem ebből az utóbbi gyönyörűségből.

Csak annak a gondolatnak éltem már, hogy én is festő leszek! Körülbelül hat hétig jártam hozzá, amikor egy nap kopogtattak az ajtón.

A «herein» után belépett egy előkelő külsejű, körülbelül harmincötnegyven éves ember, akit feltünően meglepett a bohém berendezés és az iszonyú füst. Bemutatta magát Fischer úrnak, mondván, hogy ő is festő.

Néhány nap előtt érkezett Gyulára, a Wenckheim-kastélyban javítja a családi arcképeket. Ezt csak azután tudtam me , mert németül beszéltek és nem értettem. De hirtelen oda jött hozzám és nézte, mit csinálok. Valami jelentéktelen apróság volt előttem.

— Szeret rajzolni?

— Nagyon — mondtam én magyarul és elbeszéltem, hogy hetenként háromszor jövök ide, de szeretnék mindig itt lenni.

„A BABA LÁTOGATÓI" VÁZLATA.

Élénken érdeklődött irántam s miután kikérdezett, mondta, hogy menjek majd el hozzá, és mutassak meg neki mindent, amit eddig csináltam. Persze nem sokáig késlekedtem. Fölkerestem és magammal vittem hozzá összes rajzaimat. A festő-állvány előtt találtam, egy nagy teremben, melyben semmi se volt, csak képek a falon, sorjában, csupa parókás nagyurak.

Nagyon barátságosan fogadott, átnézte figyelmesen rajzaimat s azt mondta, ha kedvem van hozzá, hát mindennap eljöhetek és ott dolgozhatom mellette egész nap. Mekkora örömet okozott ez nekem! Ott voltam mindig, mindig, mikor csak a hideglelés engedte s ott dolgoztam a jólelkű, az áldott festő mellett, a ki *Szamossy* volt.*

* «Ez időtájban érkezett Gyulára Szamossy Elek, nagyváradi festő, hogy a gróf Wenckheim-féle ősi kastélyban levő olajfestményeket kijavítsa. Szamossy először Fischernél találkozott azon igénytelen ifijúval, a ki néhány hét mulva tanítványa, utóbb pedig főbüszkesége lett. Távolról sem sejtette, hogy a beteges szinű asztalos

XXIV.

Szamossy élénk érdeklődéssel volt irántam. Kikérdezett. Elbeszéltem neki aggodalmaimat, hogy talán kénytelen leszek visszatérni az asztalos műhelybe.

— Nem, — mondta határozottan, — arról szó se lehet. Azzal a tehetséggel, amit én sejtek magában, más lesz magából, nem asztalos!

E szavak döntötték el sorsomat.

E pillanattól kezdve nem lett volna képes megingatni semmiféle hatalom az én akaratomat, a világ minden kincseért vissza nem mentem volna az aradi műhelybe. Történjék velem bármi, én festő leszek! A bácsinak nem szóltam, nem is sejtette terveimet s talán már régen el is feledte, amit akkor este mondott, hogy: — belőled tán még festő is válhatnék! . . .

Valóságos hevületben dolgoztam, reggeltől késő éjfélig. Nappal Szamossy arcképeit másoltam, este pedig, otthon, magam komponálgattam.*

Látva a képeket a falon, így okoskodtam: azok, akik ezeket csinálták, nem másoltak, hanem maguk találták ki képeiket. Már pedig én is képeket akarok csinálni!

Csak úgy fejből próbálgattam hát dolgozni s amikor megmutattam Szamossynak, hogy mit csináltam, rendesen megdicsért. Aranyos lelkű ember volt az!

Így telt az idő. Váltólázam nem akart gyógyulni, sőt nagyon is elgyöngített. Egyik ájulásból a másikba estem. A bácsi is nyugtalankodott, már nem bizott az orvosban, elhatározta tehát, hogy kísérletet tesz rajtam a saját tudományával, a homeopathiával, a melynek csudaerőt tulaj-

legényben egy nagyreményü lélek lakik. Szamossy észrevevén benne a hajlamot, elfogadta tanítványának.

Szamossy szerény és becsületes, jóravaló vidéki arcképfestő volt. Minden magasabb ambitio nélkül járta be az alföldi nagyobb városokat, hogy igénytelen művészetéből megélhessen. Tanítványára különösen azzal hatott jótékonyan, hogy a szorgalmas munkát megkövetelte.» (Zsilinszky M. jegyzeteiből.)

* «Miska Szamossytól vette tanulmányainak első alapját. Haladását és szerzett ügyességét azzal bizonyította be, hogy a házi cselédeket sorba lerajzolgatta. Volt Reöknek ekkor egy Csete Mihály nevű jóképű hajdúja. Ezt Miska, meglehetősen jól találva rajzolta le. Majd elővette a hajdú feleségét gyermekeivel s azokat is híven lerajzolta.

A város szélén tanyázott egy cigány csapat, melynek rongyos tagjai különösen magukra vonták Miskának figyelmét. Egy Belesz nevű lengyel származású őrnagygyal gyakran lehetett őt látni kifelé menni a városból, hogy a cigányokról vázlatokat csináljon.» (Zsilinszky M. jegyzeteiből.)

donított. Előkereste kis patikáját, beadta az első adagot és föltétlen bőjtre szorított. Éheztem, mint a farkas. Tűrtem egy darabig, de már tovább nem bírtam. Belopództam a konyhába egy délután, hogy valami harapni valót keresek s egy nagy tál répára akadtam. Megkóstoltam. Eleinte csak kóstolgattam, hanem apránkint pompásnak találtam. A bácsi megjövendölte, hogy fölfordulok, ha nem hallgatok ő rá! . . . Egy kicsit haboztam, azután pedig csudálatos étvágygyal megettem az egész tál répát. Nem haltam bele, sőt bámulatos módon, teljesen meggyógyultam tőle. Soha azóta a váltóláz nem bántott. Öt-hat nap mulva a bácsi büszkén

FASOR
(Vizfestmény)

hivatkozott a homeopatiára, míg a néni meg nem mondta néki, hogy biz én megettem egy nagy tál répát. Dühös volt, mert most már sohase lehetett többé kideríteni, vajjon a homeopatia vagy a répa kurált-e ki engem?

Annyi bizonyos, hogy meggyógyultam, bár gyöngeségem még sokáig tartott s az ájulások is ismétlődtek néha.

XXV.

Egy nap, — látta a bácsi, hogy kezdek erőre kapni és ideje lesz immár jövőmről is gondoskodni, — szóba került az asztalos műhely.

— De én . . . de én . . .

— Micsoda de?

— De már én festő vagyok.

Elcsudálkozott. — Festő? ... Hát ezt ki verte a fejedbe?

— Hisz' a bácsi maga is mondta, hogy belőlem még festő is lehet.

— Szerencsétlen, te azt komolyan vetted?

— De Szamossy úr is mondta! — és elbeszéltem, miket mondott Szamossy, hivatkoztam bátorításaira, az érdeklődésre, a melyet irántam tanusított. A bácsit mindjobban meglepte az én erős elhatározásom, eleinte megdöbbent s vissza akart rettenteni szándékomtól. Figyelmeztetett a pálya nehézségeire, tudatlanságomra, műveletlenségemet hozta föl ellene hogy mikor tanulok én meg annyi históriát, esztétikát, anatomiát, távlattant ... Bebizonyította, mily legyőzhetetlen akadályok tolulnak terveim elé, annál kevésbé legyőzhetők, mert nincs miből élnem tanulmányaim ideje alatt s tudja Isten, mikor jutok annyira, hogy keressek is a festéssel valamit.

CHAPLINNÉ ASSZONY ARCKÉPÉNEK SZINVÁZLATA.

Ha tudom akkor, mennyire igaza volt, talán kedvemet szeghette volna, de éppen az én naiv tudatlanságom segített rajtam. Igértem mindent.

Hogy Szamossy úr már mondta mindezt, de én szorgalmas leszek nagyon. Különben is tudok már arcképeket csinálni. Próbálja meg a bácsi, üljön nekem, majd meglátja! És megmutattam neki mindazt, amit eddig próbálgattam. Volt már egy halom rajzom, nagyrésze természet után csinálva, az utcán, a házban; fölismerte a szolgálót, a szomszéd

csizmadiát, a házat az utcasarkon. Ezek megingatták s így már nem volt nehéz őt teljesen rábeszélnem. Arcképe jól sikerült, megcsudálta az egész háznép. A csizmadia azt mondta rá, nagy megelégedését fejezve ki: «Olyan az, uram, mintha odaköpték volna». Ő pedig fejét csóválva, így szólt: — Jó, hát nem bánom, légy piktor! Csak azt szeretném tudni, hogyan kezdesz hozzá?

Én ugyan nem sokat törődtem azzal. Az orvos is segítségemre jött. Azt állította, szédüléseim a gyalulástól vannak, gondolni se lehet arra, hogy a műhelybe visszatérjek, nem birnám ki sokáig.

Tehát elhatároztuk! Elhatároztuk!! Nem leszek többé asztalos!... A lidércnyomás, mely folyton ott kisértett legszebb álmaim fölött, eltünt tehát. Már most hangosan hirdethettem mindenfelé: Nem vagyok már asztalos!

AZ Ő NÓTÁJA.

A többivel nem tőrödtem. Hogy lesz, mint lesz, az nekem mindegy volt. Gyermeki képzeletem ragadott magával, tündér tájakon röpített keresztül. Sejtelmem se volt ama föld ingoványairól, a melyre indultam. Csak azt láttam, hogy a festő fest, mint például Szamossy és csak azt tudtam, hogy az igen nagy boldogság, ha én is festő lehetek.

Szamossy gyakran mesélt nékem a nagy festőkről, megtanított, hogy élt valaha egy Tizián, egy Veronese, Michel Angelo, hogy vannak festőakadémiák, a hol sok hasznos dolgot tanítanak, — beszélt nagy hires

művészek műtermeiről, ahol csudákat lehet látni — és én hallgattam őt áhitattal és én oda képzeltem őt, az én drága, édes mesteremet, e mesevilág közepére a legnagyobbnak, a leghiresebbnek és úgy bálványoztam őt. Voltak nagy festők, hiresek, de ma te vagy a legnagyobb!

Más élet kezdődött. Éjjel, nappal tanultam. Öt órától nyolcig történelmet tanultam, grammatikát, mitologiát, mindenből egy keveset. Nyolc órától gipsz-minták után rajzoltam, délután anatomiát tanultam, este meg magam komponálgattam.*

Kétségbeejtett a hír, hogy Szamossy, befejezvén a Wenckheim-palotában dolgát, utazni készül. Habozás nélkül elhatároztam, hogy követni fogom. De miből éljek? ... Nem tudom, majd meglátom.

Szamossy elutazott, én még maradtam néhány napig, várva, hogy ő megtelepedjék valahol. Új-Aradra ment gróf Zselénszkyékhez, képtáruk javítása végett, ott elhelyezték őt egy magányos házban, a melyben kívüle még csak egy házmester lakott. Jutott bőven ott hely nekem is. Útra keltem Aradra.

Mekkora elégtétellel tértem én most (1862) vissza a városba, a melyet körülbelül két éve mint asztaloslegény hagytam el! Áldottam akkor is, ma is áldom sorsomat, hogy olyan kegyes volt irányomban.

Szamossynak egy szobája és egy előszobája volt. A szoba volt a műterem, az volt a szoba és a hálószoba is egyszersmind. Még kanapé is volt benne! Isten a megmondhatója, hogy eszkábálta össze. Azonkívül a festőállvány és a ládák töltötték meg a helyiséget, az asztal alatt volt

* Munkácsy kegyelettel megőrizte e korszakból való apró vázlatait. 1896. áprilisában átadta őket, közlés végett, Boyer d'Agen úrnak Párisban. Tiz darabot közölt is a «L'oeuvre d'art» 1897 január 20-iki számában s Boyen d'Agen írt mellé jük Munkácsyról ismertetést. Kevéssel utóbb, egy esős napon, Munkácsyné meg látogatta Boyer d'Agen urat, — Munkácsy már akkor az endenichi szanatóriumban volt gyógykezelés alatt, — és elhozta tőle a rajzokat, de a kaputól kocsijáig menve, kicsusztak hóna alól a papirosok. Kocsijában vette észre, hogy elvesztette a rajzokat. Ijedten hajtatott vissza a rue des Dames 69. szám alá, Boyer d'Agen úrhoz és együtt keresték az elhullatott papirosokat. Nem találták meg. Jelentést tettek a párisi rendőrségen, onnan is keresték, jutalmat igértek a megtalálónak, de hasztalan, a rajzok nyomtalanul elvesztek. Lehet, hogy valaki felvette s látva az ócska papirost, a primitiv rajzolást, közönyösen elhajította ismét s így roncsolódtak szét a becses emlékek az utca sarában. «Szerencsére a «L'oeuvre d'art» közleményei megőrizték legalább tiznek a másolatát, ezeket közöljük mi s köztük «Reök bácsi gunyhó»-ját. Erről a rajzáról beszélte Munkácsy, hogy akkor készült, a mikor nagybátyja kiküldötte volt őt a tanyára, hogy ügyeljen a béresekre, ő meg ahelyett lerajzolta a kukorica-csősz gunyhóját. A mikor megmutatta a rajzot a bácsinak, azt haragosan pattant föl: «Kutya teringette, hát még most se igazították helyre ezt a vityilót?! Nézd csak, a szél összedönti maholnap!» Ráismert azonnal, de előbb a gazda szólalt meg benne s csak azután méltányolta, hogy a Miska gyerek milyen híven eltrafálta azt a gunyhót.

a mosdóasztal. Én az előszobában háltam. Este megvetettem ágyamat, reggel elraktam szem elől. Én takarítottam, nem akartam, hogy Szamossy takarítónéra is költsön. Nagyon tiszta és rendes ember volt, iparkodtam, hogy mindig meg legyen elégedve a háztartással, hisz csupán

A PARC-MONCEAUBAN.

ez egyetlen módon fejezhettem ki némileg hálámat azért a sok jóságért, amivel elhalmozott.

Ő nemcsak művészi mesterem volt, de ő nevelt engem minden irányban. Ő, a kiválóan művelt és tanult ember, kétségbeesett az én tudatlanságomon; folyton buzdított, hogy a mennyire lehet, pótoljam

tudásom tátongó hiányosságait. Naponkint tanított, este pedig velem maradt, beszélgetett, a történelemből mondott el nevezetesebb eseményeket és javítgatta dolgozataimat. Szóval, ő adott alapot annak a nevelésnek, amelyet magamnak kell majd megszereznem ezután. E mellett, természetesen festészeti tanulmányaimat is lelkesen folytattam. Ismét rátaláltam régi pajtásaimra is, azokra, akiknél asztaloslegény koromban az estéket töltöttem. Most már nem is éreztem magamat olyan alárendelt páriának közöttük. Később, a hosszú téli estéket körükben töltöttem, együtt dolgoztunk. Pironkodva hagytam ott őket, amikor vacsorához ültek, mert ők teljes ellátáson voltak és így rendes vacsorában is volt részük. De azért olyan kevésre, de olyan kevésre volt szükségem, hogy kis királyságnak érezzem hajdani helyzetemhez mérve jelenlegi állapotomat. A házmesternél ebédeltem s ez nem hatott reám valami lélekemelőleg. Onnan mindig szerettem volna menekülni. Nem volt pénzem, az pedig eszembe se jutott, hogy a bácsihoz forduljak segítségért. Ez is jobb volt, mint a fazék, a melyet Ancsa tett a műhelyküszöbre Csabán. Jó sorsom megint csak megsegített. Amint Aradra érkeztem, azonnal kezdtem apró zsáner-képeket csinálni. Csak plajbászszal. Egy könyvkereskedőnél helyeztem el, akinek üzlete a város intelligenciájának találkozó helye volt. Darabját három-négy forintért adta el s így nyolctíz forintot kerestem is havonta. Mekkora volt örömem, amikor a jó Szamossy azzal fogadott, hogy keresetforrást is talált számomra. Rajzleckéket szerzett egy családnál s ezért mindennap ebédet kaptam. Így vettem bucsut a házmesteréktől. Búsultak, mert már egészen a családhoz tartozónak tekintettek. Lerajzoltam őket, azzal fizettem a kosztot. Jó emberek voltak s amikor eljöttem közülök, magam is sajnáltam őket eleinte.

Két gyereket kellett tanítanom. Láttam az első órán, hogy már ügyesen tudnak rajzolni s néha nagy zavarban voltam, mert úgy éreztem, hogy én se tudok többet, mint ők. Attól féltem, nem lesz tekintélyem, ha mindig csak azt mondom: «Ez jó». Féltem, kisül, hogy nincs rám semmi szükség s azzal vége a jó ebédnek, a jó túrós csuszának, a pompás lencsének. De nem, később vettem észre, hogy nagyon szerettek. Miért? Hát a míg ők rajzoltak, én is firkálással öltem az időt s csak néha-néha vetettem egy-egy pillantást munkájukra. Fantasztikus emberkéket, apró zsánereket rajzoltam, ami nagyon tetszett nekik. Ez biztosította a lencsét! Tekintélyem is épen maradt s a fiúk úgy várták a rajzleckét, mint valami mulatságot.

A leckéről vígan tértem haza Szamossyhoz s mialatt ő arcképeket föstött, én apró kompoziciókat csináltam, amikre ő azután meg-

FALU HŐSE.

tette megjegyzéseit. Az volt a meggyőződésem, hogy aki képeket akar csinálni, annak nem szabad másolni, annak így kell dolgoznia. Rögtönözgettem, fejből csináltam, a mit tudtam. Különben, ma is azt vallom, aki igazán teremteni akar, az soha se törődjék azzal, hogy mások mit csináltak, elébb gondolja el, mit akar, aztán csapjon róla hamarosan egy vázlatot, mindjárt azon melegiben, mert ez a legjobb.

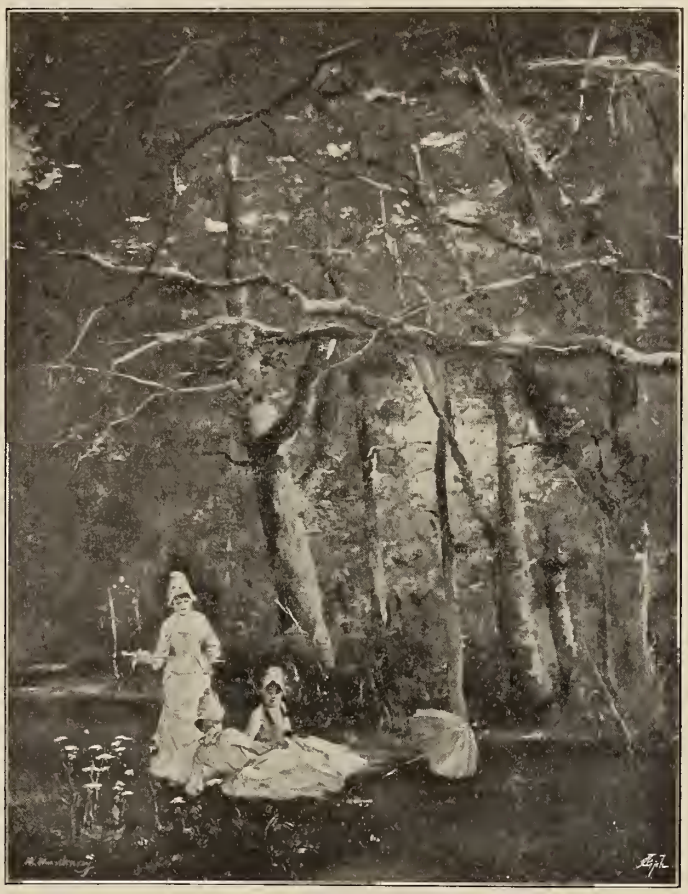

ERDŐTISZTÁSON.

Időnként lerajzoltam azokat az arcképeket is, életnagyságban, a melyeken Szamossy dolgozott. Mindennap, kivétel nélkül, két óráig anatomiai rajzokat készítettem gipsz-minták után s azután lerajzoltam ugyanazokat emlékezetből. Reggelenkint természet után próbálgattam, hogy mit tudok. Kompozicióimhoz is mindig a természettől kértem tanácsot, ha valamiben haboztam vagy elakadtam. Ha munka közben kételyem támadt, ha nem találtam egy szükséges mozdulatot, valami vonalat, menten lefutot-

tam az uteára s ott kerestem meg az életben, a járó-kelő embereken. Azt, hogy modelt ültessek magam elé, lelkiismeretlenségnek tartottam, alkotó képességem ellen elkövetendő szentségtörésnek. Legfeljebb annyit engedtem meg magamnak, hogy apró tanulmányaimnak utóbb néha helyet adtam kompozicióimban. Szamossy teljesen szabadjára hagyott. Azt tartotta, valami akadémiaszerű alapossággal úgy se menne velem semmire, mert az ilyen módszerhez hiányzott belőlem minden előzetes készültség. Tudta azt is, hogy az ő vándor életmódja mellett csakhamar szétágaznak majd a mi útjaink, így hát éppen csak a legszükségesebb fundamentumokat akarta ő bennem, jó hamarosan lerakni, gondolva, majd hozzáláthatok én azután komolyabban a tanuláshoz.

XXVI.

Tanakodásaim óráiban, kivált éjszakánként, eszembe jutott néha hogy hát tulajdonképpen ez se tarthat így örökké, folyton így nem élhetek. Utóvégre nem marad egyéb s egyszer csak majd mégis hozzá kell ismét nyúlnom a gyaluhoz. Álmomban is üldözött ez a fekete gondolat. Terveket tervekre kováesoltam és még több igyekezettel dolgoztam. Már ekkor arcképeket is csináltam, szénnel. Kivált a szabók körül szolgált a szerencse. Egy kabátért le kellett rajzolnom az egész familiát. Ilyen módon aztán állandóan tisztességes gúnyáim csak lettek volna, de annál több gondot adott az, hogyan tegyek szert lábbelire? Soha se tudtam olyan csizmadiára akadni, aki egy pár csizmára becsülte volna arcképét. A könyvkereskedésben kezdték észrevenni rajzaimat s egyszerre csak azzal a jó hírrel lepett meg a könyvkereskedő, hogy egy kis társaság verődött össze pártfogásomra. Ha jól emlékszem, tizenöten voltak, fejenkint egy-egy forintot adtak össze a jó emberek, hogy elmehessek valamerre tanulni. Képzelhető, mekkora örömöt szerzett nékem ez a hír. Pártfogóim azt akarták, induljak azonnal, — de annyira készületlenül talált e kívánságuk, annyira ragaszkodtam Szamossyhoz, akit a világ egyetlen nagy festőjének tekintettem, hogy nem volt lelkem útnak indulni. Úgy okoskodtam: még egy darabig Aradon maradok s azalatt összekuporgatok egy kis summát a jövendőkre.

Már akkoriban kezdtem innen is, onnan is néhány garashoz jutni, lakásom s ebédem megvolt, így még vagyonosnak tekinthettem magamat, a szűkebb időkre emlékezvén. Okosan is tettem, hogy takarékoskodtam, mert két-három hónap multán a könyvkereskedésben öt forinttal kevesebbet, később hattal, utóbb nyolccal kevesebbet hagytak

számomra pártfogóim. Soha se tudtam meg, kik viseltek így gondot reám. Csak azt sajnálom, hogy jóságukat se tudtam megköszönni nékik soha.

Tizenöt-tizenhat hónapot töltöttem így Szamossy mellett, amikor egy jó barátja, Ormós Zsigmond, aki nagy műpártoló, esztétikus és író volt, meghívta őt magához. Ormós látott már engem Gyulán is; tudva, hogy folyton Szamossyval vagyok, engem is részesített szíves meghívásában. Csomagoltunk s leutaztunk hozzá Buziásra. Néhány kellemes hetet töltöttünk ott.

NYÁR.

Én nagy élvezettel hallgattam őket, amikor beszélgettek. Ormós legény-ember volt, csaknem egyedül élt. Gyakran szó került a nagy festőkre s végtelenül tanulságos volt az, amit tőlük hallottam. Ormós akkor az olasz-művészet történetével foglalkozott, a melyet alapos tanulmány tárgyává tett. Szamossyval is Velencében ismerkedett meg. Volt neki egy kis képgyüjteménye is. Néha elmutogatta nekem az olasz remekek másolatait metszetekben. Egy ízben, Rafael képeit mutatva, így szólt hozzám: Reménylem, egyszer majd ön is fest ilyen szép képeket s majd azokat is lemásolják így! . . .

De jól is éreztem magam abban az intelligens körben! A nap nagyrészét a szabadban töltöttem, folyton rajzolva. A vidék gyönyörű volt s az oláh lakosság viselete festői, de mivelhogy nem tudtam a nyelvükön, bajos volt őket megközelítenem. Pózolni a világ minden kincséért se akart egy se. Egy gyógyszertár ablakából rajzolgattam hát őket. Ott az ablak előtt tartották a vásárt. Egy alkalommal egy paraszthaz előtt telepedtem le. Csakhamar körülvettek, fenyegetni kezdtek és én taná-

csosabbnak is találtam szaporán fölszedni sátorfámat. Menekültem, de bezzeg űzőbe vettek és kergettek egészen az Ormós-házig, ahol egy szolga vett az oltalmába. Aligha azt nem gondolták, hogy valami finánc-féle náció vagyok, aki adó végett ügyeli őket és rajzolja a házaikat. Egy másik alkalommal meg valóságos ostrom alá fogták a kis pavillont, a melyben laktam. Az alacsonyan eső ablakon ugyanis beláttak szobámba; látták, hogy egy koponyát, egy halálfejet másolok papirosra . . . Biz ez különös látvány is lehetett úgy kívülről nézve, el is áztatott engem végképp a nép szemében. Azt suttogták, hogy egy garabonciás diák akarja megrontani a vidéket. Csaknem rámgyujtották a pavillont.

Két nagyobb rajzot is csináltam Buziáson. Az egyik egy fiatal asszonyt ábrázol, szép parasztasszonyt, amint patakon megy át; kosár van a fején s a kosárban kis gyerek; kezével orsót perget. A másik már népesebb kompozició volt; pihenő oláh család, dolgukat elvégezték, nyugosznak.*

Körülbelül két hónapot töltöttünk Buziáson. Onnan egy másik kirándulására kisértem el Szamossyt. A gróf Karácsonyi család hívta meg őt Beodrára, némi képjavítási munkák végett.

Szép kastély volt az, gyönyörű park övezte. Adtak nekem is egy szobát a kastélyban, Szamossyé mellett, de már az asztal mellé nem hívták meg a kis inast, mert hátha nem viselte volna magát elég illedelmesen. A cselédség asztalánál teríttettek számomra. Egy hatalmas huszár hivott ebédelni. Hogy így visszagondolok reá, bizony nem is volt az a cseléd-ebédlő olyan utolsó valami. Hosszú, szép fehéren terített asztal s körülötte vagy egy tucat inas, szobaleány, komornyik. Nekem az asztal végén szorítottak helyet. Első alkalommal azt hittem, valami tévedés lesz e dologban, de miután másnap is csak oda kerültem, hát biz én inkább kihurcolkodtam a kastélyból a helységbe, egy mészároshoz.

A nap nagy részét azonban Szamossy mellett töltöttem. Ő a családi arcképeken dolgozott, én meg egy rajzon próbálkoztam. A kastély konyháját rajzoltam, amint jönnek a koldusok, heti alamizsna-osztásra. A parkban is dolgoztam, de mihelyt lépteket hallottam, úgy elbujtam mint a nyúl. Egyszer, így menekülés közben, a kastély úrnőjébe botlottam. A jó úrasszony látva végtelen zavaromat, megszólított s érdeklődést tanusított vázlataim iránt.** Ezután már jobban éreztem magam a kastélyban, berzenkedő önérzetem le volt cirógatva.

* Ez a rajz «Oláh család a ház előtt», egy másik ifjúkori rajzával együtt («Tót leány, fején korsóval») a Szépművészeti Múzeumban van.

** Két oláh leányt ábrázoló képét megvette a grófné húsz forintért.

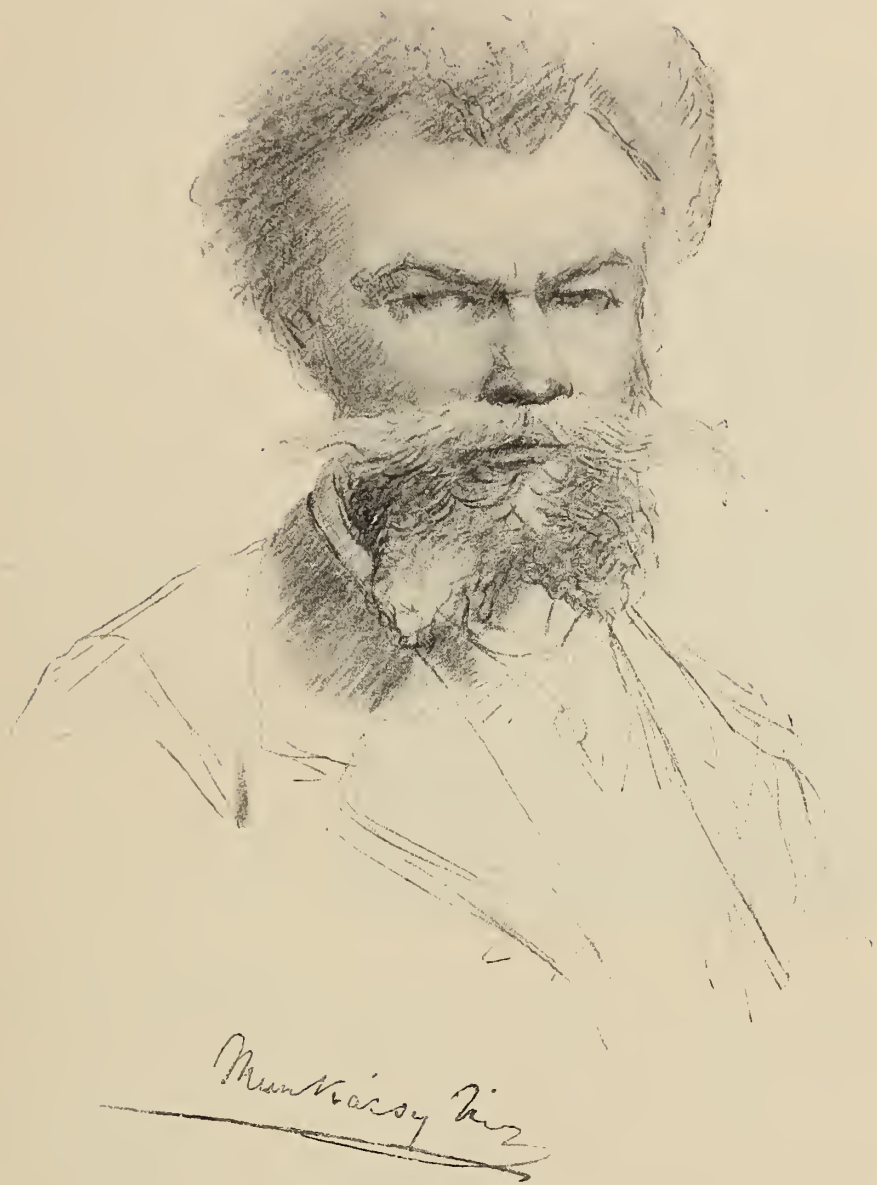

A MŰVÉSZ RAJZA 1882-BŐL.

Jó dolgom volt Beodrán. A mészárosné — minden tisztelettel legyen mondva — jól megtermett, csinos szőke menyecske volt, hatalmas jó kedve csak úgy harsadt ki belőle. Akkorákat kacagott, hogy rengett

belé a szoba. Engem meg tömött, csordultig rakta tányéromat az ebédnél, heti egy forint ötven krajcárokért. Csak az a mészárszék-szag ne lett volna! Meg a szegény kis birkákat sajnáltam. Reggelenkint ott hevertek kinyujtóztatva sorjába egy padon, fejük szomorúan lógott le a földre, s csak egy véres bőrdarab tartotta a törzsön . . . Ez néha annyira elrontotta különben pompás étvágyamat, hogy a húsnemű alig csúszott le a torkomon.

Lerajzoltam a gazdát is, a feleségét is.*

XXVII.

Szamossy nem akarta az én sorsomat az ő vándor- életéhez kötni. Elhatároztuk, hogy egyelőre visszatérek a bácsihoz és onnan aztán majd elindulok hát a komoly útra. Ideje volt. Már magam is szükségét éreztem annak, hogy egyebet is lássak a művészet világából. Kivált Ormosnál nyilott ki szemem, éreztem, hogy valami rajzakadémiára kell mennem, ha boldogulni akarok. Ütött az elválás órája. Még Aradig elkisértem az én jó Szamossymat. Ott föstéket vásároltam, mert elhatároztam, hogy már most fösteni is megpróbálok, mihelyt Gerendásra érek a bácsihoz, aki időközben a politikai világ változása miatt, visszatért gazdaságába.

Két és fél évi együttlét után keservesen váltam meg édes jó mesteremtől, a kihez lelkem minden érzelmével ragaszkodtam. Örökké hálával is gondolok reá, annyi jósággal halmozott el.

Gerendásra mentem.

Az utóbbi másfél év alatt senkitől segélyt nem kértem, sőt most is volt vagy husz pengő megtakarított pénzecském. Ez az összeg nem fedezhette ugyan annak a nagy útnak a költségeit, a miről én álmodoztam, —

* Az «Egyetértés» szerkesztőségének egy tagja, 1896-ban, két megviselt, elsárgult régi rajzot küldött Munkácsynak Párisba, azzal a kérdéssel, hogy csakugyan ő rajzolta-e azokat és ha igen, kérte őt a tulajdonos, az egykori beodrai mészáros nevében, írja alá a régi rajzokat. Munkácsy gondosan kartonra huzatta a rajzokat s gyönyörködött bennük. «Egy derék mészáros, meg a felesége, — beszélte egy este vendégeinek párisi műtermében. — Áldott jó asszony volt, úgy jól tartott birkahússal, hogy azóta se tudom enni. Most küldték hozzám ezeket a rajzokat, hogy a magaménak vallom-e ? Hogyne, azonnal, de azonnal megismertem, örömmel írom alá. Most azt üzeni a derék ember, hogy sok jó rostélyost megettem hajdanába nála és úgy fordult a sorsa, hogy bezzeg most ő is megenné, de elfogyott . . . Kérdezteti, emlékszem-e rá, hogy a mikor lerajzoltam a házát és ő megdicsérte a képet, azt feleltem: «Rakjunk tüzet a tető alá, akkor festek csak szépet róla!» Erre nem emlékszem. Tán leégett szegény ? . . . A két rajzot 1896 májusában, Budapesten, a Pannonia szállodában írta alá Munkácsy.

hisz Pestre akartam menni, de biztam benne, hogy derekasan munkának látva, majd csak összepingálom utiköltségemet. Elhatároztam, hogy Gerendáson megfestöm kompozicióimat. Rendületlenül biztam a sikerben.

Igen ám, de alig volt festékem, a legszükségesebb színekre is alig telt. Ecsetjeimet magam készítettem, úgy, ahogy azt Szamossytól tanultam, aki a vásznait is saját maga preparálta festés alá. Most hasznát vettem az asztalos mesterségnek is, feszítő keretjeimet ügyesen megcsináltam magam.

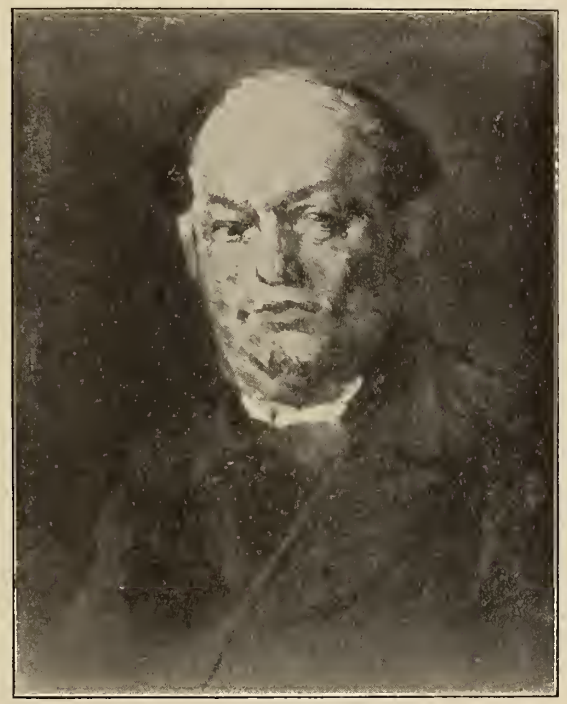

REMÉNYI.

Azután hozzáfogtam első képemhez: egy leány, előre hajolva, türelmetlenül várakozik valakire a szobában.

Persze, életnagyságban próbáltam, alkonyodó világításban. Olyan vakmerően fogtam hozzá, mintha en és az ecset Isten tudja milyen bizalmas lábon állanánk már. A bátorság nem hiányzott. Szamossy módszerét követtem, de . . . Ő előbb megfestette szürkés alaptónusokban az egész képet s csak azután kezdte lazurozva színezni. Azt állította, hogy a régi mesterek is nagyobbára így dolgoztak. Én azonban úgy okoskodtam, hogy egy képet szürkén megfösteni csakolyan munka, akárha szénnel vagy ceruzával csinálná az ember. Miért ne kezdeném rögtön a színekkel? . . .

Így kezdtem.

*

Eddig, az első képig, írta meg élettörténetét Munkácsy, a már említett lamaloui francia levelekben. Mielőtt tovább haladnánk, éppen e legutolsó passzust kell kiegészítenünk, illetve módosítanunk.

1902 május huszonharmadikán, Budapesten, egy névjegyet hoznak be hozzám, hogy egy úr óhajtana velem beszélni. A névjegyen ez volt:

«L. P. Mitterdorfer, Geschäft: Berlin W. 8. Kronenstrasse 17. Wohnung: Kasseler-strasse: Villa Terka.»

Tisztes öreg úr, — jelenti a cseléd, — bevezettem a szalonba.

Csakugyan, tiszteletreméltó, egyszerű tartású, igazán előkelő öreg úr; hófehér haj és szakáll, jóságos arc, szelid szem. És az a különös, hogy mielőtt szólott volna, sejtelmem azt súgta: ez az úr valami Munkácsy-dologban keres ... Utóbb, beszélgetés közben, megtaláltam sejtelmem magyarázatát: Mitterdorfer úr alakja, arca, nyugodt modora élénken emlékeztet Munkácsy barátja és megrendelője, a párisi Sedelmeyerre. Ösztönszerű volt a gondolattársítás és megtörtént, mielőtt tudatosan számot adhattam volna róla magamnak. Csakugyan, Munkácsy-dologban keresett, Fittler Kamill biztatta őt hozzám.

VÁZLAT.

— Parancsoljon velem!

— Tulajdonomban van Munkácsy első festménye.

Érdekes — és nyomban elhatároztam, hogy majd tovább rekomendálom. Hisz' annyi legendás Munkácsy-kép, rajz, vázlat bukkan elő minduntalan s nagyrésze naiv, ügyetlen, vagy éppen lelkiismeretlen hamisítás. Kérdeztem: el akarja talán adni?

— Oh dehogy! Eszemágában sincs. Semmi áron meg nem válnék tőle. Kedves emlék. Azt akarom, hogy a családomban maradjon. Csupán a magyar művészethistóriának óhajtok szolgálatot tenni, jelezvén, hogy a kép nálam van s akit érdekel, annak szivesen megmutatom Berlinben.

Ez már más. Most már csakugyan érdekelt a dolog. És olyan jóizüen, szépen ejti a magyar szót ez a berlini! Figyelmeztettem, hogy naplójegyzeteiben maga Munkácsy jelöli meg, milyen volt az ő első festménye:

«egy leány, előre hajolva, türelmetlenül várakozik valakire a szobában».

Nem egészen ezt ábrázolja.

És Mitterdorfer úr elmondta, hogy mit ábrázol a kép, hogy Mun-

kácsy 1863-ban festette, hogy sajátkezűleg írt levélben vallja ő maga a képet első festményének. Gondolkoztam. Munkácsy a nyolcvanas években, a lamaloui fürdőben, — a hová már beteg gerinccel, Charcot tanácsára járt nyaralni, — ott írta naplójegyzeteit, illetve azokat a leveleket, a melyekben ifjúsága kalandos történetét mesélte el, évődő, adomázó, mulattató hangon, törött franciasággal, a hű barátnőnek, aki a leveleket lemásolta s utóbb, 1894-ben, Munkácsy beleegyezésével átadta nekem, hogy napló-formába öntsem. No már most: Munkácsy betegen, minden följegyzés, okmány utánkeresgélés, adatellenőrzés nélkül, csak úgy révedező emlékezetéből, szinte délutáni szórakozásnak irogatta e nékünk annyira becses leveleket. Nem az utókornak, nem a nyilvánosságnak dolgozott. Ezt bizonyítja az is, hogy vannak a levelekben olyan bizalmas természetű közlések, amelyeket kihagytam, amiken köteles gyöngédségből módosítottam. Annakidején majd megleli a kegyetlenebb igazságot, aki azt is keresi. Ma is őrzök egy haragos levelet, amit Munkácsy rémülten hozott hozzám Párisban, amikor leveleit először ismertettem a Pesti Naplóban; valaki szemrehányásokkal illeti őt abban a levélben s nem igen gyöngéden, bizonyos igazságokért, amelyek kényelmetlenek. Munkácsy, az ő szerénus visszaemlékezései folyamán ezeket a kényelmetlen igazságokat se hallgatta el, mert bizony sejtelme se volt arról, hogy azok valaha még rosszul eshetnek egy s más valaki hiúságának. Szóval, az a Napló, bár minden ízében hiteles, nem olyan munka, hogy adatai hiányosak, kiegészíthetők vagy módosíthatók ne lennének. Szinte harmincz év előtti dolgokat beszél el Munkácsy és ismétlem, inkább csak egy kedves ismerőst akar élethistóriájának regélésével szórakoztatni. Talán nem is emlékezett már akkor egesz híven első festménye tárgyára, vagy nem részletezte a kép tárgyát olyan aprólékosan abban a levélben, a

VÁZLAT.

melyben nem is a kép tárgya, de a kép készülésének, a hozzákezdésnek, a megfestésnek a módja lényeges és érdekes. A mint Mitterdorfer úr elmondta a kérdéses kép tárgyát, hogy parasztszoba s egy asszony előrehajolva ül stb. — nem is igen kételkedtem. Lehetséges, talán csakugyan ez az az első kép, a melyet Gerendáson festett. Talál a dátum is: 1863. És Munkácsy látta a képet, ráismert, írást adott róla. Vendégem beszélgetése folyamán pedig kétséget kizárólag meggyőződtem, hogy csakugyan Munkácsy első festményéről van szó.

Mitterdorfer László Péter — ma elsőrangú géphimzőgyáros és nagykereskedő Berlinben — 1863-ban ismerkedett meg Munkácsyval. Fiatal legényember volt ő is akkor még, festegetni is tanult az emlékezetes Marastoninál, abban a kezdetleges képzőművészeti akadémiában, a melyet jobb hijján, egy Velencéből Pestre telepedett festő, Marastoni Jakab alapított, Pesten, a Nagy-Hidutcában, a néhai Weise-ház harmadik emeletén s belekerült vagy tízezer forintjába. Közbevetőleg említsük meg, hogy nagy eset volt ez akkor. Mint Szana Tamás írja: Pest városa tiszteletbeli polgárává választotta az olaszt, aki megigérte, hogy iskolájában ingyen tanítja a szegénysorsú fiúkat. A közönség érdeklődése azonban hamarosan lelohadt. Harminckilenc tanítvány közül csak tíz fizetett tandíjat s Marastoni kénytelen lett volna iskoláját becsukni, ha néhány lelkes ügybarát, Schedius Lajos, Kubinyi Ágost nem tartják benne a lelket.

Mitterdorfer családja tekintélyes patricius-család volt Pesten. Apja, Mitterdorfer János, gőzmalmot, gépgyárat és csontszéngyárat alapított a harmineas években s fiai is tevékeny emberek lettek; Ferenc és Henrik építészek, Gusztáv a Kochmeister-utódai cégtársa, Lajos a Ganz-cég igazgatója, — ő maga 1868 októberében megnősült s 1865-ben telepedett ki Berlinbe, hogy beesülést, tisztességet szerezzen a magyar névnek ott is.

Nősülése után nem pajtáskodott többé a pesti fiatal művészekkel. A pesti polgári családok nem szivesen érintkeztek akkoriban poétával, művészszel, színészszel s be kell vallani, hogy bizony csak afféle léha, dologkerülő, bohém népnek tekintették a művészt, családi körbe nem igen bocsátottak be ilyen elemet.

Munkácsyval a József-téri (ma is kávéház van ott) néhai Carl-kávéházban ismerkedett meg, Lacatarius révén.

Ez a Lacatarius tipikus alakja volt az akkori művészkompániának. Valahonnan görög földről szakadt ide, piktor volt ő is, cégtáblákat s közbe magyar históriai tárgyú képeket föstögetett, de főfoglalkozása a képtrafikálás volt. Magyarul alig tudott, négy-ötféle nyelven kotyvasz-

totta mondanivalóit. Fehér, prófétaszakállú, patriarkális alak, a fiatal festőket szeretettel biztatta s ahogy lehetett, a maga kenyerét keresve, lendített fiatal kollegái sorsán is. Hóna alá vett egy-egy képet s azzal házalt kávéházról-kávéházra, nyolc-tíz-tizenöt forintért árulgatva a magyar művészetet. Amit a képért kapott, azt megfelezte a művésszel s a dohányát, a kenyerét, az italát is megosztotta velük. Volt rá eset, hogy a Carlnál rendelt csésze kávé felét ő itta meg, felét meg valamelyik fiatal magyar művész, aki aznap nem is igen csillapíthatta volna egyébbel étvágyát. Az öreg Lacatarius hóna alul került Munkácsy

TEHÉN-PÁSZTOR.

első képe is piacra, ő kínálta, ő vásároltatta meg a művészhajlamú, módosabb fiatal Mitterdorferrel s ő hozta össze a két fiatal embert, hogy azután néhány hónapig pajtáskodjanak a Carl-kávéházban.

— Milyen volt Munkácsy?

— Beteges, sápadt, gyönge kis legény. Akkor serkedt a bajusza. Szerény, csöndes, inkább zárkózott modorú, olyan falusias. Mindig kínálni kellett, de ha nekimelegedett, oly lelkesen beszélt nagy terveiről, hogy mi bizony meg nem álltuk és ki is nevettük.

Legjobban bizott benne az öreg Lacatarius és jellemző, hogy éppen magyar témákra biztatta.

— Különben, — beszélte vendégem, — vettem én képet Lacatariustól is. Két művét őrzöm Berlinben. Az egyik Attilát ábrázolja Akvilea előtt, a másik Korvin Mátyást fiatal korában.

Azután, hogy Berlinbe telepedett ki Mitterdorfer, többé nem találkozott Munkácsyval. A sápadt, gyönge kis magyar legény híre pedig mind nőtt, nőtt, emlegették az egész világon. Mitterdorfer kegyelettel őrizte a primitiv festményt. 1881-ben nemzetközi képkiállítást rendeztek Berlinben s a kiállításra jelezve voltak Munkácsy remekei is. Ekkor fordult Munkácsyhoz kiállítási engedelemért s Munkácsy válasza meg is jött, német nyelven. A Mester elismerte, de nem akarta nyilvánosság elé bocsátani első festményét.

— Utóbb, Párisban járva, meglátogattam Munkácsyt. Szivesen fogadott, elbeszélgettünk a multról s azt az óhajtását fejezte ki, hogy szeretne első képe birtokába jutni. Megigérte, hogy fest nekem egy képet s ezt küldjem majd el akkor neki. Szivesen. De talán nem érkezett, halasztotta a dolgot, addig, addig — —

És szomorúan elhallgatott az öreg úr.

Megkértem, fényképeztesse le Berlinben a képet s a vonatkozó levelet. Megigérte. Kértem a kép pontos méreteit is.

Írok a fiamnak, Berlinbe. Én most néhány hétig még Magyarországon maradok. Kolozsvárra megyek, rokonaim látogatására. De mihelyt fiamtól megkapom, azonnal megküldöm önnek.

Junius ötödikén megkaptam az igért kép- és levél fotografiáját. Itt közöljük hű másolatban a képet; magassága hetvenkét és fél centiméter, szélessége ötvennyolc centiméter. Érdekes és jellemző fölfogásban, beállításban, színben, érzésben, — ilyennek képzeltem az ismert kezdő Munkácsy-rajzok révén. Látszik, hogy rajzolgatni már tudott. Rajta a fiatal lelkiismeretesség, az a naiv jellemző kedv, a mely a részletek halmozásával remél célt érni. És rajta a vakmerőség, a rendületlen önbizalom. «Mintha én és az ecset, Isten tudja milyen bizalmas lábon állanánk már!»

Magyar parasztszoba. A síró- s nevető menyecskének (Mitterdorfer úi mondotta, hogy Munkácsy igy magyarázta neki a menyecske arckifejezését) valahol idegenben, — talán katonasorban, — jár az ura; most levél érkezett tőle, a nótárius olvassa; az öreg apó a boglyas kemence padkáján ülve, szintén hallgatja az irást s komor az arca; szomorúan gubbaszt az öreg mellett két kis macska is. A menyecske font, mellette a rokka s kosárban a lefont gombolyagok; csecsszopó kis fia az ölében s mögéje bújik a nagyobbik gyerek. A kis ablakon látszik a kék ég, a viruló zöld táj. Jobbról, a háttérben magasra vetett ágy, a falon

láncos óra, polcok, szent képek, feszület, tükröcske, olvasó és cintányérok; a födél alá szúrva a szénahányó vasvilla. Baloldalt sajtár, pad, a padra akasztva egy fűzér súrolófű s látszik az odavetett bárányból bunda is.

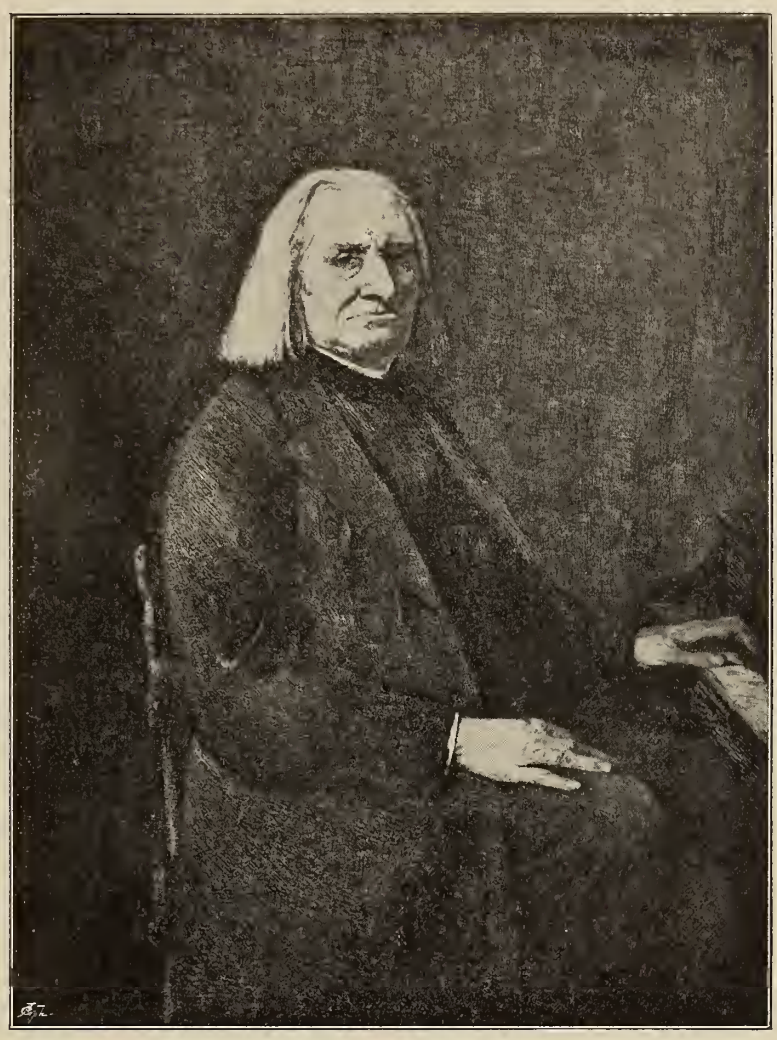

LISZT.

Az eredetit nem láttam, de megkérdeztem Mitterdorfer úrtól a kép színeit: az asszony köntöse és fejkendője sötétpiros, pirosas terítő van az ágyon is; sárgás abaposztó az öreg felsője, fehérre meszelt a boglyas kemence, zöld cserép az öreg mellett álló korsó; a nótáriuson fekete ruha van. A többi holmi természetes színeiben van tartva.

Jusson eszünkbe ez az első kép, ha majd a következők folyamán elérkezünk egy másik primitiv Munkácsy képhez, a gazdára Brünnben talált «Lakodalmi hivogató»-hoz (1868) s vessük majd össze ezt is a nagy remekkel, a «Krisztus-Pilátus»-sal.

XXVIII.

1863. szeptember közepén került Pestre Munkácsy egy csomó vázlattal hóna alatt s néhány forinttal zsebében. Szamossytól kapott ajánlólevélt Harsányi Pálhoz, a Képzőművészeti Társulat akkori igazgatójához, aki jó szívvel támogatta a fiatal tehetségeket és örömest buzgólkodott érdekükben. Az ő pártfogását kérte tanítványa számára Szamossy is.

MUNKÁCSY 1863-BAN.

Nyúlánk, sápadt, darabos mozdulatú, tizenkilenc éves legény volt ekkor Munkácsy.

A legprimitivebb módon, akárcsak az olasz renaissance bevezető művészei, súlyos inaskodásban edződött; anyagi nélkülözésekhez, dologbíráshoz hozzászokott az asztalos műhelyben, kötelességtudásra megtanította az ő szigorú nagybátyja, aki maga is nagyon komolyan vette az életet s őt is arra oktatta, hogy küzdelemnek tekintse. Lelke, fogékonysága szűz s ami megihlette, az mind egészséges, tartalmában éppúgy, mint formában; de kezdetleges minden műveltsége, hiányos még az a csekélyke tudása is, amit az utóbbi két esztendő alatt szedegetett össze úgy, ahogy Isten irgalmából itt-ott hozzájuthatott. A világból alig néhány arasznyit látott csak ott az alföldön, bár igaz, hogy azt jól meg is nézte. De voltak hatalmas erősségei is: az a rendületlen hit, amit tehetségébe és önmagába vetett, meg rajongó szeretete, művészete iránt. Csak egy célt látott maga előtt: a művészetet; csak egyetlen lehetőséget, hogy célhoz jusson: a maga munkáját. Soha életében, később se csábították őt el jobbra vagy balra egyéb eszmék; történhetett körülötte akármi, nem törődött ő mással, csak művészetével. Bármit látott vagy hallott, az azonnal az övé volt, — nem keresve, kitől került, a magáévá tette,

hogy a saját lelke gazdagságának zománcával bevonva, visszaadja képein mindnyájunknak. Egy nagy útja volt, mindig az az egyetlen egy, azon ment teljes hitével, soha nem boncolgatva, nem okoskodva, folyton teremtve, szinte öntudatlanul, de pihenés nélkül.

Nincs is a boldogulásnak egyéb titka: higyjünk valamiben, abban, amit akarunk, de abban aztán fanatikusan. A cinquecento hódítói például, azok a pompás akció emberek, akik olyan keveset okoskodtak, de pazarul cselekedtek, tehát éltek igazán és teremtettek, a valódi nagy hadvezérek, akik a legtöbbször csudálatosan egyszerű egyéniségek voltak s talán

PATAK PARTJÁN.

éppen azért akkorák: mindig csak egyetlen lehetőséget, csak egy célhoz vezető útat láttak maguk előtt és habozás nélkül mentek arra az egyre, járván minden hitükkel. Igy terem a diadal. Munkácsy is így hódította meg a magáét.

Tehát: 1863-ban érkezett Pestre.

Művészi haladottság tekintetében fővárosunk akkor csakolyan fiatal, kezdődő állapotban volt, mint az a kezdő művész, aki itt kereste az igéret földjét. Nem mintha izmos tehetségű magyar művészek nem éltek volna akkor Pesten, — oh azok voltak s ugyancsak sanyarogva éltek, — de nem volt közönség, aki a művészeket megértette és a művészet alkotásait élvezte volna. Már pedig minden művészet létez-

hetéséhez két tényező szükséges: a művész és a közönség; valamint az irodalmat is ketten teremtik: az író és az olvasó. Közönsége nem volt a magyar művésznek s így bizony magyar művészet se volt, legföljebb kezdődött, egy-két elszánt tehetség küzködött a publikum közönyével és néhány vagyonosabb főúr veregette lecreszkedőleg a magyar piktorok vállát. De hát nem is lehetett ez egyébként.

A középosztály közönye természetes, mert hisz annak a középosztálynak nem volt a műérzéke, ízlése kifejlesztve, művészetről alig hallott, alig olvasott, művészetet pedig elvétve ha látott, szükségét tehát a műélvezetnek nem érezte, nem hiányzott néki a művészet. Azt se feledjük, hogy bizony még az amatör is rendesen vagyona fölöslegéből költ, — abban az időben pedig drága volt nálunk a pénz, a negyvennyolcas viharok nyomában anyagi válságok is jártak, a műveltebb osztály vérét s vagyonát áldozta a haza ügyeiért és csak lassan, apránkint kezdett anyagilag is gyógyulni, képre tehát nem is igen tellett; nagyiparosok, nagykereskedők, akik akár őszintén, akár pedig renoméjuk érdekében (mondjuk, ama tisztesség kedviért, amit a nagy vagyon ró tulajdonosára azokban az országokban, ahol a nagy vagyon már megtanulta, hogy nem csupán reklámnak jó egy-egy műremeket megvásárolni, de a gazdagságnak határozott kötelességei is vannak a művészetekkel szemben) pártolták volna a művészeteket, nem voltak még Pesten, vagy legalább is a magyar művész számára nem voltak. Főuraink és főpapjaink pedig nem nagyon lelkesedtek azért a kezdődő magyar művészetért, amelynek alig volt, még módjában észrevétetnie magát, amelyet tehát nem ismertek s amelynél többre becsülték a külföldi, például az osztrák művészetet, mert azt ismerték Bécsből s méltányolták, részben talán azért, mert már elismert volt. Anélkül, hogy megnevezve, kétségbe kellene vonnunk bárkinek a műízlését vagy lelkesedését egy-egy művész iránt, — bízvást állíthatjuk, hogy ritka az olyan amatör, akinek az ízlése egyéni s magaszerzett meggyőződésen alapulna. Az úgynevezett «beérkezett művész»-nek rohamosan gyarapszik a publikuma, számtalanszor az is dicséri, aki soha egyetlen ecsetvonását se látta, dicséri X, mert Y dicsérte, szeretni fogja X, mert Y szerette. Ez a siker és gyakran a siker az oka a legnagyobb igazságtalanságoknak. Nehogy azt higyjük, hogy mellékes az, ha a közönség így, egymás példáját követve, zarándokol bámulni az Apelleseket, csak Apelles legyen, akit bámul, mert mentől inkább egymás példáján indul, annál valószínűbb, hogy nem igazi Apelles az, akit magasztal, mert annál valószínűbb, hogy kevés a bámulókban a bámulat egyéni értéke, a valódi ízlés, mert annál több igazságtalanságnak, mellőzésnek, annál több elhanyagolásnak van kitéve ilyen közönség körében számos

TÉPÉSCSINÁLÓK.

igazi tehetség, akit a szerencse kevésbé szolgál, vagy aki a dolgai mutogatásában csakolyan ügyetlen, mint amennyire undorodik a reklámtól is. Mentől válogatósabb műízlése műveltségének alapján a publikum, annál becsesebb is annak a publikumnak művészete; az ilyen publikum találja meg, az ilyen érzi ki az ő művészeit és segít nemzete művészetének megteremtésében, az ilyen publikumok korszakaiban alkotott műveken találjuk meg híven kifejezve az illető korszak szellemét; természetesen, az alkotó művészek egyéniségének hatalmas érvényesülésében.

MÉLYÚT.

Nálunk akkor magára hagyatva állott a művész és kevés híjján, valljuk be, olyanformán áll még ma is, a magyar kormány minden buzgó támogatása mellett. Egy nemzet művészeinek s művészetének sorsa nem a kormány, a minden oldalról igénybe vett kormány kezében van. Kormányunk, a minden módon buzgólkodó Képzőművészeti Társasággal karöltve, akkor is iparkodott már, ma pedig nagyon törekszik a magyar művészek helyzetén lendíteni, tesz anyagilag is annyit, amennyire tennie telik, de a kormány nem pótolja sehol, nem is pótolhatja a társadalom munkáját, a közönséget.

Nincs még műpártoló magyar közönség. Művészeink, kiskoruak módjára, kénytelenek lépten-nyomon legalább a kormánytól kérni segítséget, hogy dolgozhassanak, megélhessenek, uzsorások kezére ne jussanak, mert a művészetek számára közönség, az az igazi, műpártoló közönség, akitől a nemzeti művészet sorsa függ, még mindig hiányzik, pedig föllendült viszonyaink nem igen mentik hiányát. Csekély kivétellel, nem a művészet pártolására hivatott, sőt kötelezett vagyonosabbak pártolják a magyar művészetet, de azok, akiknek gyakran szinte áldozat az az összeg, amit például egy képre költenek; azok, akik valahányszor egy-egy nemzeti érdekünk megvédéséről van szó, ismételten és ismételten úgyszólva tönkreteszik magukat. Pedig ma már volnának számosak az olyan magyar művészek, akiktől nem csupán hazafiságból illik egy-két garasért képet venni, azért, mert magyar az istenadta . . .

Zsilinszky Mihály jegyzeteiben olvassuk a hatvanas évek Pestjéről: «A középosztály közönyös volt a festészet iránt. A főurak és főpapok ritkán tettek egy-egy figyelemre méltó megrendelést. Akinek volt pénze és amellett finomabb műízlése, az külföldi művészekkel díszítette palotáját, idegenekkel festtette le családját. Rahl tanárról beszélik, hogy mikor a magyar fővárosban megjelent, a főurak annyira elhalmozták arcképmegbízásokkal, hogy alig volt képes elvállalt kötelezettségének megfelelni. Pedig itt volt Barabás, a jeles magyar arcképfestő, itt volt Than Mór, Lotz Károly, Orlay Soma, Ligeti Antal, akik bármely nemzetnek díszére váltak volna. De nem volt műpártoló közönség. A Nemzeti Műegylet és a Képzőművészeti Társulat időszaki kiállításait felkeresték műveikkel a Pesten élő művészek, de a közönség gyéren látogatta a szegényes kiállítású termeket. Egyedüli nyilvános képtár csak a Nemzeti Múzeumban volt látható, a közönség csak itt fejleszthette ízlését, a művész csak itt nyerhetett tanulmányozásra érdemes példányképeket.»

Jellemző, hogy Munkácsy, Pestre érkezvén, ahelyett, hogy ajánlólevelével fölkereste volna Harsányit, legelébb is képeket ment nézni a Nemzeti Múzeumba. Ott ismerkedett meg Ligeti Antallal, aki első találkozásuktól kezdve, szerető jó embere, segítő barátja lett. Ligetiben nem csupán az embert, de a művészt is jellemzi, hogy a szegény, egyszerű vidéki asztalosleginyt így karonfogta és hogy tehetségét kezdetleges dolgaiban is fölismerte. Valószínű, hogy ami néhai derék tájképfestőnket a saját küzdelmes multja is biztatta abban az érdeklődésben, amelyet a kezdő Munkácsy iránt tanusított. Hisz ő is nehéz útat járt meg; kora ifjúságában kereskedő volt, Rómában tanult meg festeni, Firenzében Markó vette pártfogásába, azután arcképeket pingált itthon, előbb Sopronban, utóbb Pesten, míg észrevette Károlyi István gróf és támoga-

LEGELÉSZŐ CSORDA.

tásával újabb külföldi tanulmányútra kelhetett; így járta be a Keletet, a a Szent-Földet; hazatérvén, a Nemzeti Múzeum képtárának az őre lett s huszonkét évig, 1890-ben bekövetkezett haláláig, az is maradt. Érdemei kivált a képtár rendezése és gyarapítása körül vannak, bár maga is szorgalmasan festett. Néhány becses tájkép, sok érdekes palesztinai vázlat maradt utánna s egy tiszteletreméltó név, amelyet elismeréssel fog citálni az alakuló magyar művészet korszakának historikusa és hálás kegyelettel Munkácsy minden életírója.

Ligeti azokban, amit Munkácsyért tett, búsásan lerótta mindazon kötelezettségét, a mit a saját jó szerecsénk szab ki reánk. A Budapesti Szemle (1891. évfolyam, 171. szám) közölte volt Ligeti hagyatékából Munkácsyra vonatkozó följegyzéseit s azokban a sorokban — melyeknek valamennyi adata a korra is jellemző — talán még szebben, mert egyszerűbben nyilvánul az ő derék egyénisége, mint képein. Hogy milyen atyafiságosan támogatták egymást azokban az árva időkben a mi művészeink!

Ligeti így beszéli el első találkozását Munkácsyval: «1863-dik év őszén egy borzas fiatal ember — Munkácsy névvel — mint kezdő művész mutatta be nálam magát és távozásakor fölkért, hogy engedném meg neki a többszöri látogatást. Rövid idő múlva ismét eljött és hozott magával egy pár vázlatot, hogy rólok véleményt mondjak. Kezdetleges, sőt gyarló kisérletek voltak bizony azok, de meg volt bennök az eredeti, magvas fölfogás, ami nekem azonnal föltűnt. Ekkor egy pár bátorító megjegyzést tevén munkáira, a múlt és jelen körülményei iránt intéztem hozzá kérdéseket. Ő őszintén el is mondott mindent, amiből kitünt, hogy bizony sok hányattatáson ment keresztül és hogy a jelenben is igen rossz anyagi helyzetben van.

Rövid idő mulva felkerestem őt lakásán és egy földszinti, igen egyszerű kis udvari szobában találtam. Egy fél életnagyságú képen dolgozott, «*Hunyadi János két szerb által megtámadtatván, ékszereit közikbe dobá és míg azokután kapkodnak, levágja őket*». — Ily föladat sikeres megfejtésére nem tartván őt képesnek, komolyan intettem, hogy hasonló, erejét meghaladó munkákra ne pazarolja erejét és a történelmi festészetről szólva, általánosságban elmondám neki, hogy az mily alapos és hosszas tanulmányt igényel, hogy a segédeszközöket ahhoz csak külföldi akadémiákon találhatja föl, amihez pedig sok pénz kell, mert a legjobb esetben is csak több évi szorgalmas tanulmányozás után mutathatna föl némi sikert és eredményt. De meg az eddig látott munkái után itélve, meg vagyok győződve, hogy az ő hivatása inkább az életkép-festészet felé irányul, amely szakmának tanulmányozása nem is jár annyi apparatussal, az anyagi

eredményekre nézve pedig már kezdetben is lehetnek sikerei. Mert egy középszerűen festett életképnek is könnyebben akad vevője, mint egy nagy tanulmánynyal készült történelmi festménynek; mert kisebb képek megszerzése sok műbarátnak módjában áll, míg nagyobb igényű festmények megszerzésére még a gazdagabbak is csak ritkán vállalkoznak. A mondottak után Munkácsy azonnal abba is hagyta Hunyadiját és hozzálátott az életképekhez. Sok mindent összerajzolt és komponált ez időben, mentől többet láttam tőle, mindinkább meggyőződtem, hogy az én ifjú barátomban nem közönséges tehetség rejlik, sőt mondhatom, hogy mintegy látnokilag szemléltem azon magaslaton, ahová ma már fölért és ebbeli meggyőződésemet társaim előtt sem titkoltam; de bizony, valljuk meg az igazat, nagyon kevesen voltak, akik csak távolról is osztoztak véle-

NAGYMOSÁS.
Fussy en Josas.

ményemben, sőt inkább egyesektől még megtámadtatást is kellett irányában kifejtett buzgalmamért eltűrnöm.»

Ligeti nem egyszer tévedett ugyan Munkácsy tehetsége természetének megitélésében, de ez mellékes, — az volt Munkácsy sorsára döntő fontosságú, hogy egyáltalában törődött vele, hogy segített rajta.

XXIX.

Harsányi Pálnak is Ligeti mutatta be Munkácsyt, aki már akkor egy kész képével «*A regélő honvéd*»-del ment Harsányihoz, kérve, hogy festményét a műtárlatban kiállíthassa. Harsányinak tetszett a képen az eredeti felfogás, a zamatos magyarság az alakok jellemzésében, bár a kivitel még nagyon hiányos volt, a színek kemények, az ecsetkezelés merev.

Munkácsy megmutatta a készülő képet Than Mórnak, akihez a történelmi tárgyú képek iránt érzett korai vonzalma vezette a fiatal Munkácsyt s aki szintén sok érdeklődést tanusított a kezdő festő iránt. Than abban az időben (1859) telepedett meg Pesten s egyike volt a legalaposabb készültségű festőknek; Munkácsy, — aki rögtön, első ceruzavonásaival a történelemben keresgélt s már kezdetleges rajzain is egész tömegeket akart mozgatni, cselekedtetni, mint például a «Zrinyi»-n, — természetes, hogy vágyakozva kereste Than barátságát. Than szívesen fogadta, áttekintette dolgozatait, tetszett neki a fiatal asztaloslegény bátorsága s az elrajzolt, naiv alakok mögött megérezte a komponáló tehetséget, a teremtésre hivatott fantáziát. Kézen fogta és segítette őt, a fiatal embert, előre.

«A regélő honvéd»-et Than festette át s így került a kép kiállításra. A Képzőművészeti Társulat, Harsányi igazgató indítványára, aki segíteni kivánt a kezdő sanyarú helyzetén, megvásárolta ezt a képet kisorsolásra nyolcvan forintért s «a fiatal művész némi önérzettel dicsekedett még mindig kétkedő nagybátyjának, hogy már keresni is képes művészetével!»

Munkácsy körülbelül másfél évet töltött így Pesten, Ligeti és Than körében, várva a kinálkozó alkalmat, hogy a bécsi akadémiára mehessen. Küzdelmes hónapok voltak ezek. Sokat koplaltam — beszélte később barátjai körében, — de nem árt az a fiatal embernek. Túlságosan jó étvágyam volt s a művésznek tanácsos arról leszokni. Vacsorára csak hébehóba tellett. Akkor bezzeg jól esett volna a vacsora, étvágyam pazarul meg lett volna hozzá, ma meg itt a vacsora minden este, de most meg az étvágy hiányzik nagyon gyakran.

Szüntelenül dolgozott. Egyik ötlet a másikat kergette papírosain, de inkább csak vázlatokat jegyzett föl, azzal bíztatva magát, hogy a kivitelre majd akkor kerít sort, ha megjárta a bécsi akadémiát. Érezte, hogy hozzá kell tanulnia előbb az ecsethez.

Ligeti írja, hogy egy reggel egy színvázlattal állított be hozzá, véleménye kikérése végett. A színvázlat tárgya: «*Parasztházban összegyült népnek egy olvasni tudó ember fölolvassa a Vasárnapi Ujságot.*» A képen ábrázolt parasztszobából egy ajtón át a pitvarba lehetett látni, ahol a nyílt tűzhely mellett egy leány szorgoskodott valamivel.

— Mit csinál az a leány? — kérdezte Munkácsytól Ligeti.

— Kukoricát pattogtat, — válaszolt Munkácsy.

— Ez a festeni való tárgy! — szólott Ligeti lelkesedve. — Ehez csináljon kompoziciót és igyekezzék bele humort önteni a szertepattogó kukorica-szemek után kapkodó gyerekekkel.

— Igaza van! — mondá Munkácsy és csillogó szemmel sietett haza. Az Üllői úton lakott, egy hónapos szobában, ott dolgozott akkoriban. Délutánra már elkészült a tanácsolt kompozicióval s vitte Ligetihez, aki jóízűt nevetett az eleven tárgyú vázlaton.

Ebből a vázlatból készült utóbb egyik kedves képe, a «*Kukorica pattogatás,*» amelyet Münhenben festett meg 1867-ben, amikor már technikája is teljesebb volt, de sőt ecsetkezelésében némi bravurosság is nyilvánul. Sajnos, színeiben, vagyis inkább képeinek általános tónusában már akkor, Münhenben, az iskola hatása révén, nyoma kezd jelentkezni annak a düsseldorfi komorságnak, amely amilyen szépen, megilletően hathatott, míg a képek fiatalok voltak, annyira kárukra vált idők múltán: agyonbarnultak két évtized alatt.

A NORMANDIAI TENGERPARTON.
Jussy en Josas.

Első pesti tartózkodása folyamán rajzolgatott egy illusztrált lapnak is, mely Deutsch Mór kiadásában jelent meg (?). Ligeti írja: Egy alkalommal széles jó kedvvel toppan be hozzám és kezdi beszélni, hogy neki lesz pénze, mert Deutsch 15 életkép rajzát rendelte meg nála, összesen 150 forintért. «De abból ugyan semmi sem lesz» — szólék határozottan — «hanem készüljön inkább Bécsbe, hol majd komolyabb dolgokkal lesz elfoglalva, mint illusztrációk gyártásával.» Munkácsy hozzám nemcsak gyakran ellátogatott, hanem a képtár — úgynevezett — lomtárában helyet csinálván neki, ott dolgozgatott is. Ez idő tájban föltűnt, hogy szokása ellenére el-elmaradozik. Ha szállásán kerestem, ott se volt található és ha visszatért hozzám, szórakozottsága, — mely úgy is elég nagy volt — mindinkább fokozódott. «No már csak mondja el bizalommal» — szóltam egyszer hozzá — «hol jár, mit csinál, miben töri a fejét?» És ő csakugyan el is mondá, hogy a budai hegyek közt fekvő faluban van egy távoli

rokona, ahhoz szokott ellátogatni; mert hát ennek a bizonyos rokonnak van egy gyönyörűséges szép leánya, akibe ő fülig szerelmes és hogy viszont szerettetik, meg hát bizony neki erős szándéka őt el is venni feleségül. «Mit gondol szerencsétlen» — kiálték rá — «hiszen akkor vége a művészetnek.» Beszéltem én aztán neki, hogy miért nem neki való még a házasság; de beszélhettem én akármit, ő mindig csak azt válaszolta, hogy a leány nélkül nem tudna tovább élni, hogy a leány is azonnal öngyilkossá lenne, ha ő elhagyná; de ő azért nem mond le a művészetről, sőt inkább még jobban fog igyekezni, főkép ha Bécsbe mehetne és őt is mint nejét magával vihetné, stb. Végre a sok haszontalan okoskodás és hiába való lebeszélés után így szóltam hozzá: «No jól van, nem bánom, nősüljön; de csak akkor, ha már Bécsben egy évet töltött. Gondolja ezt meg jól és pár nap mulva adjon választ. Ha e föltételemet akkor se volna hajlandó elfogadni, többé küszöbömet át ne lépje.» E kategorikus mondat zavarba hozta. Gondolatokba merülve távozott tőlem, igérvén, hogy mielébb meghozza a határozott választ. Egy pár nap mulva csakugyan vídáman jött be hozzám, azon nyilatkozattal, hogy ő hát csak mégis egyedül megy Bécsbe, csak egy kis pénzhez jusson. Én pedig ismervén az ilyféle dolgokban való állhatatlanságát, arra számítottam, hogy egy évi távollét épen elég lesz, hogy kis falusi kalandján mosolyogjon. Nem is csalódtam, sőt rövid idő mulva a leány férjhez is ment.

Nem egészen így történt, — irja «Az Ujság» 1904. julius 29. számában, Bányai Károly.

«Abban a helyzetben vagyunk, hogy Munkácsy ifjúkori szerelmének történetét élő tanuk és nevezetesen az egyik szereplő közlései alapján elmondhatjuk. Ezekből látjuk, hogy Ligeti nemcsak az időre tévedett, midőn Munkácsy szerelméről, mint első bécsi útját megelőző dologról beszél, hanem tévedett a személyre nézve s tévedett különösen abban, hogy Munkácsy szerelme futólagos kaland volt. A tévedések okát könnyű megtalálni. Munkácsy a jelenet után hallgatott Ligeti előtt, Ligeti hitte, hogy nem «csalódott» s többé nem is fordított valami nagy gondot a szerelmi históriára, úgy, hogy az, már az időt és személyt illetően, homályosult emlékezetében.

Ime a hiteles történet.

A hatvanas években lakott a főváros szomszédságában, Török-Bálinton, a fő-utcában, szemben a plébániával, a mostani Schlotthauer-féle házban egy Kövi (Steiner) Jakab nevű nyugalmazott gazdasági intéző. Ez a Kövi volt első felesége révén Munkácsy rokona, akihez Munkácsy a hatvanas években és pedig 1866-ban és 1868-ban, Budapesten való tartózkodásának ideje alatt gyakran kirándult egy-két napra, megtörtént azonban, hogy a kirándulás egy hétnél is tovább terjedt. Kirándulásai alatt festegetett. Fink Henrik törökbálinti asztalos-mester, aki Kövivel akkor üzleti összeköttetésben állott, beszéli, hogy ő készítette részére az úgynevezett vakrámákat, sőt megtörtént, hogy műhelyében Munkácsy sajátkezüleg készített el egyet-egyet.

Egy ilyen kirándulása alkalmával, 1866 junius 12-én, Köviné névnapi ünnepélyén látta meg először R. Ádám községi orvos 17—18 éves viruló szép leányát, Izabellát. A fiatal leány tüneményes szépsége, műveltsége Munkácsyra igen élénk benyomást tett s a leány sem tudott — talán nem is akart — szabadulni attól a hatástól, amit a borzas hajú, «bolondos piktor», ahogy Köviék nevezték Munkácsyt, tett rá. Munkácsy kirándulásai e találkozástól kezdve mind gyakoribbá lettek, egy-egy kirándulás egyszersmind vizit volt R. házánál. A kölcsönös érdeklődés rövid idő alatt kölcsönös szerelemmé fejlődött.

Ez időben, 1866 nyarán, meg is festette ideálja arcképét. Különös gonddal dolgozott a képen, maga rendezte, fésülte imádottja haját minden ülés alkalmával. A kép elkészült. Bevitte Budapestre, hogy megmutassa Ligetinek. A képen, amelyet Cs.-né R. Izabella úrnő ereklyeként őriz ma is, nemcsak legújabb művészi alkotását, egyszersmind ideálját is óhajtotta bemutatni pártfogójának s barátjának. Ekkor történhetett az a jelenet, amelyről Ligeti tesz említést, de amelynek azonban korántsem lehetett az a hatása Munkácsyra, amit Ligeti tulajdonitott neki. Mert Munkácsy Ligeti kapacitálása és kategórikus kijelentése ellenére is, ki-kirándult Török-Bálintra, sőt nemcsak a leánynyal beszélt a házasságról, — akinek különben elmondotta, hogy Ligeti házasulási szándékáról le akarja beszélni, — de rokona és a leány szülői előtt is szóba hozta a házasságot.

Kövi szívesen látta a fiatalok kölcsönös vonzalmát s néki nemcsak hogy kifogása nem volt e házasság ellen, de inkább óhajtotta. R.-né, a leány anyja, nem foglalt állást a házasság ellen, azt óhajtotta csupán, hogy Munkácsy ne menjen külföldre, Münhenbe, ahová éppen készült, hanem telepedjék meg Pesten s teremtsen magának itt exisztenciát. Az apa, R. Ádám hallani sem akart a házasságról. Azzal a különös, de az életben gyakran előforduló antipátiával viseltetett Munkácsy személye irányában, amelynek okával ő maga sem volt tisztában; de meg Munkácsy a családalapítás legelső föltételének, a megélhetés biztosításának se tudott eleget tenni. R., minden szépitgetés nélkül, kijelentette Munkácsynak, hogy leányára ne számítson.

Munkácsy nem tágított. Igaz, hogy ezen a nyáron többé nem tette be lábát R. házába, ahová annyi boldog óra emléke fűzte, de valahányszor ellátogatott Török-Bálintra, sohasem mulasztotta el az alkalmat, hogy ideálját legalább lássa. Sokszor órák hosszat őgyelgett R. háza (a Kossuth- és Baross-utca sarkán, a mostani katolikus olvasókör épülete) előtt és nem nyugodott addig, amíg egy pillanatra bár, meg nem látta imádottját az ablak virágai között. Kövi közbenjárásával megpuhítani igyekezett a hajthatatlan apát; kieszelt mindenféle lehetetlen feltételt, csakhogy engedékenységre bírja. Hogy várjanak hát reá öt-hat évig, stb. stb., azonban nem tágított R. sem.

Időközben elérkezett az október, s Munkácsy elutazott Münhenbe. R. szentül meg volt győződve, hogy most már megszabadult a bolondos, szerelmes piktortól... Csakhogy a «bolondos, szerelmes piktor» alaposan keresztül húzta az apa számítását. A szerelmesek módot találtak az ezernyi mértföld távolság mellett is arra, hogy egy-egy levélkében biztosítsák egymást határtalan szerelmük változatlanságáról... Kövi három fia mellett tartott valami Ilg nevű nevelőt, aki egyszersmind felolvasó s amolyan titkár-féle is volt. Az öreg úr ugyanis, még gazdasági intéző korában, egy elbocsátott inas merénylete következtében, csaknem szemevilágát vesztette. Ilgre bízott mindent, még a levelek felbontását is. Ezt a nevelőt avatta titkába Munkácsy s R. Izabellának szánt leveleit kettős borítékban küldte

nagybátyja címére; a nevelő feladata volt aztán azokat titokban rendeltetésük helyére juttatni.

A levelezés így eltartott 1868 juniusáig, Munkácsy visszatéréséig, mely idő alatt a levelek tekintélyes csomóra szaporodtak. Majd mindegyike sűrűn teleírt négy oldal volt s nemcsak szerelmi ömlengéseket, meg tervezgetéseket tartalmazott, hanem sok apró élményt münheni életéből és a párisi kiállításról. Sajnos, a levelek már nincsenek meg. R.-né ugyanis, 1870-ben, leányának esküvője előtt való napon — nem sejtve természetesen egykori jelentőségüket — elégette. E levelezés nyomára Malonyay Dezső munkájában is akadunk. Munkácsy iratainak rendezése közben — írja — egy nagyon kifakult, gondosan összekötözött levélcsomag akadt a kezébe. «Levelek — olyan régi divatú, magyar levélpapirosok ... párosgalamb, rozmaringszál némelyiken, egyen-egyen meg a nemzeti címer «Hazafiság a nemzetiségnek» jeligével ... Bátortalan leánykéz írta teli, de egészen teli ezeket a papirosokat, valaha, nagyon régen. Mindjárt az elsőn: Édes, egyetlen angyalom ...» (A leveleket Munkácsy özvegye őrzi.)

Münchenből visszatérve, megkérte formálisan imádottja kezét. Munkácsy akkor, bár világhírre még szert nem tett is, de néhány kisebb alkotása, «Szénásszekér» s különösen a «Lakodalmi hivogatók» stb. révén már elsőrangú tehetségnek ismertetett el, akire fényes jövő vár. Azonban Munkácsy emelkedése sem csillapította R. antipatiáját. Ismét kosarat kapott.

Erre aztán Munkácsy nagy dologra határozta el magát. Arra akarta bírni imádottját, hogy titokban hagyja el a szülői házat, szökjék meg vele. Ideálja féligmeddig rá is állott. Abban állapodtak meg, hogy egy meghatározott napon este, várni fogja, s az adott jelre — füttyre — jönni fog örökre. Munkácsy csakugyan meg is jelent a mostani Kossuth- s Baross-utca sarkán levő háznál, a fütty is elhangzott, talán többször is, azonban R. Izabella a kenyértörés pillanatában szerelmét a szülői iránti szeretetének rendelte alá.

A kudarccal végződött szöktetési kisérlet alaposan kiábrándította Munkácsyt. Kételkedni kezdett ideálja szerelmében, szemrehányást is tett neki a «hitegetésért». Utolsó kirándulása 1868 julius 26-án történt s akkor találkoztak utóljára. Szintén névnapi ünnepély volt, épp úgy, mint első találkozásuk alkalmával, csakhogy most Kövi névnapját ünnepelték. Munkácsy udvariasan, de igen hidegen üdvözölte R. Izabellát s alig váltott vele néhány szót. Később aztán Reök Erzsike, Munkácsy egyik unokahuga, valami ürügygyel félrehivta Izabellát s átadott neki egy levelet Munkácsytól. Rövid levél volt, néhány sornyi csupán, amelyben búcsut mondott ...»

De most aztán — irja Ligeti — nekem is hozzá kellett látnom tervem valósításához, azaz: a pénz-szerzéshez. Nevezetesen én már hosszabb idő óta tépelődtem azon, miként és kitől tudnék Munkácsy számára egy pár száz forint előleget szerezni, melylyel a bécsi akadémiára menve, azért majdan egy képet festeni kötelezi magát. E tervemet elmondám *Tormay Béla* barátomnak — jelenleg miniszteri tanácsos — ki azonnal oda nyilatkozott, hogy *Szentkirályi Albert* úr alighanem teljesíti ebbeli óhajtásomat és ez ügyben ő beszélni is fog vele, amit Tormay barátom haladék nélkül meg is tett és az igenlő választ nekem azonnal tudtomra is adta. De bezzeg én se halogattam az ügyet sokáig, hanem vittem Munkácsyt Szentkirályihoz, aki

azonnal át is adott 20 darab Napoleon-aranyat neki, oly föltétellel, hogy azért egy pár év lefolyta alatt egy kis képet fessen. Az igért képet («Befordultam a konyhára») böcsületesen be is szolgáltatta Munkácsy, két esztendő multán, 1867-ben; a kép ma is a bugaci és szentkirályi Szentkirályi család egyik rokonának, pinkóci Tóth Sándornak a tulajdonába van.

Körülbelül ekkor történt, hogy Munkácsy nagybátyja, Reök István (a híres 1848-iki Körnek volt titkára és igen nagy képzettségű férfiú), Békés-Csabáról Pestre jövén, engem is meglátogatott. Elmondá, hogy már

BEFORDULTAM A KONYHÁRA.

régen óhajtott velem megismerkedni, miután öcscse sokat írt neki felőlem, mint pártfogójáról. És mindjárt kezdetben azt kérdé tőlem, hogy mivel érdemelte ki öcscse jóakaratomat? Hogy mi célom van vele? Erre én azt válaszoltam, hogy Miskában oly tehetséget észlelek, mely ha kimű-veltetik, belőle a művészet terén még nagy ember válhatik. E meggyőző-désem alapján karoltam föl ügyét és célom az, hogy képességének fej-lesztését tehetségem szerint előmozdítsam. «Tehát ön komolyan hiszi» — kérdé — «hogy belőle művész válhatik?» «Igen!» felelém határozottan. Ekkor fölugrott űlhelyéből és izgatottan kiáltá: «Miska és művész!!»

«Hiszen uram» — folytatá — «nekem is vannak némi fogalmaim azon kellékekről, azon előzetes tanulmányokról, melyeknek elsajátítása minden művésznél első alapföltétel. Miskát pedig csak az írás és olvasásra is csak nagy nehezen tudtam megtaníttatni, azért adtam asztalosmesterségre és valóban, most is azzal a szándékkal jöttem nélküle önhöz, hogy fölkérjem, szíveskedjék reá való befolyásával oda törekedni, hogy hagyjon föl hasztalan törekvéseivel és térjen vissza tisztességes mesterségéhez. De miután látom, hogy ezt öntől nem várhatom, tehát Isten önökkel, tegyenek meggyőződésük szerint, csak aztán meg ne bánják!» Később, midőn a külföldön aratott elismeréseiről a jó hírek hazafelé kezdtek szállingózni, nagybátyja akkor már Pesten lakván, gyakran fölkeresett és fejét csóválva mondogatta: «ki hitte volna!»

XXX.

Munkácsy 1865. januárjában telepedett Bécsbe.

Az osztrák fővárosban élénk művészi élet folyt már akkor. A közönség műízlése fejlettebb, érdeklődése a művészetek iránt érettebb, mint Pesten, amit a nyugadalmasabb politikai s a kedvezőbb anyagi viszonyok mellett a műpártoló bécsi udvar, egyáltalában egy gazdag, külsőségekkel és pompával szükségképen törődni kénytelen császári udvartartás állandó jelenléte is megmagyaráz. Nyilvános- és magángyűjteményei a legjelentékenyebbek közé tartoztak Európában; képtáraiban minden nevesebb régi mester, kivált az olasz és németalföldi iskola gazdagon képviselve volt. Ilyen gyűjtemények nem igen létesülhettek a mi folytonos, nemzeti létünkért való küzködéseink közepette és hát Bécs közelebb esett Nyugathoz, mint hazánk, bár hazánk se esett soha messze Bécstől, valahányszor alkalom nyílt az osztrák atyafiságnak akár az erdélyi fejedelmi udvarból, akár a magyarországi kastélyokból egy-egy becsesebb műdarabbal gazdagíthatni a bécsi gyűjteményeket. De hát a múzeumok históriáiban nem szokatlan az ilyesmi, egész Európaszerte.

A művészképzésre is volt gond Bécsben. Festő-akadémiát a kormány alapított s nyitottak festőiskolákat a nevesebb osztrák művészek is. A negyvenes években sokan látogatták a Kuppelwieser és Waldmüller-féle iskolákat. Kuppelwieser a romantikus, Waldmüller a realisztikus irányban nevelt. Mindkettőnek voltak magyar tanitványai, de szerencsére kivált Waldmüllert szerették a magyarok inkább; nála dolgoztak Zichy Mihály, Kaán Antal, Orlay és Jakobey.

Az osztrák festők közül nálunk legjobban Rahl Károlyt szeret-

tek akkor, ha Pestre jött. Özönnel kapta az arcképmegrendeléseket. Bécsbe járóbb főuraink csinálták itthon jó hírét, melyre nem is volt ő méltatlan. Művészeink közül is többen tőle tanultak, Than Mór Bécsben volt a tanitványa, Ligetit Rómában hóditotta meg. Rahl ekkor még javakorában lévő, ötvenhárom éves ember volt, teli művészetének szeretetével és határtalan lelkesedésével a szép iránt; csupa idealizmus minden érzése és ötlete, talán ő az az osztrák Ruskin, akinek jó sorsa megadta azt is, amit angol lelkirokonától megtagadott, hogy ecsetjével is nyomon kövesse szép ideáit. Született bécsi ember, első nevelője édes apja volt, Rahl Henrik, a jónevű rézmetsző s így kora ifjuságában szerezte már meg művészetének alapelemeit, úgy, hogy aztán könnyen, szabadon haladhatott. Festményei talán nem fogják minden korok izlését kielégíteni, sokkal több azokban az eszme, az irodalom, a mese, az idea, mint az egyéniség, pedig hát mennyi nemes egyéniség volt az ő szavaiban s elméleteiben! Olyan rokonszenves alak ő és minket kétszeresen érdekel: a hatás és befolyás miatt, a melyet jó híre révén közönségünkre s magyar tanítványai révén művészetünkre gyakorolt. Továbbá, mint Munkácsy első külföldi mestere. Hatása közönségünkre ébresztő volt, de aránylag oly kis körben s annyira idegen irányba vezető, hogy biz annak a magyar művészet vajmi lassan és közvetve látta hasznát, ha ugyan hasznát látta. A mi pedig művészetünkre gyakorolt befolyását illeti?... azt a kérdést kellene itt előbb tárgyalnunk, hogy a művészi diadalokban mekkora rész jut az eredetiségnek s az eredetiség mint aránylik a művészi egyéniséghez és a művészi egyéniség értéke micsoda elválaszthatatlan harmoniában van a nemzeti individualitással és hogy amely pilianatban megbomlik ez a harmónia, abban a pillanatban megkezdődik a hanyatlás, az egyes művészember életében csakugy, mint megkezdődik a nemzetek művészetének históriájában. Hát még ahol, mint nálunk, dekadenciáról a művészetben szó már csak azért se lehet, mert minden művészet alig hogy létezni kezd?!... Szóval arról, ami Rahlnak — a nemzeti individualitásunkkal annyira ellentétes egyéniségű, bár klasszikus műveltségű, de osztrák embernek, — művészetünkre gyakorolt némi befolyását illeti, arról mi, akik mindig csak az egyéniség érvényesülésének óhajtanánk tapsolni, arról jót mi kevesebbet tudnánk mondani, mint amennyivel Munkácsy első külföldi mesterének szívesen adózhatunk, annál ís inkább, mert Munkácsy duzzadó magyar eredetiségére se ő, se Bécs, még ekkor zavaró hatással nem volt.

Than Mór ajánló levelével kopogtatott nála s Rahl barátságosan fogadta a magyar ruhás, aba posztójú gubában érkező ifjut, akit nehézség nélkül föl is vétetett az akadémiára.

«Hogy Rahl tanárhoz csatlakozzék» — irja Ligeti, — «azt különösen azért javasoltam én is, mert nézetem szerint neki szükséges volt először is megismerni, hogy voltaképen mi az a művészet. Már pedig a művészeti kérdéseknek ékesebben szóló tolmácsolóját ez időben Rahlnál valóban nem ismertem, a miről Rómában elég alkalmam volt meggyőződhetni, a midőn emelkedett előadásaival kortársai közűl kimagaslott. Hanem azért Munkácsynak mégis erősen a lelkére kötöttem azt, hogy festési módját és tehnikáját ne tanúlmányozza, de még kevésbé utánozza, csak is szellemi összeköttetés képezze köztök az érintkezési kapcsot. Általában arra különösen intettem, hogy a jelesek jó tulajdonait tanúlmányozás által fordítsa hasznára, de soha senkit se utánozzon, mert bárkinek is

VÁZLAT.
A két család első ötlete.

csak eredeti önállóságának föntartásával lehet nagygyá és erőssé válni. Továbbá önbizalomra bátorítva biztosítottam, hogy anyagi tekintetben is minden lehető módon, mindenkor támogatni fogom.»

Bizony ez az anyagi támogatás bőven rá is fért a mi Munkácsynkra, akit Rahlon kívül nem igen értettek meg többi professzorai, Rahl pedig az ő Bécsbe érkezése után alig hat hónapra, (1865. julius 9.) meghalt.

Munkácsynak azonban már addig is akadtak kellemetlenségei az akadémián, elég gyakran. Tanárai, mint Ligetinek beszélte, hazatérve Rahl halála után Bécsből, — leginkább azért haragudtak reá, mert nem fogadta tanácsukat, a munkálatain tett javításaikat távozásuk után menten eltörülte s újból csak úgy csinálta, amint azt ő gondolta jónak. E miatt, végül, el is utasították őt az akadémiáról, sőt növendéktársait is ellene lázitották. Hanem Munkácsyt mindez nem zökkentette ki sodrából.

A kiutasításra azt felelte, hogy majd elmegy, de csak akkor, ha megkezdett munkáját befejezte, addig hát tűrjék őt békével, mert máskép erre, arra stb. És a «Wilde Ungar»-t, — így nevezték el, — hagyták is dolgozni tovább.

Dr. Engel Gyulával lakott, aki akkor orvosnövendék volt Bécsben. Diákosan éltek, hónapos szobában, nem mindennap fűtöttek s nem mindennap laktak jól. Munkácsy bajosan szokott a «német» városhoz s barátkozni se igen kivánt ott. El-el járt képeket nézni, de amint megérkezett

KÉT CSALÁD.

Bécsbe, akadémiai tanulmányai mellett azonnal kenyérkereső munkához is kezdett. Február 12-én már értesiti Ligetit, hogy egy «*Fölolvasás*» című festményét a Diana-fürdő épületében lévő «Pesti Műtárlat»-ba küldte és kéri, szabjon árat a festménynek, segítsen túladni rajta belátása szerint. Ligeti el is adta a képet nyolcvan forintért. Munkácsy megköszöni, írván: «Hiszem, sőt nagyon tudom, milyen helyzet az, csupán jóakaratból egy kezdőnek gyönge munkáját pártolás alá venni, és abból a lehető legtöbb anyagi hasznot húzni, mint ezt kedves Ligeti úr az én javamért és helyzetem könnyitéseért tette... Kedves Ligeti úr oly szives és fölajánlja részemre készségét, ha valami kéréssel fordulok hozzá; ezt

igen köszönöm! Valóban jól esik látnom, hogy van, ki lelkes szivességgel nyujt segédkezet, pályámon haladni.»

Ugyancsak Bécsben fejezte be «*Husvéti locsolás* című képét is, mely szineiben harmonikusabb, derült, — alakjai pedig szerencsésen jellemzett magyarok.

Márciusban történt vele egy egész jövőjére nézve döntő fontosságú eset. Egy képet látott, a mely minden eddig látott festménynél, — a régi mesterek műveit sem véve ki, — mélyebben hatott reá. 1896-ban hallottuk őt erről beszélni, amikor együtt jöttünk Budapestre Párisból. Éjszaka, a vasuti hálófülkében beszélgetvén, olyan rajongva emlékezett vissza arra a képre, mintha maga előtt látta volna, újra érezve azt az elementáris hatást, a melyet annak művészete gyakorolt reá.

1865 március 15-ki kelettel irta Ligetinek: «Most egy igen nagy műélvezetben részesülők Bécsben, a midőn tudniillik nézem a jeles *Knaus* legújabb remekművét, — *Taschenspieler* — mely itt ki van állítva. Valóban meg voltam hatva, midőn megláttam művét, és valóban elszomorodtam, mert láttam, mily magas fok az, mit művészetnek nevezhetünk — ámde a következő percben lelkesülve vevém kezembe az ecsetet, küzdeni a művészetért, vagy esni érte — elgondoltam, hogy az út talán előttem is megnyílhatik, a célt legalább megközelítem s e gondolat vezérel pályámon.»

Egy április huszadiki levelében ismét Knaus képének szépségeit részletezi, válaszolván Ligeti biztató soraira. «Lelkesítő szavai mindannyiszor jó adag kenőcsül szolgálnak pályám kocsija kerekének, de igyekszem is azt majd úgy forgatni és kormányozni, a mint jó tanácsadóim javasolják.» Knausról ír lelkesedve nagybátyjának is. A mikor 1896-ban a magyar kormány megvásárolta a Nemzeti Múzeum számára Munkácsy «Siralomház»-át (a második ily című képét, mely az elsőnek hű, sőt talán szineiben az elsőnél ma már épebb másolata) s az ki volt állítva Budapesten, dr. *Engel* Gyula, Munkácsy hajdani lakótársa, a néhai bécsi orvosnövendék, a Budapesti Hirlap 1897. ujévi számában, így beszélte el az esetet:

«1863-ban, az egyik bécsi műkereskedésben *Knaus*-nak egy gyönyörű zsánerképe volt kiállítva: a *Szemfényvesztő*. Ezt a képet néztük meg együtt és bámultuk sokáig: a mint a bűvész fölemeli egy termetes parasztnak széles peremű kalapját, mely alul három kanári madár repül ki.

Odatapadt szegény Miskának a szeme ahhoz a képhez, nem tudott megválni tőle. Vakarta bozontos fejét, sóhajtott, ránczba szedte homlokát, mélyen fekvő kék szemei mintha villámsugarakat löveltek volna arra a

ÉJJELI CSAVARGÓK.

képre. Nézte-nézte és nem szólt semmit. Csak amikor besötétedett, akkor mentünk haza. Utközben annyit mondott:

— Látod pajtás, ez aztán kép! Ez meg van csinálva, úgy Isten igazában! Hej be gyönyörű! Holnap még egyszer megnézem.

Másnap már jókor ott állott ismét Knaus képe előtt és annyira belémeredt abba a kirakatba, hogy a többi néző csodálkozva szemlélte e kopott szűrös, bozontos fejü magyar suhancot. Már gyertyavilág mellett olvasgattam, midőn nagy garral betoppan a szobába. Odavágta bárány-bőr sapkáját, nagyot ütött öklével az asztalra és majdnem fájdalmas hangon, a rezignáció hangján kiáltá:

— Pajtás, nem leszek piktor!

Ilyen elkeseredett hangon soha se hallottam kifakadni, még akkor sem, amikor az éhséggel küzdött.

— Mi bajod Miska? Csak nem vagy szerelmes?

— Bolond, én most komolyan akarok beszélni és te viccelsz. Tudod, miért vagyok úgy elkeseredve?

— Nem.

— Nohát az a Knaus keserít el annyira, mert olyan képet soha se fogok festeni, így pedig nem érdemes piktornak lenni. Nem én, nem fogok többé festeni.

— Az bizonyos, hogy a tislérség könnyebb mesterség, azt előbb meg lehet tanulni, de a művészetet, kedves Miskám, nem a hetivásárokon árulják, mint a tulipános ládákat és a cifra lócákat. Knaus nem ezen a képen kezdette, hanem sokáig tartott nála is, míg Jákob lajtorjáján fölmászott a dicsőség egébe. Táthatod a szádat az örökkévalóságig, sült galamb oda nem fog berepülni. Tanulni, tanulni és ismét tanulni és mindig tanulni, ez az egyedüli mód, hogy Knaus nyomába léphess.

— Könnyű neked, te könyvekből tanulsz, te előtted minden készen ott van, de én hol tanuljak? Mit tanuljak? Az akadémiában egy modelen egy hétig kell piszmogni, szépen ki kell árnyékolni, kockázva vagy pontozva. És ezt a nyomorék rajzolást két esztendeig kell folytatni. Barátom én azt mondom neked, ez kutyát sem ér!

— Hát próbáld meg a saját lábadon járni.

— Nem is a másén — vágta komolyan vissza.

El is ért azután Munkácsy nemsokára, négy év alatt, a «Siralomház»-ig.

XXXI.

1865. nyarának végén visszajött Pestre, hogy «némi pénzmagra tegyen szert». Knaushoz vágyott, Düsseldorfba, minden áron ismerni kívánta azt a művészt, aki úgy meghódította egyetlen képével is. Attól akart tanulni. Munkácsy e szándékában is, mint mindig, az ő szerencsés ösztönét követte és habozás nélkül. Alighogy tudni kezd Knausról, nem éri be a lelkesedéssel, a bámulással, de megindul, hogy többre jusson. Tudta, hogy Knaus Düsseldorfban él, tehát oda fog menni.

Miután e szándékának megvalósításához mindenekelőtt némi kis pénz is kellett, elhagyja Bécset, lejön Pestre, kéri Ligetit s Thant, hogy támogassák szándékában és ezt néhány nap alatt eligazítván, hazamegy Gerendásra, Pista bátyjához, képeket csinálni. Ott a megélhetésre nincs gondja, majd hamarosan fest egyet s mást, amin esetleg túl lehet adni és így összegyűjti az útravaló garasokat.

Október másodikán már örömmel ujságolja Ligetinek Gerendásról, hogy az első lépést megtette: «Megérkeztem után» — írja — «festettem egy képet (*fonó leány* abban a pillanatban, midőn kedvesének lépteit hallja s figyelmes lesz reá), melyet egy alkalommal, midőn a főispánnál tisztelgésen sok mágnás volt együtt, a (gyulai) kaszinóban közebéd alkalmával 150 forintban kisorsoltam. Ennyi pénzem tehát már van, a többi iránt meg úgy gondolkodtam, hogy még két képet kezdtem; az egyik «*parasztok estebédje a pusztán*» és a másik pedig «egy *búsuló betyár*, aki muzsikáltat magának harmadfél cigány által s amellett kesereg». Ezeket szeretném eladni».

Arra is kérte volt Ligetit, írna Düsseldorfba régi jó barátjának, Knausnak s ajánlaná őt, hogy majd biztosra mehessen hozzá. Ligeti azonban még nem látta elérkezettnek az időt e kérésnek teljesítésére, mert úgy találta, hogy Munkácsy bizony ebben az időben még úgy a rajzolásban, mint a festés mesterségében meglehetősen gyönge volt, Ligeti pedig azt akarta, hogy előbb ezekben tökéletesítse magát s csak azután menjen magasabb iskolára a festői jellemzés kiváló mesteréhez, Knaushoz. Munkácsy kérésére tehát kitérő választ adott, nem akarva őt elkedvetleníteni s számított arra is, hogy majd ha ismét Pestre jő, úgyis beszél véle e tárgyban és szelid szóval jobban megértik egymást, mint papiroson. Volt Ligeti levelében egy váratlan jó hír is Munkácsy számára. Ennyiben vigasztalást találhatott.

Ekkor történt ugyanis, hogy a Képzőművészeti Társulat egy választmányi ülésén fiatal művészek segélyezéséről lévén szó, Than Mór azt indítványozta, hogy Munkácsynak is adnának husz forint havi segélyt

BÚSULÓ BETYÁR.

vagy tíz hónapon át «előleg» címen s azzal a kikötéssel, hogy ez összeg fejében majd fessen egy képet a Társulatnak; Than indítványát Ligeti is melegen pártolta és a választmány azt el is fogadta. Ezzel is könnyebbült hát Munkácsy sorsán s már most némi kis biztos jövedelemmel indulhatott külföldre. Már jönni készült Pestre, midőn Békés-Csabán is útjába állott a szerencse s arckép-megrendeléshez jutott. Dr. Dudics lefesttette véle felesége arcképét s ez időtájban két népviseleti képét is kisorsolták Csabán. December tizenegyediki kelettel értesíti Ligetit, hogy így hát még egy rövid ideig Csabán marad, de a «*Búsuló bolyár*»-t a Társulat kiállítására már beküldte és mivel úgy is bizonyos, hogy a legjobb esetben is alkudni fog, akinek szándéka lesz hozzá, a kép árát kétszáz forintra tette; kéri azonban Ligetit, hogy rendelkezzék azért képével e tekintetben szabadon.

Ekkor azonban, vágyai teljesülésének küszöbén, olyan csapás érte Munkácsyt, amely egész életére végzetessé válhatott volna Ligeti gyors és nemes segítsége nélkül.

1866 februárjának elején, — írja Ligeti — nagybátyjától a következő értesítést kaptam: «Miska veszélyben van, hogy szeme világát veszti.» Erre én rögtön következőleg válaszoltam: «Miskát holnap a vaspályán várni fogom, okvetlenül ott legyen».

Este a megjelölt időben a pályaudvar porondján izgatottan vártam őt. A vonat kilenc óra tájban érkezett meg. Amint a kijáróhoz sietők érkezők zöme ritkulni kezdett, keresésére indultam és csakhamar egyik kupé ajtajában egy álló alak tünt föl, lecsüggesztett fővel s bekötött szemekkel — Munkácsy volt! A kupéból lesegítvén, a megindulástól alig tudtam hozzá egy pár bátorító szót rebegni, karjaimba fűzve, mint tehetetlen gyermeket vezettem kocsimba. Lakásomra (a Bástya-utcába) megérkezvén, őt családom gondjaira bíztam, magam pedig siettem Than Mór barátomhoz és elpanaszolva neki a bajt, kértem őt, hogy mint személyes ismerőse dr *Hirschler* szemorvosnak, jöjjön velem fölkeresésére és egyesítse kérését az enyimmel, hogy kövessen el mindent betegünk megmentésére. Mire Than Mór barátom készséggel csatlakozott hozzám. Dr. Hirschler ekkor a Nádor-utca végén, az Új-épület közelében lakott és először is ott kerestük, de nem találván otthon, cselédjei utasítására még egy más családnál kerestük, ahová járatos volt. De ennek is csak az lett az eredménye, hogy máshova utasítottak, míg végre az Erzsébet-téren, valami kaszinó-félében találtuk meg, úgy éjfél tájban. Kérésünket előadván Hirschlernek, ő készséggel megigérte, hogy mindent el fog követni, a mi ifjú barátunk megmentésére szolgálhat; de a midőn megtudá, hogy betegünk lakásomon van, azonnal kijelenté, hogy habár a baj nagyságát még nem

ismeri, de a siker tekintetéből mindenesetre előnyösebbnek tartaná, ha őt a Rókus-korházban gyógyíthatná, mert ő igen el lévén foglalva, távol lakásomon nem keresheti föl olyan gyakran, mint netalán a baj igényelné, míg a kórházba mindennap, gyakran többször is el szokott látogatni; de meg ott segédorvosai is vannak, utasításait több szakismerettel is végez-

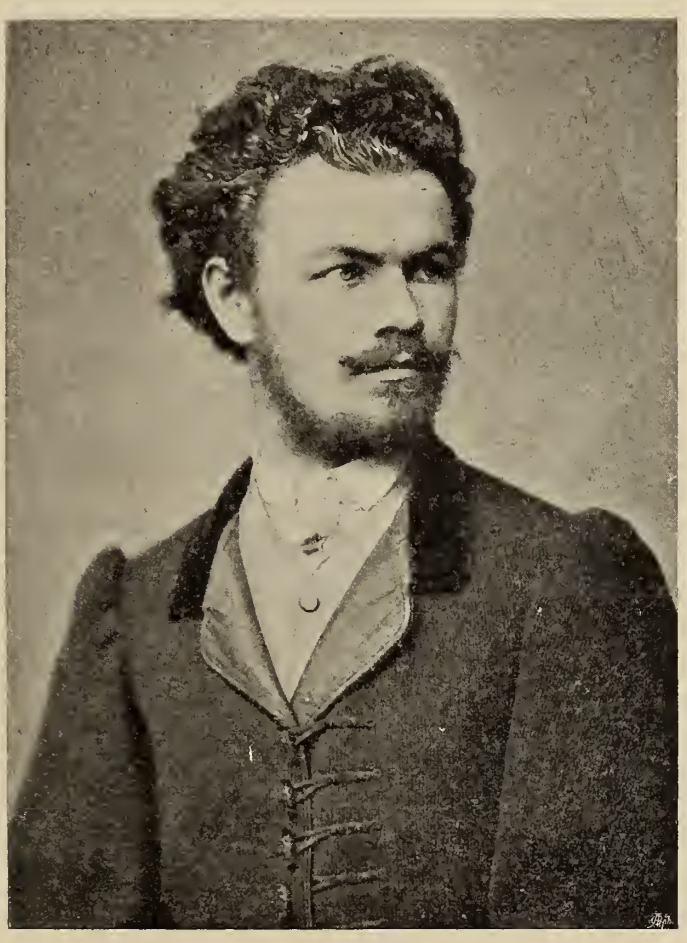

MUNKÁCSY 1866-BAN.

hetik, mint családom laikus tagjai. Itt ellenmondásnak helye nem lévén, megigértem, hogy Munkácsy másnap a kórházban lesz. Most az vált kérdéssé, hogy mikép tudassam a lesujtott beteget az orvos kívánatáról anélkül, hogy mellék gondolata ne támadjon, ami levertségét csak fokozná. Haza érkezvén, Munkácsy még ébren volt, várt. Midőn kellő óvatossággal értesítém az orvos kívánatáról, legalább látszólag belenyugodott

és másnap reggel nyolc órakor már a kórházi irodában voltunk. A fölvételnél működő orvost, ha jól emlékszem, *Bartalics*-nak hívták. Miután megvizsgálta, félre hívtam őt, hogy mondaná meg véleményét, komoly, aggodalmat keltő-e a beteg állapota? Azt felelte, hogy a gyuladás már oly mérvet öltött, hogy a gyógyítás sikerére kevés a kilátás. Kilenc óra tájban megérkezett a várva-várt doktor Hirschler, ki Munkácsyt már a szembetegek osztályának egy két-három ágyas szobácskájában találta. Azonnal megvizsgálta őt. Én a folyosón vártam rá. Végre kijött és így szólt hozzám: A jobb szemét, erősen hiszem, megmenthetem, de a bal szem megmenthetése iránt nagyok a kétségeim. Ezután ismét visszamentem Munkácsyhoz és biztató s bátorító szavakat intézve hozzá, azon igérettel váltam el tőle, hogy lehetőleg gyakran meg fogom őt látogatni. Mintegy öt-hat nap mulva Hirschler doktor azon váratlan kellemes hírrel üdvözölt, hogy a gyógykezelés által oly javulás állott be, hogy már most mind a két szem megmentését reményli; de egyszersmind azt is kijelenté, hogy huszonnégy órai késedelem elég lett volna, arra, hogy minden orvosi tudomány se segíthessen többé. A növekedő javulással Munkácsy reménye is növekedett és azzal a jó kedve is megjött. A mellék szobában több szembeteg volt elhelyezve, de akik testileg jól érezvén magokat, amint szerét tehették, diszciplina ellenére oda hagyták ágyokat és különböző szórakozást kerestek, de amint neszét vették, hogy az orvos vagy felügyelő jön, hanyatthomlok futkosva keresték ágyukat és a tolongásban irányt vesztve, nehéz volt ám a szegény vaknak a magáét megtalálni. Így megesett néha, hogy hárman is bújtak egy ágyba, míg több üresen maradt, úgy, hogy maga az orvos se tudott köztük eligazodni; aztán mosolyogva, pirongatva vezette őket egyenkint tulajdon ágyukba. Ilyféléket sokat beszélt nekem látogatásaim alkalmával és föl is tette magában, hogy ha az Isten őt a kórházból szerencsésen kisegíti, egy pár ily jelenetet le is fog festeni. Később csakugyan festett is egy pár rajzi vázlatot, de kivitelre nem került a sor. Végre ütött az óra, hogy a kórháznak közel hat heti ott időzés után búcsut mondhatott és habár szemeinek még jó darabig nagy szüksége volt a kíméletre, de ezt ő abban a tudatban, hogy a megvakulástól többé nincs mit félnie, már föl sem vette. Ekkor magunk közt azt határoztuk, hogy az első képet, melyet most majd festeni fog, hálájának jeléül dr. Hirschlernek ajándékozza, amit később teljesített is.»

Midőn Munkácsy szerencsésen átesve a veszedelmen, elhagyta a kórházat, Ligeti a Képzőművészeti Társulat választmányi ülésén azt az indítványt tette, hogy mivel Munkácsy, az ő korlátolt anyagi helyzetben levő pályatársuk, doktor Hirschlert, aki őt a legnagyobb buzgalommal és eredménynyel gyógyította, honorálni nem tudja, — tegye az ügyet magáévá a

MUNKÁCSY A MILTON KIS VÁZLATA ELŐTT.

Társulat. Ligeti indítványát a választmány elfogadta s egy köszönő levél kiséretében száz forint honoráriumot küldtek Hirschlernek. Hirschler azonban a száz forintot egy meleg hangon írt levél kiséretében visszaküldte a Társulatnak, kérve, csatolná azon összeget a Társaság segélyezésre szánt tőkéjének alapjához.

Munkácsy szeme lassankint teljesen meggyógyult, bár egész életére maradt ebből a betegségből némi gyöngeség szemében s harminc éves

kora felé szemüvegre szorult. Szemüveget ő maga konstruáltatott magának olyan formán, hogy a pápaszem ovális üvegeiből az ellipszis felső felét leköszörültette és így, bár orrán volt az üveg munkaközben, üveg nélkül tekinthette át a festményt s viszont csak kissé hátrább kellett hajtani fejét, hogy szemüvegen keresztül is lássa a dolgát.

Csakhamar munkához kezdett. Megfestette Hirschlernek a képet, egy vidám kis paraszt zsánert: egy egeret űző kutya feldönti az étellel telt vasbográcsot, míg a gazdasszony a mezei munkásoknak integet, hogy készen van az étel, jöjjenek enni.

Egyéb apróság mellett, amelyek közt az illusztrációkon kívül címtáblák is akadtak, ebben az időben festette «*Petőfi búcsuja a szülői háztól*» című képét is, amely jelenleg a Szépművészeti Múzeum képtárában van.

MILTON ELSŐ ÖTLETE.

Sorra reprodukálták a képes ujságok. Kedves, fiatalos kompozició ez, értékesebb benne az ötlet, mint a kivitel. Munkácsy zamatos magyar érzéséről tanuskodik, amit csakhamar művészivé is nemesít majd a gyakorlottság, a művészi fegyelmezettség. Abban a pillanatban ábrázolja Petőfit, amikor vágyainak sólyomszárnyán odahagyja édes anyját s a kis lakot a nagy Duna mentében. Szinte repül álmai után ... Ahogy Munkácsy maga is vágyott már el ebben az időben Pestről.

Apránkint ismerni kezdték nevét. Barátkozott az akkori fiatal írói nemzedék kiválóbb tagjaival. Zsilinszky írja jegyzeteiben, hogy esténkint eljárt Munkácsy a Kammon-féle kávéházba (a mai Kossuth Lajos-utcában volt a Szép-utca sarkán) s ott szőtték együtt ábrándos terveiket egy márvány asztal körül üldögélve: Áldor Imre, Deák Farkas, ifj. Ábrányi Kornél, Kazár Emil és Szana Tamás. Mindenikükben lobogott a nemes becsvágy, hogy nagy emberek legyenek. Munkácsy kevés beszédű, de víg

kedvű fiatal ember lévén, barátainak torzképeit rajzolgatta a márványasztal sima lapjára. Azok csodálták ügyességét és a maguk hatáskörében mindent elkövettek, hogy a lapokban jó hírnevét megalapítsák. Ábrányi Kornél a «Zenészeti Lapok»-ban, Deák a «Vasárnapi Ujság»-ban, Kazár a «Fővárosi Lapok»-ban, Szana Tamás pedig a «Nefelejts»-ben igyekezett néki jó hírnevet teremteni.

Ő pedig egyre Knaushoz készült. Ligeti azonban szelíden megértette vele, hogy aki erdőt akar vágni, annak előbb fejszéről kell gondoskodnia, hogy a fejszét előbb jól ki is kell köszörülni, — így hát jobb lesz előbb Münhenbe menni, ahol az élet is olcsó, meg a művészi oktatás is kitünő. Nagybátyja, Reök István is azt kivánta, hogy — ha már e pályán kiván maradni — festészeti akadémiát végezzen. Ligeti érvei között

MILTON MÁSODIK TERVE.

legjobban hatott Munkácsyra az, hogy hisz ott van Münhenben Kaulbach Vilmos, a nagy történeti festő, az akadémia igazgatója, kihez régi barátság kötötte Ligetit s akihez ajánlólevelet is adott Munkácsynak.

1866 októberének végén utazott Münhenbe. Utiköltségét nagybátyja is megtoldotta nehány pengővel, pesti barátjai pedig megigérték neki, hogy majd elszerzik ők itthon a dolgait, csak küldjön mennél több képet és illusztrációt. Így hát Munkácsy az első hónapokra anyagilag is biztosítottnak érezvén magát, amikor megérkezett Münhenbe, szorgalmasan tanuláshoz látott. Az akadémiában Wagner Sándor osztályára vétette föl magát, akinek, mesterétől, a szinpadias Pilotytól örökölt páthosza nem hatott a mi egyszerű ízlésű Munkácsynkra, hanem annál inkább becsülte Wagnerben a bravúrosan színező zsáner festőt és a mesteri rajzolót. Mindezt persze csak úgy ösztönszerűleg, mint ahogy az árnyékban zsendűlt fa hajlik és nő ki a napsugaras világosság felé.. A münheniek eleinte

nem sok ügyet vetettek az idegenben rögtön zárkózottá, sőt kezdetben bizalmatlanná vált magyar fiúra, aki annyira tudatlan volt, hogy Piloty legölesebb vásznain se talált semmit, de semmit, amitől megmozdúlt volna a lelke. «Mindig azt vártam» — mondá egy ízben, amikor életének e korszakáról beszélgettünk Párisban, — «hogy egyszer csak megszólal a katonabanda, a dob, meg a réztányér azok mögött a menykő nagy német kortinák mögött . . . Istenem, mi lehet az oka, hogy valakinek gusztusa teljék olyan sok lepedőt, meg bádognadrágot fösteni! Soha se tudtam lelkesedni értük. Hanem az a Kaulbach, az aztán más! Az nemcsak parédázott ám!»

Egészen az ötvenéves Munkácsyra ismerhetünk már a Münhenbe került huszonkét éves ifjúban is. Akkor se tudta, utóbb se, miért nem szerette a meredt, német klassikusokat, a hideg formák deklamátorait, akik úgy óvakodnak az egyszerűségtől, akiknek egyetlen önfeledt ecsetvonásra se hágy módot tömérdek tudásuk s akik olyan iszonyúan profeszszorok; a moderneket pedig sajnálta Munkácsy, azt panaszolta, hogy vakok, hogy hazugság az, amit föstenek és vádolta őket, hogy törekvéseikben igen gyakran nem becsületesek, mert nem művészet az, amit csinálnak, hanem publikum-ámító üzlet, ha ugyan nem a tehetetlenséget teóriákkal palástolgató lelkiszegénység vergődése. De mindezt egészen ösztönszerűleg, — nem is iparkodott, nem is ért rá boncolgatni érzelmeit. Más dolga volt: teremtett. Ha néha egy-egy fogamzó idea arra kényszerítette, hogy letegye az ecsetet s okoskodjék, olyan naiv volt ő olyankor, de olyan szerencsésen, olyan intuitive fogta el az igazságot, a magáét (vajjon van másmilyen igazság?!), mint a gyermek, aki az örvény fölé hajlik ki egy-egy szál virág után. Soha művészember munkája teljesebben az istenadta lángész revelációja nem volt, mint a Munkácsyé. Zsenijének fejlődése sorrendjében olyan egyszerű és természetes, mint a jó mag fejlődése, de persze épen olyan csodálatraméltóan rejtelmes. A színbúzából is így lesz kalászszal a színbúza, ha a talaj és az időjárás kedvező, vagy pedig elpusztul, de mustármagot nem terem, akárhogy járja az eső, vagy süsse a nap. Sorsa függ a külső körülményektől, — bár azokkal is diadalmasan tusázik és például tragikus legyőzetésének utolsó pillanataiban, végső erőfeszítései között is kerül az ecsetje alól egy-egy remek részlet, — megsemmisítő katasztrófa érheti, de benső mivoltában meg nem változtatja semmiféle hatás; fejlődésében csak szerencsés dátumok vannak, bonyolultsága úgyszólván semmi, mihelyt az igazi útjára érkezhetett, a lángész ösztöne csalhatatlan biztossággal szolgálja őt mindaddig, míg éppen zsenijének életere: magyarsága meg nem sorvad.

Ha a lángész, az a kiváló szellemi képesség, amely a tudományok

vagy a művészetek valamely ágában önálló, eredeti alkotásokat hoz létre, ha csakugyan a természet adománya, amit szorgalom, tanulás fejleszthet, de nem pótolhat, tehát mindenek fölött egyéni, ha a zseni csakugyan legmagasabb foka annak a teremtő erőnek, amelyen az emberi képességek megnyilatkozhatnak, tehát szuverénül valamely individualitás keretében: elképzelhetünk-e egy bármilyen értékű egyéniséget, mint valami numerust, faji és nemzetségi jellem nélkül? Lehet-e valaki teljesebben szelekciója fajtájának, mint épen a zseni? Köt-e valakit számtalanabb tápláló gyökérszál anyaföldjéhez, mint épen a lángelmét? . . .

MILTON HARMADIK TERVE.

Most, amikor először megy a mi Munkácsynk hosszabb tartózkodásra idegenbe, hogy szinte örökre távol maradjon majd hazájától, — amiért felelősségre vonni a magyar művészt a legszintébb sovénségnek is teljes jussa csak akkor lesz, ha majd lesz magyar műpártoló közönség, addig pedig be kell érnünk a dicsőséggel, amit közvetve szereznek a mi jó fajtánknak külföldön a Munkácsyak, — most kívánunk rámutatni arra, milyen színmagyar lángelme volt a Munkácsyé.

Munkácsy, szinte félesztendeig, úgyszólva kerülte Münhenben az embereket, kerülte az idegen életet, bizalmatlanul nézegette még a

múzeumok műremekeit is. Így, természetesen, ő irányában se voltak az emberek valami nagyon előzékenyek; gyakran, tulságosan észrevették benne az asztalos legényt. Nem volt ám az ő asztalosinaskodása mindig olyan színes, érdeklődést keltő legenda, amilyenné a későbbi világhirű művész, a palotás párisi grand-seigneur köré alakult. Kaulbach Vilmos is, akinek fiához, a szintén művész Hermannhoz, később benső barátság fűzte őt, hűvösen fogadta s ez esett neki legkeservesebben.

«Úgy látszik, nem sokat nézett ki belőlem,» — beszélte Munkácsy — «mert olyan bizalmatlanul méregetett végig, s mind azt ismételte: tudom-e, hogy dolgozni kell annak, aki festő akar lenni?!»

Néhány hónap alatt azonban otthonossá lett Münhenben, megszerette a csöndes népet, barátokra talált, bár a német művészek társaságát soha se igen kereste s inkább simult azokhoz a lengyel fiúkhoz, akik Adam Ferenc csatafestő műtermében dolgoztak.

Münhenben ismerkedett meg alaposabban Rembrandt művészetével s ott kezdte megérteni, hogy utóbb is mindig mestere, úgyszólva egyetlen ideálja maradjon. Hangsúlyozzuk ezt, mert Rembrandt talán az egyetlen mester, akinek műveit Munkácsy behatóbban és aprólékosan tanulmányozta, másolatokban állandóan, párisi műtermében is, nézegette, aki bizonyos irányban, amiről adandó alkalommal megemlékezünk, mindvégig befolyással volt reá. Nagy képeinek festése közben gyakran elő-elővette Rembrandt albumait s lapozgatott. Rembrandt hatása alatt szánta egy ízben magát a rézkareolásra is, de ez az aprólékos tűhegymunka nem egyezett az ő lendületes, széles, erőteljes ütemekben teremtő modorával. Mindössze egyetlen rézkarea maradt meg; a befejezetlen rézlapot kis gyüjteményemben őrzöm. Jellemző, hogy Rembrandt hatása mily teljesen egyéni áttételekben érvényesült Munkácsy vásznain s mennyire magáévá tette azt, amire ihletet Rembrandtól kapott.

Munkácsy münheni tartózkodására vonatkozólag, első akadémiai mesterétől, magától Wagner Sándortól is kértem adatokat. Az ősz mester 1897. julius tizenegyediki kelettel a következőket írta Münhenből: «Ő, 1867 és 68-ban volt tanítványom. Első dolgozataiban még nem mutatkozott ama kiváló művészi tehetség, melynek kétségtelen bizonyítványai csakhamar az itteni művészek általános elismerését nyerték meg. Fáradhatatlan szorgalom s komoly törekvés mellett sikerült neki a technikai nehézségeket rövid idő alatt legyőzni, különösen az eleinte igen gyönge rajzban szilárdulni. Mindamellett természet után készült tanulmányai nem érdekeltek annyira, mint kompozicióí, melyekben komoly és mély érzést 's feltünő képzelőhetőséget tanusított. Itt készült első nagyobb magyar tárgyú képe — «*Vihar a pusztán*» — mely ha jól emlékszem, jelenleg a Nemzeti Múzeum

MILTON.

tulajdona. Valamennyi akkori tanítványom között, mondhatom ő volt az, ki legnagyobb önmegtagadással, sőt szenvedélylyel dolgozott s naponta alig várhatta már korán reggel a munka kezdetét. Különben rendkivüli izgatottsága, nyugtalan, izgatott természete, mely talán részben kedvezőtlen anyagi helyzetének volt tulajdonítható, már akkor is feltünt s némi aggodalmat költött bennem. Az akadémián különösen Adam Ferenc csatafestő (négy testvér között a legjelesebb) volt befolyással a fiatal művészre.»

Öt hónapja volt Münhenben, amikor elkészítvén az «*Árvíz*» vázlatát, fölkereste Kaulbachot, kiről valóságos áhítattal és művészi lelkesedéssel szólt mindig s akinek elismerésére különösen vágyott. 1867 március elsején írja Ligetinek: «A lelkesedéstől majd szétpattanó kebellel jövök Kaulbach atelierjéből, hónom alatt hozva a vázlatot, melylyel az öreg úrtól iránti jóindulatát úgy látszik megnyertem.» Utóbb meg így folytatja: «Művészetem iránti szeretetem és lelkesültségem folyton nő. Az alkalom, melylyel itt élhetek, nagyon fölvillanyozott, úgy hogy inkább éhen halok, mintsem tanulmányom bevégzése előtt hazamenjek.» Levelének végső soraiban jelenti, hogy ismét pénz nélkül van. «Voltak olyan napjaim» — beszélte egy ízben, fejedelmileg terített párisi asztala mellett, — «amikor sóvárogva néztem a rajzórákon azokat a kenyérmorzsákat, amelyek szenesen hullottak a rajztáblákról a földre.»

Látva, hogy kollégái közül számosan élveznek stipendiumokat, kezdett tudakozódni, nem juthatna-e ő is ilyenformán némi segítséghez, nincs-e mód Magyarországon is erre? Pártfogó jó embere, később testilelki hű barátja, a mi érdemes művészünk, Telepy Károly tanácsára határozta el, hogy állami stipendiumra pályázik. Lélekemelő az, hogy e kornak művész-emberei, mily odaadással, milyen önzetlenül támogatták egymást! Mintha megannyian testvérek lettek volna, úgy a lelkükön hordták egymás ügyét, a magyar művészet megteremtéséért való keserves küzködéseik közepette. Telepy, — akinek érdemei e téren igen nagyok, — atyailag segített lendíteni, Ligetivel együtt, Munkácsy sorsán; kezére járt folyamodása ügyében s biztatta, hogy csak nyujtsa be azt a folyamodást a Képzőművészeti Társulathoz, amelynek ő akkor titkára s megalakításában egyik teremtő embere volt.

Munkácsy szaporán beszerezte kéréséhez a szükséges igazoló okmányokat, kapott bizonyítványt, illetve ajánlólevelet Kaulbachtól, mellékelte vázlatait, többek közt az «*Árvíz*»-et s elküldte mindezt Telepy Károlynak, azzal a kéréssel, hogy nyujtaná be a helytartótanácshoz. Egyben Ligetit is értesítette, kérve mozgatná meg érdekében összeköttetéseit.

Nagyméltóságú Magyar kir. Ministerium!

A már működni megszűnt m. kir. Helytartótanácsnak m. évi 4805. szám alatti kiadmánya folytán, bátorkodom én is a képző művészek gyámolitására szánt ösztöndíjért, a következő indokokból legmélyebb tisztelettel folyamodni:

1. Mivel ámbár gyermekkoromban szüleimet vesztvén, az 1/. sz. szerint egészen vagyontalanul árván neveltettem, mégis a természettől nyert művészi tehetséget érezvén magamban, az élet legsúlyosabb gondjainak terhe alatt is igyekeztem azt szorgalom által kifejteni, s különösen az utolsó öt év alatt egészen a művészi pályára léptem.

2. Mivel noha én a művészet elemein kezdve, alaposan nem tanulhattam, hanem napi kenyerem megkereshetése végett, egyenesen a fogalmazásnál kénytelen valék azt kezdeni, s így compositiónak technikai készültségem hiányában nem csak kellő becsületet meg nem adhattam, de haladásom iránt is aggodalmak küzdelemmel, mégis annyira vittem azt, hogy az országos magyar képző művészeti társulat méltóknak találta műveimet nem csak kiállítani, de megvenni, s ezzel engem lehetőleg gyámolitani; miután pénztárának állapota nem engedi, hogy másképp gyámolítson, bár arra a 2/. szerint méltónak találta.

3. Mivel ámbár saját erőmre hagyatva kellé folytonosan haladásom akadályaival, az anyagi szükségekkel küzdenem, mégis a 3/. és 4/. alatti jó bizonyítványokat érdemlettem ki, melyek igazolásomul szolgálnak arra nézve, hogy a tanulmányaimra szükséges pártfogoltatás mellett, nem hiában törekedem a művészi pályán hivatásom célja felé.

4/. Fennebbi bizonyítványaim mellé bátorkodom mellékelni egyik vázlatomat a Pestvárosi 1838. évi árvíz egy jelenetét, valamint a képző művészeti társulat által megvett „húsvéti locsolás" című műremek egy fénykép másolatát, azon alázatos megjegyzéssel, hogy jelenleg 8 hónap óta a müncheni műakadémiában folytatván tanulmányaimat, a mellékelt vázlatot más művekkel együtt ott óhajtanám bevégezni, ha pártoltatásban részesülni szerencsés lehetek.

Ezeknél fogva esedezem, méltóztassék a magas m. kir. Ministerium engemet, tanulmányaim alapos folytathatására 500 f. stipendiumban kegyesen részeltetni, a mit én művészi termékeimmel, hazámnak egykor megszolgálni legszentebb kötelességemnek tartandom.

Mély tisztelettel maradván Münchenben 1867. évi februar 15én legalázatosabb szolgája

Munkácsy Lieb Mihály,

festészetanuló a müncheni műakadémiában.

Kérése, a Képzőművészeti Társulat támogatásával be is ment a helytartótanácshoz s erről Telepy jóízű biztatással értesítette Munkácsyt. El is kelt a biztatás. Ez év május kilencedikén kelt levelében ismét keserüen panaszkodik Ligetinek nyomasztó anyagi állapotáról és kéri, eszközölné ki néki, hogy legalább a Képzőművészeti Társulat küldje rendesen, a hónap elsejére, a havi húsz forintokat. «Hogy jelen helyzetemről némi fogalmat nyújtsak» — írja levelében, — «a következő kis történetet jegyzem föl: A mult hó 20.-dikán kifogyván pénzem, ettem kontóra azon hitben, hogy 1-én majd kifizetem; azonban a helyiség kellnernője egy pár napra rá elment, miután már tartoztam neki, aztán minden másod-harmadnap más kellnernő jött, és én mindegyiknél kisebb-nagyobb adósságot csináltam, és mindegyiknek megmondtam elmenetelök alkalmával lakásomat, hogy hol keressenek majd pénzökért. A kellnernők száma most már négy, ezek közül egy-kettő mindennap hozzám jön tisztelegni és mindennap hiába. Ha a mostani kellnernő is elmegy, akkor lesz öt látogatóm, megjegyzendő, hogy egyik csúnyább a másiknál» stb. «No most már egy kissé könnyebben lélekzem, hogy kipanaszkodhattam magam». Amikor e levele érkezett, — írja Ligeti, — éppen indulóban voltam gróf Almássy Pálhoz, Tisza-Beőre. Az egész úton Munkácsyval foglalkoztam, tépelődtem, mint segíthetnék rajta. Almássyhoz déltájban érkezvén meg, csakhamar ebédhez ültünk. Almássynak mindjárt föltünt szórakozottságom és résztvevő mosolylyal kérdezte annak okát. Minthogy Munkácsy is mintegy megkönnyebbülve érzé magát, midőn nekem elpanaszolta, úgy én is kaptam az alkalmon, hogy könnyebbülést szerezzek magamnak, és elmondtam, hogy egy fiatal ember nyomasztó helyzete foglalkoztat, aki iránt oly szép reményeket táplálok stb. — Almássy végighallgatván beszédemet, fölállt és egy mellék terembe távozott, ahonnét visszatérve, 100 forintos bankót tett elémbe, e szavakkal: «Küldje el ezt ifjú barátjának». Alig vártam, hogy az ebédnek vége legyen, egy pár biztató szó kíséretében a 100-ast küldtem rendeltetési helyére.

Munkácsy, megköszönve a száz forintot, egyszersmind egy képet küldött a Képzőművészeti Társulat tárlatára, kérve Ligetit is, találjon rá gazdát. Hátha Almássy megvenné?

Már akkor, abban a reményben, hogy talán megkapja a stipendiumot, ismét Düsseldorfra s Knausra gondolt. Készült a párisi világkiállításra is (1867.), úgy tervezvén, hogy legalább is útba ejti Düsseldorfot s körültekint ott, mielőtt elhagyná Münhent. Kérte Ligetit, adna néki ajánló levelet Knaushoz, mert úgy gondolja, most már tud annyit, amennyivel bekopogtathat Knaushoz, kivált ha a Társulat azután is támogatná a havi segélylyel.

A kép, amit küldött, («*Vihar a pusztán*») jelenleg a Szépművészeti Muzeumban van. Az első Munkácsy kép, amely a nemzeti galériába került.

Levelére Ligeti június huszadikán válaszolt. «Kedves Munkátsy barátom. Én azt hiszem, hogy legjobban tenné, ha az Akadémiai szűnidőre hazájába vissza térne, és azt annyival inkább hiszem, mert ez alkalommal egyszersmind a jövőjére vonatkozó ügyeiben is személyesen járhatna el, a' mi igen lényeges dolog. — Én az ön képét csakugyan Almásyval szeretném megvétetni, — eddig még nem beszélhettem vele, ő igen ritkán látogatja Pestet. Társulatunk most közel a' műegyletteli

VIHAR A PUSZTÁN.

össze olvadáshoz, a közös ügyi munkálatok már be vannak fejezve és így most még csak közgyűlés bele egyezése kívántatik, hogy a' két egylet, egyé váljon. Következésképp társulatunk most oly átmeneti korszakot él, midőn még nem lehet meghatározni, hogy mikép, és mit fog tenni, vagy tehetni később, — különben ez úgy a' jövő hóban már alkalmasint el lesz döntve, és akkor majd meg látjuk, mit lehet tennünk az ön havi díjára nézve, ha addig más segéd forrás nem fogna részére meg nyílni.

Ami pedig Knauszt illeti, igyekeszem *adressét* megszerezni, mindenekelőtt irni fogok neki és ha ő elválásunk óta nagyon meg nem változott, úgy reménylem, hogy nála jó fogadtatásra számíthat. — A koronázás alkalmával a' Művészet is nagy kitüntetésben részesült Than Mór és

Székely Bertalan személyében, miután Ferenc József érdem jellel diszszíttettek fel. — A' nagybátya Csabáról jelenleg itt tartózkodván, már vagy kétszer meglátogatott. A' többit majd ha itt lesz. Addig is az isten áldja meg, kívánja őszinte barátja Ligeti. — 23-ik junius. Egy kis reményem támadt, képének eladására nézve, azért tartám itt e levelét, hanem tovább nem akarom itt tartani, hadd menjen, ön pedig jöjjön. Addig is

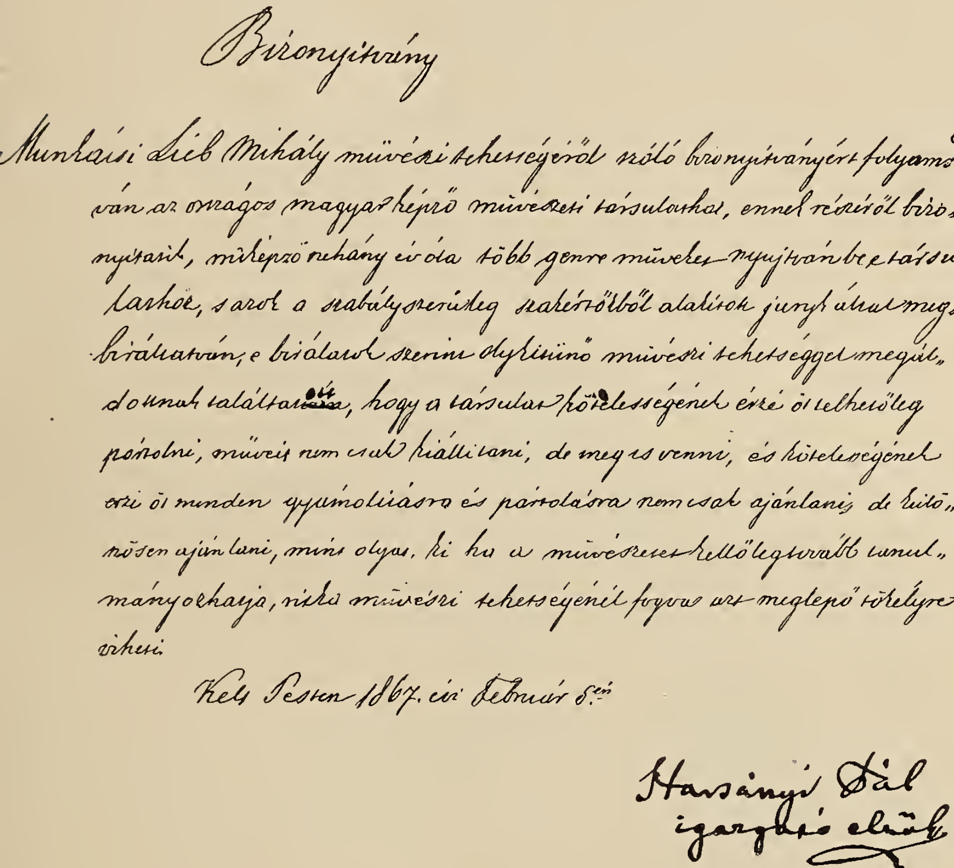

Bizonyitvány

Munkácsi Lieb Mihály művészi tehetségéről szóló bizonyitványért folyamodván az országos magyar képző művészeti társulathoz, ennek részéről bizonyitatik, miképp ő néhány év óta több genre műveket nyujtván be e társulathoz, s azok a szabályszerüleg szakértőkből alakitott jury által megbiráltatván, e birálatok szerint olykitünő művészi tehetséggel megáldottnak találtatott, hogy a társulat kötelességének érzé őt lehetőleg pártolni, műveit nem csak kiállitani, de meg is venni, és kötelességének érzi őt minden gyámolitásra és pártolásra nem csak ajánlani, de kitünően ajánlani, mint olyast, ki ha a művészetek terén legtovább tanulmányozhatja, ritka művészi tehetségénél fogva azt meglepő tökélyre viheti.

Kelt Pesten 1867. évi Február 5én

Harsányi Pál
igazgató elnök

lesz rá gondom, hogy képe helyett pénzt találjon. Párisba én is el szándékozok menni, talán még együtt mehetünk. — Pállik a hét végén Kendefÿ Árpáddal Erdélybe utazik freskókat festeni — barátja Ligeti.

Egész terjedelmében adtuk a jó Ligeti levelét, jellemzéseűl az atyai hangnak, amellyel fiatal barátjával szemben élt, annak az aprólékos gondoskodásnak és gyöngédségnek, amellyel Munkácsy sorsát ügyelte. A megírt levelet visszatartja három napig, mert azt reményli, hogy eladhatja védence festményét a Nemzeti Muzeumnak s ezt a jó hírt

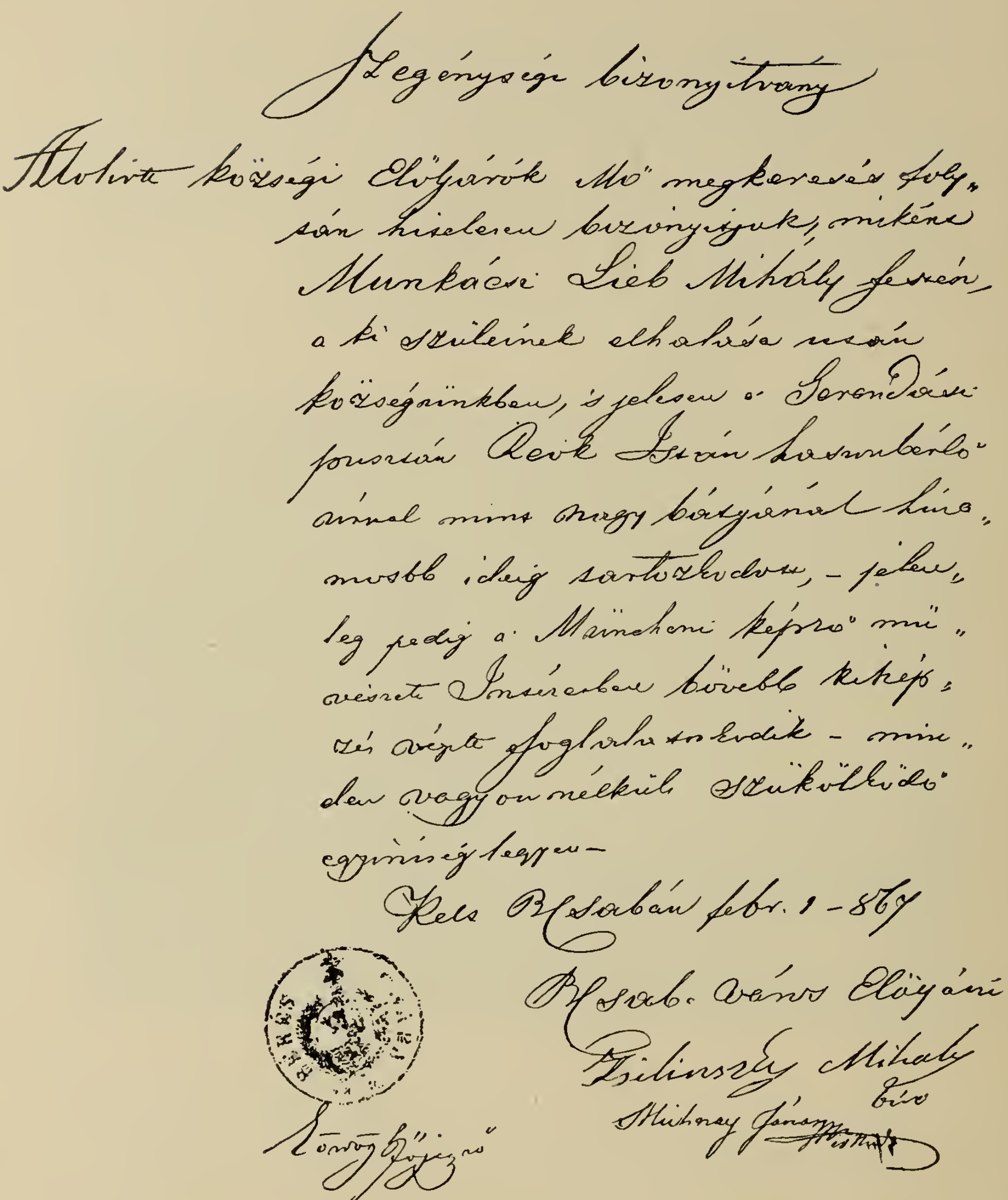
Szegénységi bizonyitvány

Alulirt községi Elöljárók Mő megkeresése folytán hitelesen bizonyitjuk, miképen Munkácsi Lieb Mihály festész, a ki szüleinek elhalása után községünkben, s jelesen a Serendási pusztán Reök István haszonbérlő urnál mint nagy bátyjánál huzamosb ideig tartózkodott, — jelenleg pedig a Müncheni képző müvészeti Intézetben bővebb kiképeztetés végett foglalkozik — minden vagyon nélküli szükölködő egyéniség legyen —

Kis Csabán febr. 1-867

B.Csab. város Elöljárói
Filinszky Mihály biró
Malonyay János jegyző

Lőrincz közgyám

még odacsatolhatja levele végére; de terve nehézségekbe ütközik, sőt nemcsak hogy a festményt nem méltányolják, de személyes kellemetlenségekbe keveredik, mindezekről azonban hallgat, sőt biztatással fejezi be még akkor is levelét. Ligetinek tetszett a kép, a fiatal művész meglepő haladását látta rajta s elhatározta, hogy megvásároltatja a Nemzeti Muzeummal. «Ugyanis ez időben még», — irja, — «létezett a Nemzeti Műcsarnokot Alakitó Egylet, mely a tagdijjakból és gyűjtésből befolyt összeg kamataiból a Nemzeti Muzeum részére műveket vásárolt.

E társulat élén Kubinyi Ágoston, a Nemzeti Muzeum igazgatója állott. Őt kértem föl tehát, hogy a nevezett festményt a társulat művásárló bizottságának ajánlja.

Kérésemet Kubinyi teljesítette is, hanem a bizottság, (mely művészekből és műkedvelőkből állott), egyhangulag visszautasítá, nem találván Munkácsy e festményét a múzeumi képtárba való fölvételre érdemesnek. Midőn a határozatot megkaptam, azonnal Kubinyihoz mentem és kijelentém előtte, hogy miután a bizottság sértő kicsinyléssel utasítá vissza ajánlatomat, azzal egyszersmind az is kimondatott, hogy én vagy nem

Az állami költségvetésben 1867re a művészet felsegéllésére kivetett javadalmazásból Önnek ösztöndíjul nyolcszáz forintot engedélyezek, s erről azon megjegyzéssel értesíteni, hogy fennebbi összegnek hol, és mily módozatok melletti felvehetése Önnel később tudatni fog.

Folyó évi Február 18án kelt folyamodványa, mellékleteivel együtt ide csatoltatik, közvetlenül hozzám bemutatott műmellékleteit pedig elnöki irodámban veheti vissza.

Budán 1867 évi Julius hó 26án

B. Eötvös József

Munkácsi Lieb Mihály festésznövendéknek

értek egy mű megbírálásához, vagy pedig milyen melléktekintetből vagy érdekből akarok egy rossz képet a Múzeumba csempészni, minél fogvást felkérem az elnök urat, szíveskedjék a bizottságot még egyszer összehívni, és nekem megengedni a tárgyalásban való részvétet, hogy eljárásomról számot adhassak.» Szóval, Ligeti nem tágított.

Kevéssel ezután stipendiumának ügye is szerencsésen eligazodott. Szinte meseszerű az, hogy életének nagy dátumai milyen együvé kerülnek históriánk nagy dátumaival. Együtt születik a magyar szabadsággal, első benyomásait abból a legendás korból kapja, amikor élethalál harcot vívtunk a létezésért s mostoha sorsunk szinte elsodorja őt is; az idők

enyhültével derült előtte is a jövő, s akkor indul diadalmas művészi pályafutásra, hogy ő fesse majd meg az új Magyarország parlamentjének palotájába a honfoglalás emlékképét és legnagyobb nemzeti ünnepünkön, a haza ezredéves ünnepén vezeti be a magyar királyt utolsó alkotása, az Ecce-Homo elé...

Stipendiuma is az első ösztöndij, amellyel a hatvanhetes magyar miniszterium rendelkezik.

Mint már említettük, kérését májusban nyújtotta be a Képzőművészeti Társulat útján a Helytartó Tanácshoz. A felelős magyar miniszterium a februári törvénycikk alapján márciusban megkezdi működését; a felség személye körüli magyar királyi miniszter juliusban teszi át a magyar miniszteriumhoz az osztrák császári közoktatási miniszterium átiratát, a helytartó tanács révén oda beterjesztett pályázati folyamodásokkal, tehát Munkácsy folyamodványával együtt s azzal az értesítéssel, hogy az 1867. évi birodalmi költségvetésben művészeti célokra szánt javadalomból a magyar szent korona területéhez tartozó országok számára hatezer forintnyi jutalék hasíttatik ki. Ez volt tehát az első művészi javadalmazásra szánt összeg, amellyel a magyar miniszterium rendelkezett s amiből Eötvös József báró, Munkácsy Lieb Mihály festész növendéknek 1867 julius huszonhetedikén 6577. szám alatt, ösztöndijul nyolcszáz forintot engedélyezett. A nyolcszáz forintokat 1867 szeptember másodikán, 8963. szám alatt utalványozták ki neki. Ez volt Munkácsy első ösztöndija, amelyre hét darab munkával, rajzokkal és színvázlatokkal s több ajánló bizonyítvánnyal, amelyek — közt Kaulbach Vilmosé volt a leghathatósabb, pályázott, — mint ezt Ligeti örömmel följegyezte, boldogan gratulálva Munkácsynak ahoz, aminek sikerültében a nehezebb rész éppen az övé, a fáradhatatlan jó Ligetié volt.

XXXII.

Munkácsy 1867 októberében küldi Pestre «*Hatás*» cimű festményét s nyomban vázolni kezdi «*Szénásszekér*» képét.

Ekkor utazik át Münhenen néhány pesti festő barátja, köztük, ha nem csalódunk, Telepi Károly is. Hívják őt magukkal Párisba. Nagy kedve lett volna megtekinteni a világkiállítást, de attól tartott, ha arra költi pénzét, majd nem jut utóbb a mindennapira. Alig hagyták azonban el Münhent barátai, megbánta, hogy nem tartott velük, — egyet gondolt s október tizenötödikén útra kelt ő is.

Jó szerencséjét jellemzi az a kis kaland, amely ez első párisi útja

alkalmával esett meg rajta. Szívesen el is emlegette, valahányszor arra került szó, hogy ő bizony nem panaszkodhatik sorsára.

«Már az igaz» — beszélte egyízben, — «engem gyakran kényeztetett a szerencse. Például, nem utolsó az se, ami Terebesen esett meg rajtam, amikor otthon járva, Andrássy Gyula gróf vendége voltam. Vadászatot rendezett a gróf s biztatott, álljak be én is a puskások közé. Hasztalan szabadkoztam, hogy nem értek én ahoz, még kárt teszek valakiben, a kegyelmes úr nem akarta, hogy otthon üljek egyedül, puskát adatott és engem is fölállítottak a vonalba. Meglássa, milyen jót tesz majd idegeinek egy kis puskaropogás — mondotta a gróf. Isten tudja, mikor volt puska a kezemben, de ha volt is, legföljebb verebekre durrogtattam valaha. Hanem azért mulattatott a dolog. Fölállunk s alig kezdődik meg a hajtás, azt se tudom honnan, hallom, kiáltoznak: ügyeljen! lőjjön!!... Hát látom, hogy jön ám a nyúl, ott nyargal éppen én előttem az első nyúl... Neki fogom a puskát, lövök s felfordul szegény. Magam se hittem, hogy én lőttem agyon; hátranéztem, hátha mögöttem áll valaki?... Minden oldalról brávóznak, nevetnek, integetnek, — tehát mégis csak én cselekedtem. Aztán, hazatérve a vadászatról, föl is avattak ünnepélyesen, rámsózva járandóságomat. De még nincs vége. Másnap megint hajtás volt. Én egyszer lőttem ki a puskámat és akkor is találtam. No, mondom, nem kisértem tovább a szerencsét, elég lesz ebből ennyi! Hasztalan biztattak szomszédjaim, több nyulat nem bántottam. A gróf roppant jól mulatott a történ és a puskát nekem ajándékozta, hogy már most, ilyen jó kezdet után, akasszam majd a vállamra mentől gyakrabban, az ő emlékére. «Egészséges mulatság ez, meglássa, hálás lesz érte, ha rászokik!» De biz én nem igen jutottam hozzá utóbb se, hogy puskával járjak. A szép fegyvert bepakolták, hazavittük Kolpachra s évekig ott lógott a hálószobában. Egyszer panaszkodott a kertész, hogy a nyulak nagyon rászoktak a park végén a káposztásra. Hohó, gondoltam magamban, majd adok én nekik! . . . Elővettem a puskát, kitakarították, töltést

MUNKÁCSY 1867-BEN.

hozattam és bementem alkonyat felé a káposztásba. A legényem, Eugène, kíváncsian követett, hogy mi lesz ebből? A többi cseléd is, hunyorgattak, mikor azt látták, hogy pemzli helyett puskával indulok útnak. Hanem lefőztem őket, mert az első nyulat, amelyet megpillantottam, úgy agyon lőttem, mintha csak magától járt volna az a megbabonázott puska. Azóta se volt a kezemben».

«Düsseldorfban meg kenyérgolyóbissal esett meg rajtam a csuda. A Mahlkastenben, egy zajos ebéd után, sodorgattam a kenyérgalacsinokat újjaim közt. Egyszer csak, — Isten tudja mi jutott eszembe, — azt mondom a fiuknak: látjátok ott a sarokban azt a szobrot?... A császár szobra volt. No hát, mibe fogadtok, hogy én ezzel a kenyérgolyóval, éppen az orra hegyit eltalálom!... A mellszobor lehetett úgy nyolc-tíz lépésnyire tőlem. Fogadtunk. Azon mulattam, hogy milyen komolyan igazították a dolgot. Minden föltételt megállapítottak, és a nagy lármában egyre komolyabban vették ajánlatomat. Utóvégre magam is elhittem, hogy értek én ahoz, amire csak úgy bolondjába vállalkoztam. Néhányan meg is próbálták a dobást, de mivel hogy egyiknek se sikerült, annál kíváncsiabban várták az én remeklésemet. Én persze adtam a Tell Vilmost. Két piktorgyerek odaállt a szobor mellé tanunak, a többi meg engem vigyázott, hogy csalás ne essék... No hát ide nézzetek! Megcélozom, jól és úgy odarepült golyóm a szobor orra hegyére, de éppen a hegyére, mintha egész életemben kenyérgolyóbisokat hajigáltam volna célba».

«Ilyen jól szolgált a szerencse az én első párisi utam alkalmával is. Telepyék híttak Münhenben, menjek velük, de hogy éppen akkoriban jutottam egy kis tekintélyesebb summához, meg mivel a düsseldorfi hurcolkodásra is egyre készültem, hát féltettem a garasaimat. Alig utaztak el, megbántam, hogy nem mentem velük. Isten tudja mikor látok világkiállítást!... Útnak indultam tehát én is. Egy kukkot se tudtam franciául. Párisról is csupán annyit, hogy rengeteg város, de majd csak eligazodom valahogyan benne, gondoltam magamban. Éjfél felé érkeztem Párisba. A vasúti pályaház előtt beülök egy kocsiba s azt mondom a kocsisnak: «Hotel». Hisz látta, hogy utas ember vagyok s kitalálhatta a többit. Vigyen ahová neki tetszik, azt is láthatta sovány útitáskámon, hogy csak afféle szegény legény vagyok. Vitt is az, egyre gurultunk, már meg is sokaltam, annyit kocsikáztatott, hosszabbnál hosszabb útcákon keresztül, folyton elhagyatottabb tájékai felé Párisnak. Szerettem volna megkérdezni tőle, hát olyan kevés a fogadó Párisban, — de nem tudtam beszélni vele. Végre egy szűk utcában megállt s egy magas, keskeny elejű házra mutatva, alighanem azt mondta: ott a hotel, ni!... Nézem a házat, szikrányi világosságot se láttam egyetlen

ablakban se. A kocsis mutatja a bakról a csengetyű-húzót s integet, hogy abba kapaszkodjam. Úgy teszek... Ma is emlékszem, mennyire meghökkentem, amikor egyszerre kinyílik előttem a kapu s egy lelket se látok a kapu mögött, vak sötétség van itt is. Hát ez mi, gondolom magamban, rosszat sejtve, de a kocsis türelmetlenkedni kezd, lármázik és integet kézzel-lábbal, hogy csak menjek be... Persze nem tudtam, hogy Párisban masinával nyítják a házmesterek a kaput. Már csak beléptem hát. Ne mondja az a francia kocsis, hogy poltron a magyar! Lesz, ahogy lesz, agyon tán nem csapnak, sokat meg ugyan nem ér vele, aki az én bugyelárisomra vágyik... Mert szentül azt hittem, a selma kocsis látva az én sült idegen voltomat, gonosz cimborái közé hozott. Mert micsoda hotel is az olyan, amelyikben egy lélek se mutatkozik?... Amint ott tapogatózom a kapu alatt a sötétben, egyszer csak valami világosság dereng le felülről. Megpillantom a szűk csiga lépcsőt, arra felé megyek és amint föltekintek, leszól ám valaki nagy haragosan a magasból, még pedig magyarúl: «Te meg hol az ördögbe csavarogsz, jössz-e már?»...Hát az én magyar piktor barátjaim is abba a hotelbe szálltak s éppen egymást várták haza, amikor én megérkeztem...»

Körűlbelül két hétig időzött ekkor Párisban, megnézett minden képet, amihez hozzájuthatott. Bejárta a Louvret, ahol később csak nagy ritkán fordúlt meg. «Annyi dolgom volt örökké a saját képeimmel» — mondotta egyízben, midőn az Ecce-Homoról beszélgetvén, szóba kerültek a Louvreban levő Jézus képek, — «hogy nem igen jutottam én el Párisban huszonöt év alatt sehová. A Louvret is alig ismerem. Néha el-el mentem egy-egy Rembrandtot vagy Lionardot megnézni, kivált szerettem a Veronese Eszterjét, amelyen olyan csudálatos fokozatban vannak a sárga színek, — de bizony úgy megállított mindig az első szép kép, hogy tovább se jutottam. Esténkint újra rá értem volna a más munkáját nézni de akkor meg már csukva vannak a múzeumok. Elég ügyetlenség!»

Hanem azért volt reá hatása a Párisban látott sok, különböző irányú művészetnek: eredetiségét evolválta. Ha annyi iskola van, — így okoskodott, — úgy az se lehet az egyedül üdvözítő, amit az akadémián annak hirdetnek!... Münhenbe visszaérkezve, *Adam* Ferenc műtermébe állott be dolgozni, ahol szabadabban érvényesíthette a saját eszméit. Eljárt azonban más művészekhez is, a többek közt gyakran megfordúl a borongós kedélyű *Schleich*nél, akinek melankolikus szineit szerette.

Az «*Italás*»-t Széchenyi Béla grófnak adta el Ligeti. A gróf kétszáz forintot igért a képért, amiről Ligeti értesítette Munkácsyt s Munkácsy azt válaszolta, hogy csak oda kell adni a képet kétszáz forintért a grófnak, mert pénzre van szüksége.

Mint már említettük, párisi útja előtt hozzá fogott a «*Szénásszekér*»-hez. Két vázlatot is készített hozzá. Mind a kettőn egész üdeségükben érvényesülnek alföldi emlékei, gyermekkori megfigyelései s most kezdenek, az ötletszerű tapogatózásokon már átformálódva, valójában művészi értéket nyerni. Az invenció bár még kezdetleges és nem jutott magasabb régiókba, — de már képtárgyának belső jelentősége, ábrázolandó alakjainak lelke után keresgél és amit megtalál, azt mind több egyszerűséggel, folyton jellemzőbben, művészetének tehnikájában is egyre biztosabb kézzel teszi vászonra és papirosra a «Siralomház»-a felé közeledő fiatal Munkácsy.

Ugy találjuk, hogy felfogásában, abban, amint nézi s ahogy tudja, érzi és jellemzi magyar alakjait: *Jankó* Jánoshoz hasonlít, ha már hasonlítani akarjuk őt valakihez. Tesszük pedig ezt az olcsó és kétes értékű műveletet, — mely annál kicsinyesebb, mennél szuverénebb saját művészetében a két összehasonlított művész, — tesszük mégis azért, hogy apránkint idegenben szakadó Munkácsynk zsenijének a magyar jellegét mennél szembetünőbben dokumentálhassuk és mert ez az összehasonlítás két olyan magyar művész közt történhetik, akik közűl az egyik, a «Lakodalmi dráma» nagyrahivatott festője otthon maradva, műpártoló közönség híjján, a legkitünőbb magyar torzképrajzoló lett ugyan, de így, azt hisszük, édes keveset kapott tőle a nemzeti művészet, kevesebbet, mint amennyit Jankó adhatott vona, ha nem kell hetibérért a mindennapi kenyér végett dolgoznia. Nem lehet magyar műértő s műpártoló közönség nélkül magyar művészet. A «magyar» címen azonban nem csupán gatyás parasztok kocsmai vitézkedéseinek, a «János gazdák», «Zsuzsik», «Julcsák», «kis hamisok» tulipiros viselt dolgainak Munkácsy sikerei óta annyiszor elfőstett jelenetei után sóvárgunk, ezek csak külsőségek s például a népszínmű mai csődje is okulással szolgálhat a külsőségek meddő voltát illetőleg, — hanem olyan művészetet gondolunk, mint amilyen például Jankó Jánosé lehetett volna, ha módot adunk rá neki, mint amilyen, hogy a megélhetésért küzdő s «olcsóra» dolgozni kénytelen, teremtőerejük javakorában lévő művészeinket, meg annyi fényes igérettel teljes talentumú fiataljainkat ne említsem, a Munkácsy művészete volt mindaddig, amig hazulról szerzett erejéből tellett, — olyan művészetet, amelynek művésze az ő ismereteit, formaérzésének finomságát, ízlésének csiszoltságát, europai műveltségét okvetlenül gyarapította ugyan a külföldi műremekeken, de egyéniségének magyarságát híven megőrizte, olyan művészetet, amely művésze lelkének, gondolkozásának, érzésének s ezzel egyetemben fejlődésének a magyar volta alapján magyar, fesse bár a szent családot, Jézust, a bibliát vagy a világhistóriát. Szóval,

ÉVA.
A Milton irni készülő alakja.

lehetetlenséget mindaddig, amig közönsége nem lesz otthon a magyar művésznek, közönség, aki tanuló útjáról hazavárja s otthon tartja őket, aki érti, élvezi amit csinálnak és meg is vásárolja, — mert meg fogja vásárolni, ha igazán élvezi. Hiszen annyi alkalmas hely van még üresen nálunk, a legvagyonosabb otthonokban is a falon, ha ugyan padlásra való olajnyomatok vagy apró hiuságoknak hízelgő ízléstelen portrék nem

dísztelenkednek rajta. Nem azzal szolgáljuk a magyar művészetet, ha időnkint nagyot tapsolunk egy-egy publikumért külföldre szorult művészünk külföldi sikereihez, ha elkönyveljük, hogy ez is, amaz is magyar származású, ez Németországban, amaz Oroszországban, a harmadik Párisban szerez dicsőséget a magyar névnek, — szebb lesz az, ha majd a külföld tapsol nékünk s mi nem eresztjük idegenbe, a kozmopolitizmus fojtó karja közé művészeinket. Nem mindenik megy ebbe a menthetlenül végzetes tusába annyi ideig eltartó erővel, mint ment volt Munkácsy. És ő is megtalálta végzetét, amint azt e könyv végén keservesen meglátjuk.

A «*Szénásszekér*» első vázlatának pompásan elhelyezett három alakja a legtipikusabb magyar paraszt s kivált így vázlatban, azon a bátran s biztosan odavetett néhány vonáson látszik meg, mennyire ismerte Munkácsy a mi népünket. A kocsis, aki összegabalyodott fogata mögött megemeli süvegét s mielőtt közibük igazitana az ostorral, megvakarja fejét és káromkodik egyet, hogy-hogyis leszünk már no, aki áldója van!... — az, az a tempós, józan paraszt, aki azért csinál esetet minden apró ügyéből, hogy aztán annál helyesebben járjon a végére. A káromkodás arra jó neki, hogy azalatt megpihen s meggondolkozik. A másik, aki a kerékagy alá támasztja a saraglya rudját s olyan hatalmasan nekidűlt, mintha egymaga akarná kivetni helyéből az egész alkotmányt, meg a harmadik, aki csak az ostornyéllel, de egész testével odaállt a billenő szekér alá, — azok is a mi embereink, most békés munkában, de abból a fajtából, amelynek Arany János volt a poétája, énekelve arról, aki az öles vendégoldalt félkarral kinyújtva, mutatta az útat Lacfinak, Budára.

A második, beállításában éppen olyan szerencsés vázlat, egy kedves humorú kis zsáner. A helység felé ballagó szekér mögé kapaszkodtak a tanyai aprócselédek, hogy így ezzel az alkalmatossággal jussanak be a leckére. Hanem bizony pórúl jártak, mert addig cibálták egymást, míg letörött az egyik csapat alatt a vendégoldal s halomra potyogtak. Egyik a kezére jajgat, másiknak a térdéről ment le a bőr, kettő meg most hemperedik földre. Bodri kutya megugatja őket, a gazd' uram meg hátrasiet a nagy patáliára s rájuk förmed: «Nem megmondtam, hogy leveszekedtek onnan!»

Ezen is, mint a másikon, legszembeötlőbb a jellemzés biztossága. Emlékezetből került ki mind a kettő s milyen hívek az alakok mégis; apró részleteikben, mozgásukban és egymáshoz való viszonyukban egyaránt pompás kis dokumentumai a művészember két főerősségének: a megfigyelésnek és az emlékezésnek.

JUDITH.

Néhány apró, természet után készült jegyzetet leszámítva, Munkácsy már most is, később is, főként emlékezetből dolgozik, amikor végső kivitelre érnek vásznai s nem is dolgozhatik másként az, aki műveiben benső értékre, művészi hűségre és igazságra törekszik.

SEDELMEYER.

Sohase fog képén se egységes hatással, se művészi igazsággal — mely a valóságban létező, hogy úgy mondjuk nyers igazságtól éppen a valóságnak a művész egyéniségén, tehát az ő érzelmein keresztül egyszerűsitett volta által külömbözik és nyer művészi értéket, — szolgálni az, aki nem tudja alkotás közben nélkülözni a modelt, ha alakot, vagy a tájat, ha tájképet föst. A tájképfestő, ha nem a műtermében ád lelket képének, de a szabadban akarja befejezni, elvész a részletekben,

nem is említve, hogy különben is lehetetlen az, amit akar, mert hisz egyetlen effektus, egy parányi felhő se fog néki modelt állani, világítás, árnyék, tónusok, valőrök pillanatonkint változnak s ott is csak kénytelen, persze megannyi kapkodás között, emlékezésből dolgozni, ha egységes képet akar, de munkájában inkább zavarja, sem mint segíti a természet. (Ez teszi, hogy a természet után készített vázlatok, azok a gyors följegyzések művészileg becsesebbek, mint az így befejezett képek.) Aki pedig alakokkal dolgozik s teremtés közben nem tud eltekinteni az élő mintától és képét első sorban is nem a saját lelkében látja, de egészen, — az, bármily bravúrosan, de csak utánozni fog és alkotása üres marad, mint a tükörben kapott arckép vagy a fotografia. Nem lehetetlen, hogy a tükörben látott arcképünk nyomán például nem is ismernénk magunkra, ha esetleg szembe találkoznánk magunkkal a valóságban, mert az a tükörben látott kép éppen annyival nem hasonlít hozzánk, mint a menynyivel az élő emberhez nem hasonlít ugyanannak az embernek az arca halott állapotában: az hiányzik a halottból, amiért halott, — az élet, az egyéniség vagy ahogy az indus pszihisták mondják, az ásztrál test, amit a régi egyiptomiak «távozó alak»-nak, «lehelet test»-nek hívtak. És ha a festő a halott arcát festi, abba is többet kell hogy fessen, mint a mennyit egy tükör vagy fotografia adna róla; belé kell festenie a halált, úgy, ahogy azt ő az ő saját meghatottságán keresztül, bármilyen filozófiával, akármely részvéttel, akár megdöbbenéssel látja. Hisz enélkül mind üres hulla volna, ahány kereszten halt Jézust alkotott a Renaissance vagy a Németalföld s rég elkallódott, érdektelen fotografiák a Gyula pápa, a Castiglione portréja, a Laura de' Dianti, a Mona Lisa, a keztyűs ember, a sok lovag és úrhölgy és német polgármester, meg a bibliás öreg asszony, — mivé lettek volna a Goya, Velasquez, a Rembrandt, Van-Dyck portrék, a Greuze és Fragonard, a Reynolds, Lawrence, Gainsborough, Rhomeney arcképek, — hát még azok a néhány folttal és vonallal csinált fejek, amelyeket örök csudálatra hagyott Holbein, mivé lettek volna alkotó művészük éltető egyénisége nélkül?!...

Ez az éltető egyéniség azonban nem csupán a megfigyelés és az emlékezés erősségei révén érvényesül a festő alkotásaiban. Amint alaposan megtanult már bánni a vonalakkal és színekkel, — zsenijének természetétől függ, hogy koloristának született-e, mint Munkácsy, vagy rajzolónak, — következik a tehnika tökéletesítése s ebben, a «csinálás» módjának egyénivé alakítása, az eredetiség abban, hogy miként rakja vásznára tónúsait a festő, a «touche», a kézírás, a miről a kissé gyakorlott műértő azonnal fölismeri, hogy egy kép ettől vagy amattól van-e s amit a másoló, bár sikerüljön például egy Hals-fej rajzát, színeit és kifejezését híven

másolnia, nem lesz képes visszaadni munkájában mert tehnikailag az a lelke az eredetinek.

A «*Szénásszekér*»-en kezd Munkácsy az ecsetkezelés eredetisége után törekedni. Valószínüleg párisi útja is hatással volt reá, de meg egyszerre akart szabadulni a sima, túlgondos, piszmogó akadémiai módszer alól s biz az, amit így első hevében termelt, kissé inkább rakoncátlan, semmint eredeti, bár föltétlenül nyomai vannak benne a nagy művész duzzadó temperamentumának, az ecsetkezelés ama erélyének, szinte vakmerőségének, ami úgy hat, mint megannyi oroszlánkaromcsapás.

Munkácsy ezt a képét 1868 márciusában küldte Pestre, a tárlatra, kérve Ligetit, szerezne rá vevőt. Talán megadnának érte négyszáz forintot ? !

XXXIII.

1868 elején fog hozzá «*Lakodalmi hivogatók*» című képéhez. Március tizenötödikén írja Ligetinek, hogy egy olmützi műkereskedő, látva a készülő képet, azzal biztatta, ha úgy lesz befejezve, mint amilyen szerencsésen kezdte, — megveszi hétszáz forintért.

A képet április végén fejezte be.

A «*Lakodalmi hivogatók*» korszakot jelző alkotás Munkácsy művészi pályáján. Ezen már tárgyának lelkéig ér az ecsetje. Vázlatkönyvének szétszórt apró jegyzetei életre kelnek, közös cselekvésre állanak össze s a kép, amelyet így, mint festőileg szépet és színeset kínál a művésznek fantáziája, belső tartalmat nyer, lelkileg gazdagszik mialatt vászonra kerül s olyan arányban, amilyenben művésze gazdagszik lelkileg. Nem kell azt a kép mögött keresnünk, hogy mennyire evolválódott, alkotása tanúskodik a leghívebben fejlődéséről, mert hisz beléadja magát a művész mindenestől abba, amit teremt. A festő munkája — mondja Fromentin, a néhai nagy mesterekről szólva — talán a legindiskrétebb minden művészi alkotás között. Meg nem vesztegethető tanuskodója az annak a lelki állapotnak, amiben a festő volt, amikor ecsetet tartott kezében. Amit tenni akart, azt megtette; amit csak úgy lanyhán akart, azt látni ecsetjének habozásain; amit pedig nem akart, azt hasztalan keressük vásznán, bármit valljon ő maga, vagy bármit állítsanak róla mások. A legcsekélyebb szórakozottság, egy kis feledékenység, némivel langyosabb lelkesedés, nézésének bármily felületessége, odaadásának megernyedése, valamivel kevesebb szeretet művészete iránt, únja a munkát vagy szenvedélylyel dolgozik, természetének minden parányi árnyalata, el egészen az apró hangulat-hullámzásig, — mindez megnyilat-

kozik a festő alkotásában, olyan híven, akár ha saját maga közölné vélünk teljes őszinteséggel.

Nézzük tehát a képet.

Módos falusi ház agyagpadlós szobája. Sarokban a búbos kemenee. A kemenee padkáján, közepütt ül az anyjuk, kezében guzsaly s gyalogorsó. Mellette, jobbról, vállára hajlik egyik férjhezadó leánya; balkézt meg a gazduram ül, aki tán az imént, a házához készülő tisztesség hírére ballagott haza a szőlőből, még pipára se tömhetett, gubája is mellette, a tarisznya is ott hever előtte a földön, kisebbik, meg legkisebbik pendelyes eselédje vájkált a tarisznyában az imént, amikor a két lakodalomba hivogató legény benyitott. Persze, a kutya is besompolygott utánuk, kaffog rájuk, de a gyerek majd emberségre tanítja.

A két legény pedig megállt a szoba közepén, szembe az öregekkel, egyenesen, komolyan s olyan méltóságos tisztességtudással, ahogy a magyar paraszt szokott és mondja az egyik nyugodtan az ő mondókáját, hogy: «Mikor az Isten Ádámot és Évát teremtette . . .» Akié a szó, annál virágbokrétás, piros pántlikás pálea, bokrétás süvegje pedig jobbkezében. Társa meg nem állja, hogy egy pillantást ne vessen maga mögé, a ház másik leányára, a nagyobbikra, aki a butykost veszi le a poleról, hogy kortyintsanak majd mondókájuk után a legények; vagy talán el is pirult jöttükre s azért talált olyan hamarosan dolgot ott az ajtó mögött, a homályban.

Magyar természet, magyar jellem és érzület van itt a megszólamlásig kifejezve, valamennyi alakon s az egész környezeten. Magyar lélek képzelte s képzelhette el esak ezt így, az az idegenből is egyre hazalátó és lelkében itthon élő Munkáesy, aki ebből az egészséges világból való és remekműveit lelkének nem esupán saját egyéni kineseiből alkotja, de elementáris nemzeti érzése, lobogó fajszeretete révén pazarul meríthet egész nemzetének művészileg még be nem váltott gazdagságából.

Nem akar ő böleselkedni, nem is fog soha, — azt mutatja, amit néki mutat a lelke és azt iparkodik kifejezni, amit érez.

Látja a magyar esaládot, elemi egyszerüségében, tehát a legtipikusabban: két ember megszereti egymást s ünnep az, amikor jó erősen kézenfogózva, neki indulnak a küzdelmes életnek, a szegénységnek, a munkának, küzdésnek, hogy azt az életet tovább adják gyermekeikben, küzdelmeiknek fáradságával és szeretetöknek boldogságával együtt, Isten nevében. Ott a kezdet: a lakodalmi hivogatók egyike hátratekint a leányra, az lesz az ő párja; majd ők is lakodalmat ülnek, majd az ő embereik is sorra járják a falut és majd egyszer aztán, amikor ők is ott ülnek a kemenee padkáján, gyermekeik között boldogan, ő hozzájuk is

beköszöntenek bokrétás bottal a nászrahívók és így lesz annak a sorja megint s megint . . .

Érzi a magyar otthont, úgy: amilyen egyszerű, meleg, boldog fészke az a szeretetnek, az összetartásnak és a becsületes munkának. Csak a képre kell tekintenünk!

Dehogy adott magának mindezekről ilyen öntudatosan számot Munkácsy, amikor ezt a képét festette, a mi dolgunk ez, mi szedjük s mi okoskodjuk szét alkotó becses elemeire azt a gazdagságot, amelyet a zseni

LAKODALMI HIVOGATÓK.

intuitív marokkal, egy csomóban szór közénk, mint néha termésarany tömbjeit a természet.

Valamennyi alak abban a szerencsés helyzetben van adva, olyan cselekvésben, amely nem csak külsőleg jellemzi, de egész benső világát elénk tárja és ugyanakkor beléhelyezi mindeniket a kép egységébe.

A világosság a nyitott ajtón át, egyenesen oda vet a kemencére, az a daliás legény pedig, a lakodalmi hivogató, ott áll a tárt ajtó teljes világosságában, körvonalait mintha acélból metszené ki a fény. Az arcok tipikusak s kedvesek, szeretjük őket; nincs közöttük egy se, aki valaha,

egy pillanatra is, ne mert volna bátran szembenézni bárkivel. Mosolygásukban milyen eszes, milyen jóindulatú a dévajság, amint az a három alak hallgatja a lakodalomra hivó rigmust; az asszony előre hajlik, kíváncsi is a szép szóra, de meg édes emlékek is jutnak ám az eszébe saját násza idejéből; a leánya is mosolyogva ügyeli s úgy repes a lelke, hisz az ő napján is így lesz majd! Az apjuk pedig, az is szereti hallani s mintha mondaná: no csak iparkodjatok fiaim az embersorba! . . .

A kép megkomponálásában, az alakok térbehelyezésében is teljes készségű a művész egyénisége. E tekintetben mi itt látjuk már egészen a nagy Mestert. Jusson eszünkbe legelső képe, a Mitterdorfer-féle s azután képzeljük el a Lakodalmi hivogatók mellett a Krisztus Pitátust, — hasonlítsuk össze őket. A Lakodalmi hivogatók őse a legelső kép s a Lakodalmi hivogatók képen a kemence előtt ülő családból fejlődött a trónoló Pilátus és környezete, abból a méltóságos parasztlegényből pedig, aki lakodalmat hirdet s akiben Munkácsy annyi művészi szeretettel becsüli meg a maga fajtáját, abból lett az emberiség üdvösségét hirdető Messiás. A poétikus kis fatusi esetből — a világhistória legfelségesebb jelenete.

És ha folytatni akarjuk az összehasonlítást, a két kis képen megtaláljuk a «Krisztus Pitátus» minden kvalitásának az alapját, mint ahogy egy kis népmesében együtt vannak a nemzet époszának összes elemei és ha szabad fesztelenebbül átteunünk hasonlatunkat: a kis kép holmi görög rhapszód éneke, a nagy pedig az a hőskölteméuy, Homérosz hőskölteménye, amiben már együtt van a görög nemzet minden poézise és mégis az egész emberiség képe.

Nyílt, bízó boldog lélek, mely fogauzásra tárva a legnagyobb festői feladatoknak, Krőzus-fantázia, szűz munkakedv és dologbiró erő, csalhatatlan szem, mesés színérzék s mindezekhez engedelmes kéz: ezt vallja Munkácsyról már ez a képe.

Tekintsünk most kissé műhelyébe.

Koloritja — mely eddig csapongó volt s bár gyakran szerenesés, de bizonytalan, — egységesedik anélkül, hogy mint később, egy időre, a düsseldorfi iskola hatása alatt, egyhanguvá válnék. Fontos dolog ez; egy morzsányi szép kék színecske olyan képen, amelynek a színegysége például narancs, tönkreteheti az egész festmény színharmóniáját. Innen van az, hogy az olyan képek, amelyeknek koloritjába valami díszkordancia csúszott, metszeten, fehér-feketében sokkal jobban hatnak, mint eredetiben: az árnyékvilágosság (chiar-oscuro) zavartalan harmóniában érvényesül. Munkácsy egy-két túlsebesen készült, családi jeleneteket ábrázoló képein is megesett biz ez, hamarébb hordta el őket párisi műterméből a képkereskedő, semmint pihent szemmel, aláírás előtt még egyszer

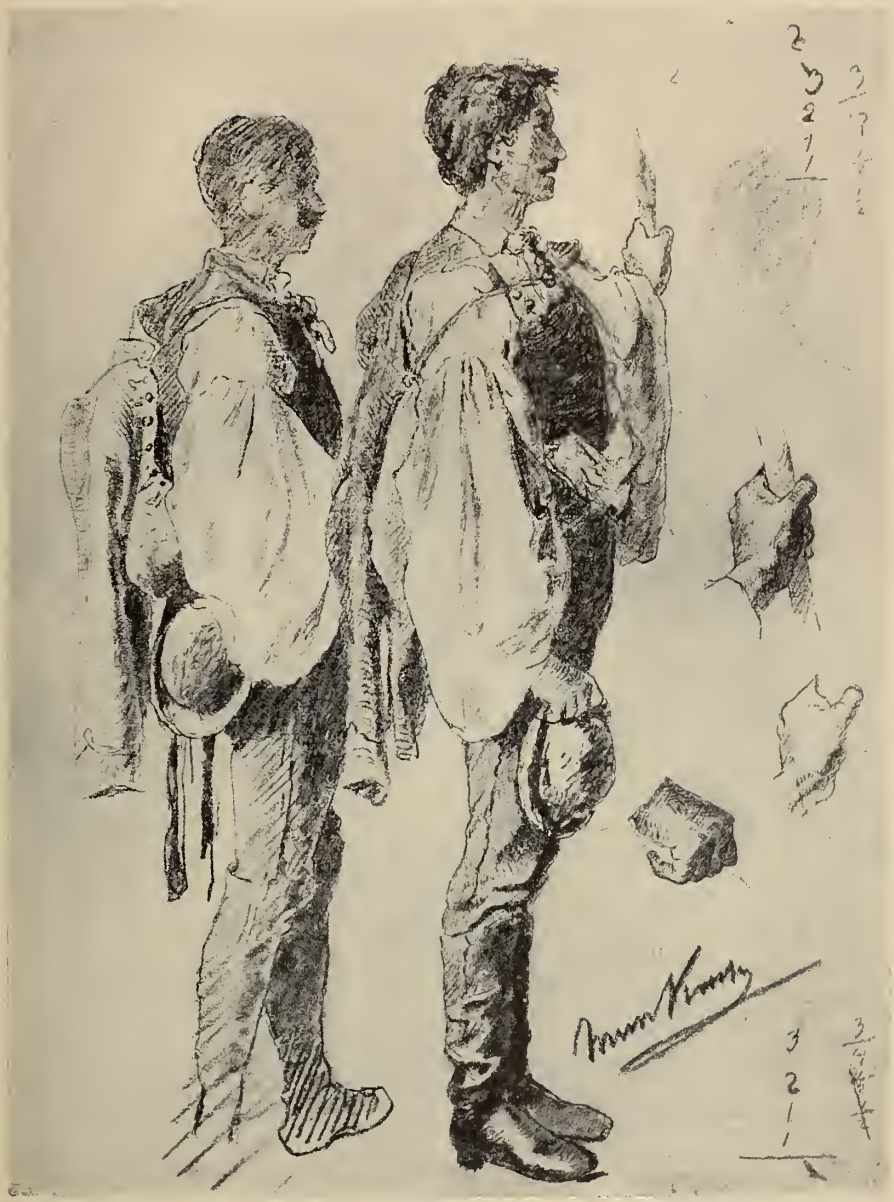

HIVOGATÓ LEGÉNYEK.

áttekinthette volna. E képei rézkarcokban hibátlanabbul hatnak, mint keretjükből.

Ez az egységre törekvése a koloritban nem akadályozza őt abban, hogy teljes bravúrral oldjon meg egy-egy színteknikai kérdést. Az a háttérben nyitott ajtó s a rajta beáradó világosság például, egy csomó érdekes

effektust kínál megoldásra. Maga a teljes világítás elé állított főalak, amilyen biztosságot követel körvonalaiban, olyan gondos tanulmányt kíván színeiben. A baloldali sarok félhomálya is kényes festői föladat, hogy zökkenés nélkül álljon meg a kemencén rezgő erős fénynyel egy vásznon.

Vannak hiányosságai is a kezelésnek. Hiszen Munkácsy, úgyszólva, mind maga keresi meg s maga fedezi föl művészetének törvényeit (nem is igen vesszük azoknak hasznát, amelyeket készen kapunk), ezt látjuk az ecsetkezelés egyenlőtlenségeiben. Néhol túlságos bőven rakja a festéket, másutt meg keveset használ, alig takarja a vásznat.

Ecsetvonásai nem simulnak még mindig kifejezően az ábrázolt tárgyak anyagához, a szövetek, például a guba, az asszony köntöse kemény, de a fehérnemű, például a legény patyolat ingújja olyan puha, valódi, akár a «Milton» fehér patyolatjai.

Festészetben a mesterség nem csupán mint a művész egyéniségének a megnyilatkozása veendő tekintetbe. Nagyon fontos az az ábrázolt dolgok individualitása kifejezésének a szempontjából is. A szín nem elegendő a tárgyak természetének hű visszaadására. Az alak és szín mellett minden tárgynak meg van a maga tömörsége, könnyedsége, lágysága és keménysége. Visszaadható-e ugyanazzal az ecsetkezeléssel az emberi test rugalmassága, az érc vagy a kő merevsége, simulékonysága egy lepelnek? Nincs-e jelentékeny különbség a selyem-, a bársony-, a gyapjú- s a vászon-kárpit közt? Milyen más egy baracknak bársonyos pelyhű sima bőre, mint egy citrom vagy narancs rögecses héja? Egy nyúl bundája nem kíván-e más ecsetkezelést, mint egy madár tollazata? És mindezt nem veszi-e észre a szem valami nem tudom miben, amit ki kell fejezzen a festészet, ha a tárgyak természetének hű visszaadására törekszik.

A «touche»-nak ki kell fejeznie a tárgyak anyagát, valamint alkalmazkodnia kell a képtárgy jellegéhez, de sőt a kép méreteihez is. Egy színpadi díszletet meg lehet festeni seprűvel, de a miniatűr megkívánja a touche keresett és gyöngéd voltát. Egy kép, amelyet távolról néznek majd, bátor, erélyes kézírást követel, tömör ecsetvonásokat, azok érvényesítik a festményt, azok adnak életet belé; míg viszont ha laposan, ezer gonddal kinyalva és összecirógatva rakják fel ugyanazokat a színeket, elmosódik, elbágyad a kép. Csak a Guérin vagy a Girodet vásznaira kell tekintenünk, hogy érezzük hibáit ennek a simítgató, zománcozó modornak. Nem tudja a szem, hogy mibe kapaszkodjék, vagy min pihenjen meg a síma, egyhangú felületen, elsiklik anélkül, hogy valami megállítaná. Természetesen, nincs szükség arra a vakoló modorra se, mely a romantikus iskola néhány vásznából valóságos hegyekkel meg völgyekkel teli dombor-térképeket csinált; de annyi bizonyos, hogy itt is, mint mindenütt, szükséges az a változatosság, amely megkíméli a mindig könnyen bágyadó szem recehártyáját a sebes elfáradástól.

Csodálatos a szem érzékenysége s ennek a révén megérzünk bizonyos hatásokat, sokkal előbb, semmint azok öntudatosakká válhattak volna bennünk s főként hamarébb, semhogy magyarázatukra lelhettünk volna. Vegyük csak, milyen hideg és egyhangú egy léniával, meg cirkalommal készített rajz. Ugyanaz a rajz, szabad-

kézzel készítve, mennyivel melegebb, élőbb! Miért? Egyszerűen azért, mert az egyenes vonal, az önmagához mindig hasonló, untatja és fárasztja a szemet, hiányzik belőle a változatosság. Ugyanaz a vonal, szabadkézzel meghúzva, művészi jelleget ölthet és éppen azért, mert geometrice kevésbé tökéletes. Az antik ékszerek és bútorok leggondosabban készített utánzatai félannyit se érnek, egyedül csak azért, mert manapság a munkás kezét a masina csalhatatlan munkája helyettesíti. Honnan a görög építmények ama sajátságos bája, amit hasztalan keresünk a

KRISZTUS VÁZLAT.

mieinken, bár a legremekebb antik minták gondos másolatai? Számos az oka ennek, de van egy, amit észre se igen vettünk addig, amíg egy angol építész, Penrose, föl nem mérte a Parthenon minden részét s rá nem jött, hogy ott az egyenes vonalat mindenütt, de minden alkalmazásában egy kissé, alig észrevehetőleg meghajlították, éppen csak annyira, hogy így megkapja a néző szeme a változatosságnak és a bájnak azt a hatását, amelylyel az ilyen vonalak szolgálnak.

A touchenak különfélesége és sokszorozódása hasonló hatást gyakorol a festményen, míg ellenben az egyformán fölkent színek éppen ellenkező hatást okoznak.

(A nyomtatott betűkön hasonlót tapasztalhatunk. Vannak betűfajták, amelyek csakhamar fárasztják a szemet, mert túlságosan egyformák. Az elzevirek kevésbé fárasztók, mert változatosabbak, szabálytalanabb alakúak.)

Ez az oka, hogy a keleti vázák és szövetek, még az egyszínűek is, olyan harmónikusan hatnak. A kínaiak és japániak, akiknek kényes a színérzékük, mindig ügyelnek arra, hogy látszólag legegyformábbb színeikbe is vigyenek árnyalatokat: azon keveretlenül, de tónust tónusra raknak, kéket a kékre, sárgát sárgára, pirosat a pirosra. Így hozzák ki a valőrök különféleségét s elejét veszik a szem fárasztásának. Ch. Blanc, a Grammaire des Arts du Dessin-ben írja, hogy Delacroix is így cselekedett. Talán maga bukkant erre a törvényre, intuiciója révén, vagy tanulmányai vezették rá; tény az, hogy Delacroix soha vásznára egyformán egy tónust föl nem kent, még akkor se, amikor valami egészen egyszínű égre vagy épület háttérre volt szüksége. Nemcsak azzal adott életet színfelületeibe, hogy tónust tónusra rakott, de ecsetkezelésének a módjával is hozzájárult ahhoz, hogy szinterezeg az, ami az ecset nyomán maradt. Ahelyett, hogy vízszintes rétegekben húzta volna vászonra színeit, bevonta az egész felületet s akkor ugyanazt a színt, de kissé sűrítettebben, rakta reá, tamponirozva az ecsettel úgy, hogy az alap mindenütt át-átlátszódjék, de csak annyira, hogy kellő távolból egységesen hasson. Csodálatos mélységet nyert így s él, rezeg a tónus. (Eugène Véron: L' Esthétique.) Itt jegyezzük meg, hogy a mi Munkácsynk eljárása, főként ami a színek nüanszirozását illeti — mert ecsetkezelése hasonlíthatlanul individuális — gyakran és sokban egyezik a nagy francia kolorista, Delacroix eljárásával s amit Delacroixnak az 1847-iki párisi Szalonban kiállított «Odaliszk»-járól ír Thoré, azt Munkácsy összes nagy alkotásaira citálhatjuk.

«Ebben az Odaliszk-ban, színeinek bravúrja és kvalitásai mellett, Delacroix művészete valami olyan jellemző módon nyilvánul a kivitelben, hogy az bizony ritka manapság, még a legügyesebb festőknél is. A touche — vagyis az a modor, ahogy ő színeit rakja s ecsetjét vezeti — mindenütt a formák irányait követi s hozzájárul a relief kidomborításához. Amidőn a «modelé» elhajlik, a művész ecsetje is ugyanabba az irányba hajlik és így a vásznon maradt (pâte) festék, követvén a világosság irányát, nem ütközik soha ellentétesen a sugarakba, amelyek a képre áradnak.»

Erélye is kalandos, fegyelmezetlen, ha heve ragadja. Az egyszerűség nem teljes, kissé érzik (például a kemence padkájára vetett guba redőiben) az akadémiailag statuált pittoreszk keresésének a hatása.

És mintha szűk volna a kép baloldala, ott a légtávlat is gyengébb, az alakok ragadnak, nem állanak kellően térben.

Érdekes apróság, hogy Munkácsy gyakran kénytelen volt hozzátoldatni vásznai baloldali részéhez; nemcsak színvázlatain, de magukon a képeken is rendesen teltebb lett a baloldal munkaközben, semmint azt eredetileg tervezte. Nem mintha készületlenül fogott volna munkához, sőt ellenkezőleg: amilyen ötletszerűen, villámgyorsan támadtak eszméi, olyan lelkiismeretes gonddal végezte a kidolgozást. Legnagyobb alkotásait is szinte egyszerre készen látta az eszmefogamzás pillanatában s

néhány vonással papirosra vetette, néha beszélgetés közben, néha ebéd után, a terített asztal mellett, néha nem is otthon, hanem ahol éppen volt, — de azután minden részletet aprólékosan tanulmányozott, kivált eleinte.

A «Lakodalmi hivogatók» főalakjainak a rajzvázlata rajznak is nagybecsű munka, művészünk modorát is hódolatraméltóan jellemzi. A feltalálás és a kivitel nem is működhetik egyenlően szerencsés eredménynyel ugyanazon időben, hanem külön-külön kell végeznie a maga dolgát mindeniknek; az inveneió különben is, kivált a zseniknél, olyan rohamosan, olyan elsodró dúsan ontja hullámait, mint a zsilipeket tépő áradat; a kivitel pedig, már a festő segéd-anyagokhoz, színekhez, keveréshez, eesetekhez, száradáshoz kötött munkájának természeténél fogva is, rendszeres — és hogy folytassuk az iménti hasonlatot, zsilipeket építő munka. Igy dolgozott Munkáesy s ha végig járjuk a londoni, a párisi, németalföldi s az olaszországi múzeumok rajzgyűjteményeit, láthatjuk,

BÍRÁK.
Krisztus Pilátus előtt.

hogy így dolgoztak mindazok az óriások, akik Munkácsy társai a művészetek históriájában.

A «Lakodalmi hivogatók»-at nem az olmützi, hanem egy brünni műkereskedő vásárolta meg nyolcszáz forintért, már akkor, amikor még jóformán meg se száradt. A brünni műkereskedőtől egy bécsi képárushoz került. Ez az első képe, amely külföldön is feltünést keltett.

Münheni tartózkodása folyamán festett, dolgozott ő egyéb, kisebbszabású vásznakon is. Münhenben készült «*A falu kutyája*», eleven, fecsegő leánycsoportjával; a «*Befordultam a konyhára*», Petőfi dalához, mely a «Hazánk és Külföld»-ben (1868. 169. l.) és a «*Honvéd ujoncozás*», mely a «Honvéd Album»-ban jelent meg. Ebből a korszakból való «*A foglyokkal hazatérők*»-je is.

XXXIV.

1868. junius havában hagyja el Münhent, haza jön Pestre azzal a szándékkal, hogy már most csakugyan nem tágít, nem nyugszik addig, míg Knaus közelébe nem jutott.

Természetesen, Ligetihez fordult első sorban, aki azzal a leverő hírrel fogadta, hogy bajos lesz vevőt találni a «*Szénásszekér*»-re, mert a tárlaton nem igen tetszett. Oly széles modorban volt festve, — írja Ligeti, — amit nálunk akkor még mázolásnak neveztek.

«A mint én ezt neki elmondám, igen elszomorodott és úgy szólt, hogy a négyszáz forintra tett képet most már szivesen oda adná kétszáz forintért, csakhogy egy kis pénzt lásson. Ekkor egy ötletem támadt és azt mondám neki, hogy valahová el kell mennem, de várjon reám, nemsokára visszajövök. Mentem pedig gróf Széchenyi Bélához, ki akkor az Uri-utcában lakott. A gróf szokott szivességével fogadott, én pedig tőlem kitelhető ékesszólással mondám el jövetelem okát és fölajánlám neki Munkácsy képét, mire a gróf körülbelül így válaszolt:

Ki kell önnek jelentenem, hogy önállóságomat minden körülmények közt meg szeretem tartani, és minthogy a képet én már láttam és az nekem nem tetszik, így engem a megvételre rábeszélni nem lehet, hanem a mostohabátyám, gróf Zichy Rezső, sokkal érzékenyebb nálamnál, és ha a fiatal ember ügyét oly melegséggel tudja neki ajánlani, mint nekem tevé, ő talán teljesíti kivánságát. Jöjjön bemutatom önt neki, itt lakik a szomszéd lakosztályban.

Gróf Zichyt kissé meglepte jövetelünk célja, mert eszében se volt képet vásárolni, de midőn mondókámat befejeztem, azonnal azt kérdé tőlem, hogy tehát mi volna azon bizonyos képnek az ára?

Csak négyszáz forint, felelém.

Hohó? kiálta föl, azon fiatal ember igényei nem is valami szerények, kezdőtől én ezt nem vártam.

Hiszen az a fiatal művész oly szorult helyzetben van válaszolám, «hogy képét, melyhez méltán oly szép reményeket kötött, most már oda adná annyiért is, a mennyit az elkészítés alkalmával ő reá

FESZÍTSD MEG!
Krisztus Pilátus előtt

költekezett, tudniillik kétszáz forintért, de én épen azért járulok kérésemmel méltóságodhoz, nehogy oly kezekbe kerüljön, melyek egy magasra törekvő fiatal ember szorongatását önhasznukra zsákmányolják ki.

Erre a nemes gróf négy darab százast nyomott kezembe, azon fölhivással, hogy küldjem el neki mielőbb a képet, most már tulajdonát, mert kivánesi azt látni. Midőn visszaérkeztem, Munkácsy dolgozószobámban várt.

Itt van tehát a kétszáz forint, eladtam a képet, — mondám neki.

Erre ő persze kezdett hálálkodni, én meg a többi pénzzel a zsebemben csak nevettem magamban. Kis idő múlva oda nyújték neki megint egy százast, kijelentvén, hogy ezt azért adom, mert oly könnyen kielégíthető volt. Már erre aztán megpödörte a bajuszát. Végre odaadám neki a negyediket is. Ekkor mereven rám nézett, szemeibe könnyek tólúltak, kezemet megszorította és szótlanul elfordult tőlem. Igy elérzékenyülve soha sem láttam.»

Mert persze, üres zsebbel érkezett ekkor is Pestre. A «Lakodalmi hivogatók» árából fedezte münheni tartózkodása költségeit, búcsuzni is kellett a fiuktól, a vasut se hozta ingyen. Különben se tudott bánni a pénzzel soha, akkor se, amikor ilyen bajosan jutott a garashoz, akkor se, amikor milliókat keresett. Ha valami régi szép szines szövetet vittek párisi palotájába s megtetszett neki, annyit kérhetett érte a brocanteur a mennyit akart, — ha volt nála annyi, odaadta érte. Volt is hire a párisi műkereskedők között; búcsut jártak hozzá, amig végre felesége ki nem adta az utasítást a kapusnak, hogy a műterembe semmiféle csudakereskedőt fel ne bocsássanak. Párisi palotája berendezésének pénzértéke meghaladta a milliót, de azzal, amit túlfizetett, kiadott rá legalább másfelet. Saját magára alig költött, amikor künt élt Neuillyben, a «*Honfoglalás*» óriási vászna számára épített műtermében dolgozva, napi ellátása nem került tíz frankba. Egy-egy új nyakkendőnek vagy új kabátnak úgy tudott örvendeni, mint a diák s tanuja voltunk, hogy egy elgurult ezüst frank után elkeresgélt napokig, — máskor meg százfrankos bankót nyomott az Odeon előtt egy öreg ember markába, aki nem koldult, de olyan kimerülten, olyan elhagyatottan üldögélt ott a lépcsőn az apró-szemű őszi esőben, mint a favágó, aki nem bírja már vállára emelni a rőzsét, de a halált is hasztalan várja. «Hogy hasonlít szegény egyik zsidómhoz, a Pilátuson...» — szólt Munkácsy s aztán jutott csak eszébe, hogy már most vagy haza kell menni pénzért, vagy pedig kölcsön kell kérni valakitől egy aranyat, mert klubjába igérkezett ebédre (a Volney-utcai klub tagja volt) és épen csak az a százas volt nála. Nagy és kicsi pénz között nem igen tudott ő különbséget. Mesésen keresett az ecsetjével, (Sedelmeyer tíz év alatt két milliót fizetett neki), de tulajdonképen csak annyi fogalma volt a pénzről, hogy most van a zsebemben, most meg nincs . . . Mikor hasztalan keresgélte össze pénz után minden zsebét és a «bibliotékát», — így hivta azt a rakás papirost, levelet, amivel rendesen tömve voltak belső zsebei s amik közé úgy elrakta a bankókat amiket «az asszony» rábizott, hogy aztán alig találta, — olyankor búsult egy-egy kicsit és felsóhajtot: «Isten tudja, mi lesz már megint belőlem!..» Az a naiv gyermek maradt ő

teljes életére, aki az öreg Jánosnak odaadta egy tallérért az ezüst evőeszközeit, a tallért meg boldogan cserélte el a piros kendőért. Mindig kellett valaki melléje, aki az ilyen dolgait igazítsa.

Ebben az időben a jó Ligeti viselt rá gondot s maga beszéli a következő esetet, jellemzésére annak, hogy Munkácsy pénzügyeinek elintézéseiben milyen gondatlan volt.

MI TÖRTÉNT?
Krisztus Pilátus előtt.

A közoktatásügyi magyar királyi minisztérium jegyzőkönyve szerint: «Második, ismét utazási segélyét Munkácsy Mihály az 1868. évi augusztus 14-én 13627. szám alatt kelt vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelettel *hivatalból kapta*». Tehát a nélkül, hogy folyamodott volna érte.

Munkácsy elfelejtett idejében folyamodni a stipendiumért s ezt Ligeti csak akkor tudta meg, amikor már a folyamodások benyujtásának határideje lejárt. Ligeti erre személyesen kereste föl a kultuszmi-

nisztert, Eötvös József bárót, hogy előadja, milyen csapás az Munkácsyra ami történt, elmulasztván folyamodványát idejére benyujtani és kivált most, amikor végre Knaus mellé, Düsseldorfba juthatna, ami az ő legfőbb óhajtása, most valóban végzetessé válhatik reá nézve, ha stipendiumhoz nem segíti a miniszter.

Eötvös, sajnálattal, de azt felelte, most már késő, nem segíthet, mert a folyó évi budget már ki van merítve. Viszont, megigérte, hogy a következő esztendőben lesz majd gondja Munkácsyra. Ligeti nem tágított. «Kegyelmes uram», — kezdte kérését újból, — «hátha a magasra törő lelkesedést és a munkakedvet az egy évi nélkülözés elöli benne, és félek, hogy excellenciádnak aligha lesz egyhamar alkalma jótéteményét ily kiváló tehetség fejlesztésére fordítani.» Végre is engedett a miniszter s így felelt: «No legyen meg tehát! Én neki a magam felelősségére ismét nyolcszáz forintot utalványozok a jövő évi budget terhére.»

És így is cselekedett, kijelentvén, hogy «az esetre, ha az a fiatal ember be nem váltaná a hozzá fűzött reményeket, ő a saját zsebéből téríti meg az állam pénzét.» De erre nem került a sor s az az egyszerű levél, amellyel tizennégy év multán a néhai nagy magyar író és miniszter özvegye üdvözölte a «*Krisztus Pilátus*» alkotóját, mintha csakugyan annak a nyugtázó kézszorítása lett volna, aki egykor a fiatal művésznek hitelezett.

Íme a levél:

Tisztelt Munkácsy úr! «Kitünő emberek nem állhatnak egymás mellett anélkül, hogy kezet ne fogjanak egymással.» Ezt írta boldogult férjem a «Gondolatai»-ban. A sors megtagadta tőle azt az örömet, hogy Önnel, kiért már évekkel ezelőtt lelkesedett, kezet szoríthasson azon percben, midőn az egész haza dicsőíti az Ön nagy művét. Engedje meg hát nekem, hogy mintegy szellemi üdvözletül megküldjem munkáinak e kötetét. Fogadja el az Ő emlékeül s fogadja el egyszersmind, kérem szerény, de igen őszinte hódolatom kifejezését is. Budapest, 1882. márc. 9. Eötvös József özvegye.

Ligeti írt volt Knausnak is, de mielőtt a düsseldorfi művész várvavárt válasza megérkezett volna, Munkácsy lehozatta Bécsből a «*Lakodalmi hivogatók*»-at, hogy a pesti műtárlaton is bemutassa. A képet két hétre engedte csak át a bécsi műkereskedő, ez a két hét elegendő volt azonban arra, hogy megtekintsék azok, akik Munkácsy tehetsége iránt érdeklődéssel viseltettek. «E kép itt» — írja Ligeti, — «igen jó hatást tett, különösen a sajtó igen elismerőleg nyilatkozott róla. A kép azonban csak rövid időre lévén átengedve, mintegy két hét lefolyása után tulajdonosának visszaküldetett. Egy napon egy úri ember gróf Andrássy Gyula

AKI GÚNYOLJA.
Krisztus Pilátus előtt.

azon üzenetével jött hozzám, hogy ő excellenciája sok szépet hallván Munkácsy képéről, azt meg akarta nézni, de elkésett, most azt kérdezteti tőlem, nem volna lehetséges annak visszahozatalát kieszközölni, hogy ő azt megnézhesse? Én erre azt válaszoltam, hogy a kép néhány nap múlva itt lesz, a miről majd ő excellentiáját értesíteni fogom. Én pedig rohantam Munkácsy fölkeresésére, fölszólítván őt, írjon a műárusnak,

hogy késedelem nélkül, mint gyors-szállítmányt küldje vissza nekünk a képet. De hiába beszéltem én Munkácsynak, hogy most majd a miniszterelnök fogja az ügyét támogatni, és hogy majd így lesz, meg amúgy lesz, — az én jóhiszeműségemben sehogy sem akart osztozni, és a kép visszahozataláról tudni sem akart, míg végre határozott kívánságomnak engedve, így szólt: «No jól van, én visszahozatom a képet, de fogadni mernék, hogy nem fogok vele nyerni semmitsem». «Na hát fogadjunk» — felelém — «de mibe? Egy jó vacsorába? Áll!»

A kép megérkezett hozzám, a miről a grófot értesítvén, ő többed magával el is jött. A képet megdícsérte, közvetítésemet megköszönte és eltávozott!

Míg én néztem utána, Munkácsy, ki addig egy mellékteremben várta a gróf távozását, hozzám sietett és a vacsorát kezdte emlegetni, nevetve. «De nem úgy van», mondám, «az ügy még nincs befejezve, az áldás majd csak ezután fog jönni.» De bizony várhattunk mi arra, nem jött az meg soha.»

Azaz hogy megjött bizony az mégis. Munkácsy «*Szárazmalom*» című képe a gróf Andrássy-család birtokában van, egy kisebbszerű portréval együtt; a gróf koporsója fölé pedig, a terebesi családi sirbolt kápolnájába, Munkácsy 1894-ben festette a nagyszabású oltárképet «*Szent Asszonyok a keresztfánál*», a grófi család harmincezer frankos megrendelésére. Ugyanez a kép állott kisebb kivitelben, Munkácsyné térdeplője fölött Munkácsy párisi palotájában s a kép szinvázlata, melyet kivételesen pasztellel készített a mester, egyike az ő szerencsés pillanataiban odavetett, szineiben zseniális apróságainak. A nagy képről majd annak idején fogunk szólani.

Ligeti ajánló levelére 1868 augusztus nyolcadikán érkezett meg Knaus válasza.

«Was nun Deinen jungen Freund Schützling betrifft» — írja a düsseldorfi mester, — «welcher hieher nach Düsseldorf zu kommen beabsichtigt, so verspreche ich Dir gerne ihm, wo ich kann, förderlich zu sein; ich bin zwar nicht in der Lage einen Schüler annehmen zu können, es soll ihm aber, so weit meine Zeit es erlaubt, mein Rath bei seinem Bestreben nicht fehlen.»

Amikor Ligeti közölte Munkácsyval a jó hirt, az csak úgy tombolt végtelen örömében és miután stipendiuma ügyét is szerencsésen eligazitotta Ligeti, csak épen búcsuzni ment haza nagybátyjához s aztán indulni akart rögtön.

De mégis belételt egy jó hónap, míg útra kelhetett.

Ez az idő se veszett azonban el haszontalanul, vázlatkönyveibe

EGY ASSZONY.
Krisztus Pilátus előtt.

sok becses kis adatot gyűjtött. A «*Siralomház*» első ötletét is ekkor kapta, még pedig Jankó János említette neki egy ízben, hogy milyen érdekes képet lehetne «kanyaritani» a siralomházba ültetett szegénylegényről.

XXXV.

1868 októberének első felében utazott Düsseldorfba.

Düsseldorf, a Rajna-parti Münhen, egyike a legszebb fekvésű városoknak s természetes, hogy a festők szívesen telepednek meg benne. Művész-kolóniája ebben az időben szinte olyan népes volt, mint a münheni; az élet olcsó, patriarkális, a vidék gyönyörű, a nép szelid és barátságos; az úgynevezett «düsseldorfi iskola» pedig vonzotta azokat, akik a pathetikus münheni stilusnál inkább vágytak az egyszerűbb, természethívebb felé, akik a klasszikusan «tökéletes» merevségeinél többre becsülték a néha ugyan alant járó, de szabad mozgású, jellemzés-hűségre törekvő zsánert.

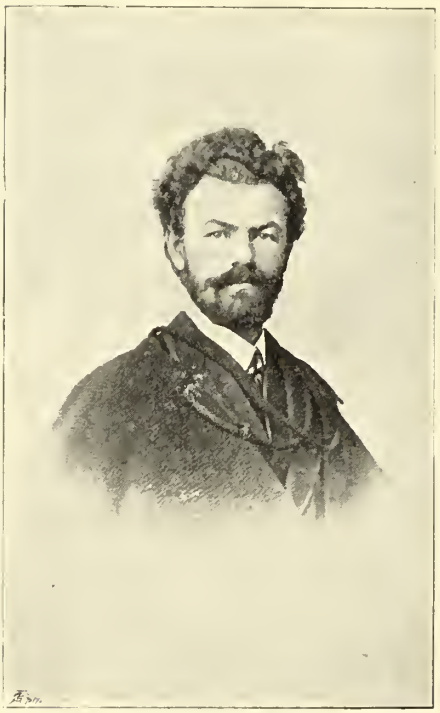

MUNKÁCSY 1868-BAN.

A düsseldorfiak az «igazság»-ot keresték a művészetben, — amitől nincs okunk ezuttal se megriadni, mert hiszen az ilyen nagyokat kongó jelszavak soha se jelentenek többet, mint amennyit a szó ér, akármekkora szó legyen. Mint akár a klasszikusok, a romantikusok, a naturalisták, vagy akár az impresszionisták «igazság»-a, a düsseldorfiak «igazság»-a is csak elmélet volt s annyit ért, mint minden elmélet: egy-egy zseniális művész teremtő ereje nyomán botorkáló mesteremberek vergődése az «iskola» mindig, a formákba kapaszkodnak, azt esztergályozzák iszonyu gonddal, roppant tökéletessé s egyre üresebbé. A düsseldorfi igazságból is, mihelyt iskolává nyomorodott, így lett valami limonádé ízű, regényeskedő érzelgés, mely tragikus homályban, sötét, komor színekben, világháborító viharra tornyosuló súlyos fekete felhők alatt adja — a libalopó cigányt.

Eszünkbe jutnak Heine sorai. Ő itt született s olvasva düsseldorfi visszaemlékezéseit, János Vilmos választó fejedelemről, («jóravaló úr volt, aki nagyon szerette és maga is gyakorolta a művészetet; ő alapította a düsseldorfi képtárt és az ottani csillagvizsgálóban máig mutogatják egy fölötte művészi faserlegét, amelyet szabad óráiban — huszonnégy

volt neki napjában, — faragott») midőn «köszöni a jó szivességet», alattvalóinak kipróbált hűségét s feloldozza őket kötelmeik alól, — valahogyan egyre a düsseldorfi iskola komor világitásu képeit látjuk magunk előtt. «Levették a városházáról a választófejedelmi címert, mindenütt mintha csak napfogyatkozásra készülnének az emberek, sivár némaság; a tanácsos urak olyan lemondólag és lassan lépdeltek, sőt még a mindenható utcai hajdú is olyan volt, mintha már senkinek se parancsolna... Én pedig mentem haza. Sírtam és jajveszékeltem, hogy a «választófejedelem köszöni a jó szivességet.» Anyámnak elég baja volt velem, de én tudtam amit tudtam és hasztalan beszéltek nekem. Sírva feküdtem le és azt álmodtam, hogy végitélet napja van... A szép virágos kerteket és zöld réteket, mint szőnyegeket szedték fel a földről és összegöngyölgették; az utcai hajdú, felállott egy magas létrára és levette a napot az égről, mellette állott a Kilián szabó és igy szólt hozzám: nekem haza kell mennem, szépen fel kell öltöznöm, mert én halott vagyok és még ma lesz a temetésem... Egyre sötétebb lett, halványon fénylett néhány csillag az égen, majd ezek is lehullottak, mint ősszel a sárguló falevél; lassankint eltüntek az emberek, csak én, szegény gyermek, én bódorogtam ott egyedül... Végre megálltam egy dülledező parasztgunykónál egy fűzfabokor mellett s látok egy embert, aki gödröt ás és látok mellette egy gonoszképű asszonyt, aki valami olyasfélét takargatott a kötényében, mint egy emberfej. A hold volt a kötényében. Óvatosan bocsátotta le a gödörbe... A pfalzi invalidus a hátam mögött állott és zokogva betüzte, hogy: a választófejedelem köszöni a jó szivességet.. Mikor fölébredtem, a nap épen úgy sütött be az ablakomon mint máskor...»

És az ember, ellenére azoknak a bús világítású, apró eseteket végitélet napjára illő hangulatban tálaló képeknek, megkönnyebbülve konstatálja, hogy még mindig szét vannak teregetve a föld virágos, zöld szőnyegjei, a hajdú hasztalan kapaszkodik a nap után, a hold sincs gödörbe temetve és a nap épen úgy süt be az ablakon, mint máskor.

Munkácsy színeit is fenyegette ez az édeskés német borongás és hosszasan küzködött, amig végre ebben is rátalált önállóságára. Rajongott Knausért s eleinte külsőségeiben is hatása alatt volt Düsseldorfban, amikor pedig szabadulni igyekezett, maga Knaus kedvetlenitette el, nem bízva a saját egyéniségét kereső fiatal művészben. Az igaz, hogy tévedését a befejezett *Siralomház* előtt menten bevallotta. Általában véve azonban, Munkácsyra lágyitólag hatott Düsseldorf s egyénisége, éppen a korlátlan rajongás révén, amellyel Knaus iránt viseltetett, komoly veszedelemben forgott.

KAJAFÁS.
Krisztus Pilátus előtt.

Knaus (sz. 1829) hatalmas jellemző-ereje volt Munkácsyra a legüdvösebb befolyással, felfogásbeli egyszerüségét is szerencsésen nevelte, de bizony a német paraszt-zsáner mestere kissé alantjáró szellem volt s magasabb tartalmú koncepciókra nem volt fogékonysága. Az ő higgadt, csöndesen mosolygó természete nem egyezett Munkácsy erőszakos, megrázó érzésével, de talán épen azzal erősítette, hogy gátolta s azzal hasz-

A FARIZEUS.

PILÁTUS.
Krisztus Pilátus előtt.

nált néki, hogy tekintélye súlyával vissza-vissza szorítván őt, tartalmában tisztította. iszapját leülepedésre kényszerítette. Főként tehnikájának befejezettségét bámulta sóvárogva Munkácsy s az egész düsseldorfi iskola. Többé-kevésbé az egész kolónia Knaus hatása alatt állott e tekintetben, lesték minden ecsetvonását s modora törvényeket szabott.

Knaus szívesen fogadta Munkácsyt, akit jó szerencséje ezúttal is

követett. Megérkezése után, október huszadiki kelettel a következőket írja Ligetinek Düsseldorfból: « . . . Megérkezésem után mentem egyenesen lakás keresésére; hogy azonban erre némi tájékozást szerezzek magamnak, föl akartam keresni egy itt levő müncheni *Ludwig* nevű ismerősömet, akitől tanácsot kértem volna. Kérdezősködve tehát a Mahlkastenben lakása felől, utasítás szerint mentem egy házba, hol ismételt kérdésemre: vajjon lakik-e itten egy Ludwig nevű festész? igenlő választ nyertem s bevezettetést a szobaleány által, ki a csengetésre kinyitotta az ajtót, egy pompás szobába, hol a keresettet bevárjam. Várakozásom közben elég időm volt körültekinteni a szobában és meg nem foghatni az egész dolgot, tudva, hogy az én Ludwigom olyan magam forma s hónapos szobában szokott lakni. Itt pedig egy herceg is ellakhatnék. Szóval nem tudtam, hogy hol vagyok; azt gyanúba kezdtem venni, hogy jó helyt járnék, legföljebb gondolám, ha elválásunk óta holmi gazdag házasságok történtek volna. Azonban, amint így töprenkedem, egyszer nyílik az ajtó s belép, de ki? . . . Sejtelmem igaz volt, hogy nem az én ismerősömnél vagyok, mert a belépő idegen volt, épen e szobákba illő intelligens ember; természetesen én aztán kezdtem exkuzálni magam, mondtam, hogy egy Ludwigot keresek s távozni akartam s midőn ezt tenném, mondja az idegen nyájas mosolylyal, hogy ő is Ludwig és festő, csakhogy neki a keresztneve Ludwig, a vezetékneve *Knaus* . . . Itt megálljon egy kicsit Ligeti úr, s képzelje el magának meglepetésem mivoltát, ha ugyan lehet azt elképzelni. Én Isten kezét láttam benne, mely engem megérkezésem első perceiben ily különösen odavezetett, hová már oly rég vágytam. Természetesen a Knaus név hallatára, mint egy villámütéstől találva éreztem magamat első pillanatban, alig tudtam szóhoz jutni; de aztán még is csak összeszedtem magam s mondtam, hogy ki vagyok, és hogy nem mertem volna így ajtóstól berontani hozzá, de ha már így történt, hát nagyon örvendek. Ligeti úr levelét ugyan nem adhattam mindjárt át, mert nem volt nálam, hanem különben sokat kérdezett az igazi szíves és meleg visszaemlékezés hangján Ligeti úr felől, mire én hűségesen válaszoltam. Én ki is kértem mindjárt abbeli szívességét, hogy néha legyen útmutatóm, mit ő nagyon szívesen meg is igért; és már volt is nálam. Az ateliert, a melyben vagyok, ő rekkommendálta, így történt, hogy tovább nem is mentem keresni, mert egészen jó s még az az előnye van, hogy Knaustól talán 100 lépésnyire van».

Düsseldorfi levelei az első hónapban teli vannak hódolattal Knaus iránt. 1869 január tizedikén írja: «Igen bizony! kiderült ott is valahára, és tiszta kék egén fényesen ragyog Knaus meleg barátságának éltető napja, át meg át hatva sugaraival keblem minden rejtekét. Hogy miben

mutatkozott Knaus ily barátsága, ah! egy kedélyes társaság között elköltött ebédben, melyre engem is meghívni elég szíves volt . . .»

Később, Knausnak egy kiállított művéről írva, lelkesen kiált föl: «Hát bizony csak famoze Kerl ist dieser Knaus, der Allmächtige soll ihn schützen!» igéri magának, hogy «megstudirozom úgy, hogy vagy ragad rám belőle vagy belebolondulok. Hogy a kettő közül melyik történik meg, majd meglátjuk a következő két nagyobb képnél, melyeket nem sokára kezdek, egyik a «*Falu kutyája*», a másik *Siralomházi jelenet.*»

A TÖMEGBŐL.
Krisztus Pilátus előtt.

Megismerkedik *Vautier* Benjáminnal (sz. 1829) s tőle is tanul. Természetesen Vautier is, a sváb és rajnai népélet jókedvű zsáner festője, a zsáner felé biztatja őt s itt készített első tájképei után («*Aratáskor*», «*Viharos tájkép*», «*Száraz malom*») megfesti az «*Ásitozó suszterinas*»-t. Düsseldorf szép fekvése, a gyönyörű vidék hatása alatt tájképeket is próbál s bár ezt a műfajt soha se tekintette igazi alkotásnak, néhány sikerült tájképet festett.

Munkácsy azonban, hova-tovább, mind kevésbbé volt megelégedve magával. Érezte, hogy kezdi veszíteni önállóságát. Alakjai idegenek, mint a «*Regélő vándor*»-on.

Dolgoztam én szakadatlanul — beszélte nekünk egy ízben, — de nem szerettem azt, amit csináltam. Amikor a palettát kezembe vettem, nem ment a munka olyan igazán, mint régebben, amikor még kevesebbet tudtam, de azt hittem, Isten tudja micsoda remekmű lesz abból, amit éppen csináltam. Éreztem, hogy csak vásári portékát gyártok, amit más is meg tudna festeni. Rossz kedvem volt. Azt hittem, most sül majd ki, hogy elfogyott a szufla s többre már nem telik. Szerettem volna levakarni másnap, amit előtte való nap vászonra kentem, hiszen olyat láttam én másnál is. Töprengtem, mi lesz már belőlem . . . Úgy járkáltam egyik műteremből a másikba, mintha elvesztettem volna valahol valamit s azt keresgélném. Minden héten más modorba zökkentem, ma az egyik piktort utánoztam, másnap a másikat. Szólni se mertem arról senkinek, hogy mi bajom, de olyan szerencsétlenül éreztem magam, mint egy kivert kutya.

Ekkor ötlött eszébe a *Siralomház.*

Elkészítette vázlatát s a rajzot megmutatta Knausnak. Knaus azonban egész ridegen azt tanácsolta néki, ne fecsérelje idejét ilyen vakmerő, erejét túlhaladó vállalkozásra, hanem csak folytassa szépen, nyugodtan és rendszeresen tanulmányait.

Ekkor írt Engel barátjának Bécsbe, egy elkeseredett levelet, amelyben panasz, szomorúság, harag, rajongás, lelkesültség, de meg nem rendíthető erős akarat, remény és meggyőződés van kifejezve, — «majd megmutatom annak a németnek, hogy én azt a képet mégis megfestem és lesz belőle kép!»

Március elején fogott a képhez, lázasan, csak annak élve. Négyszer kezdte teljesen újra, mert hisz az eszmét látta, tisztán állott előtte, de a kivitellel nem volt megelégedve, «folyton a más munkájához hasonlított». Juliusban panaszkodik Ligetinek, hogy pénze már nagyon fogytán van, mert csak a modelek is két forintjába kerülnek naponta s miután időközben harmadszor is folyamodott stipendiumért és a kormány utalványozott is néki hatszáz forintot, kéri Ligetit: az Isten szerelmére, küldje a pénzt minél előbb! Ugyanekkor két kis tájképet küldött a pesti tárlatra; az egyiket Andrássy Gyula gróf vásárolta meg.

Amikor a kép, ezúttal ötödször újra kezdve, alá volt festve, azt írja Engelnek: «Barátom, a *Siralomház* alá van festve. Az apró festőknek nagyon tetszik. Tegnap Vautier volt nálam és elismerőleg nyilatkozott, azt mondván, «ha színben is oly hatásos lesz, gratulálni fog a képemhez». Néhány hét múltán ezt írja: «Pajtás, búcsut járnak hozzám a piktorok, persze ők még *Siralomház*-at nem láttak, hát nekik nagyon tetszik. Mindenütt sokat beszélnek a képemről, no de igyekszem is úgy meg-

MUNKÁCSY NEUILLY-I MŰTERMÉBEN.

csinálni, hogy Knausnak is tessék, aki most nincs Düsseldorfban. De szeretném, ha látnád, majd elküldöm a fotografiáját.»

Szeptember harmincadikán irja Ligetinek, hogy a stipendium hatszáz forintját nem kapta ugyan még meg (akkor már úton volt a pénz), de «hogy Ligeti úr akkorig nem járt el benne, azt ugyan nekem hiába beszéli akárki, még magának Ligeti úrnak sem hinném, tudva, hogy értesülve van rendkívüli állapotom felől ... Bizony furcsa is az, amikor az ember nem érez a zsebében egy veszett krajcárt sem, amint én voltam az elmult néhány napon át. Csak voltam, mondom, de volnék ám még most is, ha be nem teljesül rajtam azon jó közmondás, hogy a segítség mindig ottan van legközelebb, a hol a veszély legnagyobb. Midőn zavarban voltam, mindig arra gondoltam, hogy most már rosszabb nem lehet. Minthogy pedig a természetben megállapodás nem létezik, ergo sorsomnak csak jobbra lehet fordulnia, és ez a gondolat mindig valami kedves sejtelemmel töltötte be aggályos lelkemet. És csakugyan egy szép péntek napon, épen azon, amelynek reggelén szép 26 talléros számlát kaptam a festékkereskedőtől (ami azonban jó kedvemben legkevésbbé sem háborított), bekopogtat a műterembe valaki. A «herein» szóra benyit egy kerek emberke; rokonszenves alakja, mint egy vigasztaló angyal, tünt föl előttem. Először angolul szólított meg, de látva, hogy nem sejtek hozzá, németül mondta, hogy atelieremet akarta megnézni, mert hallotta, hogy egy nagyobb képet festek, s szavai végeztével már munkában levő képem előtt állott ... Hosszú néma csend állott be ... Arcáról nem bírtam leolvasni, micsoda hatást tesz rá képem, végre megnyílnak ajkai, kérdé, hogy mennyiért engedném át neki a képet? Képzelheti, mennyire meglepett ez a kérdés és mennyire zavarba hozott, miután még soha sem gondoltam az árának meghatározására. Anglusom azonban olyan arccal állott előttem, a miről a legkomolyabb vevő szándékot olvastam le. Egy pár percnyi gondolkodás után feleltem tehát — mondván — tíz ezer frank. Ismét néma csend ... Nem bírtam leolvasni arcáról semmit, míg nem azt kérdezte, hogy mikor lesz kész és mennyi előleget kérek rá? Nem hittem füleimnek!... Megtapogattam magam, hogy álom-e vagy való — és úgy találtam, csakugyan, való miszerint a 10,000 frankból egy garast sem alkudva le, hanem kivéve tárcáját, 100 tallért adott azon megjegyzéssel, hogy az előlegül kért még 200 tallért, legközelebb Párisból küldi meg, hová most utazik. Ez a hír bizonyára Ligeti urat is kedvesen lepi meg stb.»

Október tizenharmadikán értesíti Ligetit, hogy stipendiumát megkapta és köszönetet mond fáradozásaiért. Ugyanekkor irja: «Kezd nem rosszul menni a dolgom. Annak a hírére, hogy képemet oly jól eladtam, az itteni műkereskedők nem tudnak eléggé nyájasok lenni.»

«Kész a képem, — írja később Engelnek — kész a *Siralomház!* Tegnap bekopogtatott hozzám Knaus, az én kis műteremnek alig nevezhető szobámba, oda áll a stafelej elé és nézte, sokáig nézte a *Siralomházat.* Aztán izgatottan felém fordult, hevesen megszorította kezemet és bocsánatot kért tőlem, hogy rajzom bemutatásakor oly kicsinylőleg nyilat-

A BÉCSI MENYEZETKÉP ELSŐ ÖTLETE.

kozott velem szemben. Gratulál és azt tanácsolja, hogy küldjem el a párisi kiállításba — ilyen képet mostanában senki sem festett. Ki vagyok békülve sorsommal, de csak azért, hogy az a nagy német bocsánatot kért tőlem. De büszke is vagyok az ő bírálatára. Jövő héten küldöm Párisba.»

November végén kelt levelében a következőket írja Ligetinek: «Ime én is megszólalhatok ismét, még pedig azon tudattal, hogy az ön protektori

és atyai szívének örömet okozok a következő sorokkal. Képem valahára kész lett s a tűzpróbán már keresztül is ment, a mennyiben Vautiernek egy képével külön volt kiállítva s annyira tetszett, hogy bizony-bizony nem hittem volna s csak azt sajnáltam, hogy már el van adva, mert most sokkal jobban eladhattam volna, a kölni múzeum számára, ahonnan két ízben is kaptam fölhívást. Ma indítom képemet útnak Páris felé, ahová valószínűleg egy pár hónap mulva magam is követni szándékozom. Noha itt valóban jól kezd menni dolgom. Amióta képem ki volt állítva, az egész környezetem megváltozott, büszke professzorok a legnyájasabban üdvözölnek . . . különben az ilyféléket ismeri ön.»

VÁZLAT A BÉCSI MENYEZETKÉPHEZ.

1870 április harmadikán értesíti Ligetit, hogy a képért, éppen a becsomagolás előtt, húszezer frankot igért egy angol, de minthogy az már akkor el volt adva, rendelt hát egy hasonló nagyságú képet húsz ezer frankért. «Istók bizony — írja Munkácsy — majdnem restellem megírni, mert attól félek füllentésnek fogja találni, hanem akár hiszi, akár nem, úgy van.» 1870 május huszadikán pedig ezt írja: «Most vettem Párisból egy sürgönyt, mely tudatja, hogy a jury képemnek odaítélte az arany medaliumok egyikét, s tudván, hogy a hír senkit jobban meg nem örvendeztet, mint az én patronusomat, tehát siettem azt vele tudatni.»

A RENAISSANCE APOTHEOZISA.

Mennyezet a bécsi műtörténelmi múzeum lépcsőházában.

XXXVI.

A bolthajtásos komor helyiség félhomályában, fehér terítővel boritott asztal mellett ül a halálraitélt betyár. Súlyos bilincs a lábán. Az imádságos könyvet elrúgta maga elől. Rémült arcú gyerekek, kiváncsi asszonyok állanak előtte. Egy vénasszony jajgat: Istenkém! Istenkém! — és látni se akarja, de azért eljött, hogy megnézze. Ott az a fiatal anya is már, karján a csecsszopó gyermekkel, aki szánakozva nézi majd a halálrahurcolt Messiást is. A Messiást megmutatja kicsinyeinek, míg erre a boldogtalanra csak maga vet egy félig vádoló, félig szánakozó pillantást s gyermekét úgy öleli előle, mintha féltené, hogy rá talál tekinteni az az elkárhozott. A harmadik asszony, kosárral karján, alig mert bejönni, menne is már, de nem ereszti az, amitől borzad. A katonaviselt marcona kovács csak úgy félvállról tekint rá; látott ő már különb sort is ennél, hanem azért kiveszi mégis egy pillanatra a kurtaszárú makrapipát szájából s ott az arcán a gondolata, hogy: ez a regula testvér!... Egy fiatal parasztlegény lesütött fővel, meghatottan nézi, talán valami atyafiság is lehet köztük, tán egy jó szót is kivánna mondani néki, de azt a szót se találja és ott a panganétos katona a halálraitélt mögött.

VÁZLAT MOZARTHOZ

És ami a betyár-romantikából megcsinálja a mély perspektivájú tragédiát, ami a verembe zuhant fenevad sorsa iránt is irgalommal tölt el bennünket: az a két alak, ott jobbra, egészen közel hozzá, olyan közel, hogy egy ökölcsapással agyonzúzhatná őket. Egy asszony a sarokban, a fal felé fordulva zokog s bújna szegény a kőbe, sűlyedne a föld alá szégyenében, de mégis ott van mellette, mert az a bilincsekbe vert, kötélreitélt gonosztevő az ő embere, apja annak a csöpp jószágnak, aki ott ácsorog mezítláb s az ujját szopja Hát velük mi lesz aztán?... Az asztal mellé cseréptányér van letéve a földre, egy-két irgalmas garas gyűlt is már számukra.

Két gyertya között feszület áll az asztalon s a feszület előtt a betyár keze még konokul ökölre szorítva, tekintete még dacos, de már ott sápad rajta a kétségbeesés, szeme előtt kisért a halál s csak az ád erőt néki, hogy nézik... Ha majd elfogynak előle a nézők és magukramaradnak ők hárman, majd odaszól akkor az asszonyhoz, hogy — ne sírj már no!... És a gyereket is megcírógatja... És majd ha azok is elmennek és majd ha nem látja, de senki, oda borul akkor ő is a feszület elé...

A nyitott ajtón dereng be némi szabad világosság, azt is megdézsmálja a külső folyosó fölé vert vasrács s a még eleven ember ravatalán égő két gyertya sápadt fénye küzködik a félhomálylyal.

Milyen csönd van! És hogy hallja az ember annak a szerencsétlen asszonynak a fuldokló zokogását.

Az első magyar zsánerkép ez, amely műremek, magyar festőművésznek első maradandó becsű alkotása.

Vizsgáljuk előbb a kép tartalmát.

Jaj annak a festőnek, aki litteraturát csinál az ecsettel. Néki az alakjait s a cselekvés egymásutánját nem a lélekküzdelmeket nyomon követő szavakkal, hanem formákban, színekben kell kifejeznie az ideáját; a festő alakjai nem mozdulnak, cselekvésüket, lelkiállapotukat csak egyetlen pillanatban mutathatja be vásznán, tehát az egész ábrázolt esetnek, alakjai lelkiállapotjának éppen azt a pillanatát kell megkapnia, amely mindent egyszerre, egészen, egységesen kifejez és jellemez egyazon vásznon. A hely, az idő és a cselekvés egysége könyörtelenül kötelező a festőre nézve, de sőt úgy kell elénk állítani ezt az egyetlen pillanatát a jelennek, hogy lássuk a multat s tudjuk a jövőt is. Egyike volt ez mindenha a festő legbajosabb feladatainak, az antik művészet az akció sorozatok egymásutánját adva bujt ki alóla; a görög festők, — amennyire Pauzaniasz Periegezise után sejtjük s a cseréprajzok informálnak, — nem tudták megoldani; a naiv középkor művészei pedig szintén sorozatokkal, az alakok szájába vagy kezébe adott feliratos szalagokkal segítettek magukon. Ez az egyik főoka annak, hogy az antik művészetek a külső szépnek, a formáknak kultuszát viszik tökélyre, — a belső kép, a tartalom után a középkor tapogatózik, amíg végre lelket igazán csak a művészetek új-kora ád a formákba.

A Siralomház teljesen megmond mindent. Tudjuk az esetet: ez a nyers lelkü ember nagyokat vétett, rabolt, ölt, elfogták, elitélték, holnap akasztják. Arca, magatartása jellemzi őt, környezete pedig az esetet. Családja gyászban, szégyenben és nyomorban marad utána. Az az elforduló asszony, aki mégis ott van mellette s a gyermek: a legmeghatóbb, legbeszédesebb festett jelenetek egyike. A falu nézi, megdöbbenve, szánakozva és ismerjük néhány bemutatott alakja után a falut is. Az eset hatása minden arcon jellemző, s egyben jellemzi az alakokat egyenkint is.

Bár nem holmi arra való ostyák a művészi formák, hogy többékevésbbé keserű erkölcsi vagy filozófiai labdacsokat takargasson beléjük a művész, de nincs műalkotás, amelynek erkölcsi tartalma ne volna. Nincs *l'art pour l'art*. Minden igaz művészetben, (sőt a három esztendős gyerekember próbálgatásaiban, az eszkimó iramszarvas agancsra karcolt ákombákjaiban is, a pásztor ember bicskafaragásában) él s kifejezésre jut a

művész lelke, tudásának, érzésének és meghatottságának arányában. Ahogy az emelkedett lelkű művészember él az alakjaiban s ítéletet mond róluk, úgy az aljas lelkű, föstvén alakjait, beléjük fogja festeni saját lelkének aljasságát, bármint iparkodjék tárgyilagos maradni, sőt ha sikerülne teljesen objektívnek maradni, ami lehetetlen, éppen ez tanuskodik ellene. Így van ez az irodalom terén is; Flaubert halhatatlan Bovaryja, a lehetséges tárgyilagosság e mesterműve, Flaubert egyéniségét jellemzi első sorban. Akár akarja, akár nem, a festőművész véleményt szuggerál tárgyáról alkotásában a nézőnek s egy bizonyos fajtájú filozófiával szolgál,

MOZART.

annál érdekesebben, hogy mindezeknek magáévá tételében nemcsak sokkal több szabadságot hágy nézőjének, mint például az író az olvasójának, de úgyszólva teremtő társává kényszeríti véleményének, erkölcsi ítéletének megformálása közben s nem csupán egy hangulattal, de gondolatokkal gazdagítja, a melyekhez annál inkább ragaszkodik a néző s az olvasó, bármilyenek legyenek azok, mert hisz alkotásukban közreműködvén, joggal a sajátjainak is érzi azokat.

Munkácsy e képén a legtisztultabb erkölcsi hatással szolgálván, értékben annak megfelelő hangulatot ébreszt bennünk is, amihez aztán viszont mi, egyéniségünk gazdagsága arányában, keresünk formákat.

Ezt a képet csak magyar művész festhette meg így.

Kutatva maradandó becsének mélyebben fekvő okait és kiegészítéseül annak, amit a Lakodalmi Hivogatók kapcsán mondottunk s anélkül, hogy átlépnők az író munkáját a festő alkotásaitól elválasztó határokat, a melyek főként a festő kifejezésének módjában és eszközeinek természetében foglalvák, ugyanazon elmélet kínálkozik alkalmazásra, amelyet Beöthy Zsolt állít föl, az irodalmi maradandó alkotások törvényeit keresvén. «Az az egész probléma, amellyel az irodalmi elmélet foglalkozik, két kérdésre vihető vissza: miféle tényezők működnek közre az irodalmi művek keletkezésénél és az irodalmi műveknek miesoda tulajdonságai azok, amiktől hosszabb vagy rövidebb életük függ?» Hangsulyozva a kidolgozás döntő súlyú értékét, ami az irodalmi alkotásban is szinte olyan elsőrangú tényező, — ugyanezt a két kérdést állíthatjuk föl egy festmény előtt, művészének egyéniségéről s inveneiójáról, azaz tárgyának belső tartalmáról szólva.

«Kétségtelen az, hogy (a festő csakúgy mint) az író, művét lelkének nem csak sajátlag egyéni elemeivel, adományaival, tartalmával alkotja, hanem jelentékeny részük van az alkotásban valója ama elemeinek is, melyek voltakép egész nemzetének, egész korának, sőt a multnak vonásai. Minden irodalmi művet nemcsak az egyén lelke alkot, hanem benne és általa nemzetének lelke, korának lelke s a hagyomány útján a mult nemzedékek lelke. A kapcs, mely bennünket a nagy írókhoz és műveikhez fűz, nem csak a lángelménck vonzó ereje, hanem az is, ami benne és bennünk mint egy nemzetnek, egy kornak, egy hagyománynak közös lelke él és hat. Arany költészete nem csak az ő lelkének a miénktől tartalmára és mértékére nézve való különbözése által hat, hanem azzal is, hogy a mi magyarságunk, a mi törekvéseink, a mi kedves hagyományaink szintúgy élnek benne, mint bennünk s tisztább, mélyebb és erősebb kifejezésre jutnak.»

Mindez talál, áttéve Munkácsyra s művészetére, mindaddig, amíg alkotásaiban az ő magyar erejéből táplálkozik, tehát amíg maradandó becsű műveket teremt.

A magyar irodalom összes maradandó becsű alkotásainak, a krónikásoktól elkezdve, Balassi Bálinton, Gvadányin keresztül Katonáig s Arany Jánosig, van egy olyan vonása, amely szuverénül jellemzi: *az erős nemzeti érzés uralkodása*; a fajszeretet, a nemzeti érdek s mindaz, ami vele összefügg, főként a magyarság féltése és megbecsülése nyomon kísérhető irodalmunkban elejétől máig s minden maradandó becsű alkotás a magyar természet, jellem és érzület találó kifejezése.

Ha szólhatnánk magyar művészettörténetről, — ezidáig csak arról

Fönt: A HONFOGLALÁS ELSŐ ÖTLETE, ÁRPÁD ÁLLVA. — Lent: VÁZLAT A HONFOGLALÁSHOZ.

lehet szó, hogy mi a művészetek története Magyarországon, — abban is ugyanezt konstatálhatnók s az lesz magyar művészet, amiben ezt fogjuk konstatálni, aminthogy hasonlót tapasztalunk az összes nagy nemzeti művészetekben, Egyiptomtól elkezdve, Asszirián, Babilonon, Görögországon, Etrurián, Román keresztül, valamint a középkori nemzetek művészetében, Spanyolországban, Itáliában, a Németalföldön el egészen a mult századközépi angol művészetig, bár kapcsolatos hatásai alatt egymásnak a fejlődés külső formáiban, de mindenha s mindenütt akkor teremtett maradandót a képzőművész, amikor zsenijének a zamatja nemzeti. A németalföldi festészet története szolgál erre a legjellemzőbb példákkal. Milyen színtelen, kérészéletű erölködés ott a művészek munkája mindaddig, amíg az olasz Renaissance óriási idegen terhe alatt vergődik a festészet s milyen hatalmas, mihelyt haza talál, otthon marad és nemzetivé lesz. Vagy az egyiptomi művészet, — amely jellemző vonásainak pregnáns volta, keletkezésétől teljes lehanyatlásáig való áttekinthetősége révén is a legbecsesebb-művészethistóriai tanúságokkal kínálkozik, — milyen beteg és tucat az asszir és perzsa hódoltság idején, hanyatló mindig, valahányszor a nemzeti érzés satnyul, viszont virágzó s alkotó ereje teljében akkor van, amikor szabadon nyilvánul és erős a nemzeti érzés.

Ez a reveláló nemzeti érzés nyilvánul a Siralomházon, ez jellemzi Munkácsy összes maradandó becsű alkotásait, ebből az erősségéből táplálkozik zseniális egyénisége a Jézus-képek s a Milton alkotásakor, lévén azok mindmegannyi nyomon kisérhető evoluciói úgy fogamzás, mint felfogás és beállítás dolgában az ő magyar tárgyú képeinek, de a melyeken a folytonos idegenben tartózkodás folyamán, ugyancsak nyomon követhető a nemzeti érzés vérszegényedése s véle arányban, — valljuk ezt most be, a mikor örökbecsű alkotásainak hosszú sora elé érkezik a *Siralomház*-zal — a művész hanyatlása. Ez a reveláló nemzeti érzés az, amely hivatva van, hogy megadja karakterét a magyar művészetnek, ha majd lesz a műértő és műpártoló magyar közönség közreműködésével, erős, egészséges nemzeti művészet. Addig, ahány *Siralomház,* külföldre kerül és ott marad, véle vagy utána vándorol művésze is, hogy ott is pusztuljon.

A *Siralomház* tartalmának magaslatán áll a kép kidolgozása is.

A kidolgozásnak harmóniában kell lennie a kép tárgyával. Egy drámai jelenet más szín-összhangot, más világítást, sőt másmilyen ecsetkezelést kíván, mint például egy szelid idil. A kép szinei összhatásának, a tónusnak is ki kell fejeznie a kép tartalmának karakterét.* Jó zenét hallva, egy-két perc elegendő, hogy teljesen tisztában legyünk az egész zenemű

* Montabert: «Traité de peinture.»

Fönt: A HONFOGLALÁS MÁSODIK SZINVÁZLATA. — Lent: A HONFOGLALÁS HARMADIK SZINVÁZLATA.

jellegével, — így, egy festményre pillantva, a nézőnek rögtön belé kell magát találnia a kép tárgyának hangulatába: a színek összhatásának kell őt azonnal lelkiharmóniába helyeznie azzal, amit a festő mutat néki vásznán. A szónok nemesak azzal irányítja hallgatóit, amit mond, de anélkül, hogy szavait értenők, már maga a hang s a hanglejtés is elegendő, hogy tudjuk, gyászbeszédet mond-e vagy ünneplő-szónoklatot, vádol-e vagy védbeszédet tart. Ha a festő helyesen oldotta meg koloritjának e filozófiai részét, szóval azt, amivel színeinek összhatásában tárgya jellegének tartozik: a festményére vetett első pillantásnak abba a hangulatba kell bennünket ringatnia, amelynek előidézésére a művész egész művével törekszik s amelyben, mielőtt jóformán még meg is különböztethettük volna az alakok és tárgyak formáit, mielőtt még kivehettük volna az egyes részletek jellegét, már úgyszólva tudjuk a képet, készen vagyunk, hogy megértsük és úgy, amint ő kíván megértve lenni.

Nem zavarja meg ez egy csöppet se a kolorit egyéni voltát. Rubens, az az eredeti Rubens marad, Rembrandt is híven az a Rembrandt, akire azonnal ráismerhetünk, bár koloritjaik összhatása megannyiszor hűségesen alkalmazkodik tárgyuk jellegéhez. Rubens párkái a Mediei-sorozatban, csak olyan Rubensek, mint «Lajos születése» — s a két kép tónusában mégis kifejezésre jut az a különbség, amit a két képtárgy különböző jellege kívánt meg. Az «Asztalos család» és a «Vén filozófus» egyformán a legegyénibb Rembrandt munkák, rájuk ismer azonnal mindenki, aki életében három Rembrandt-képet látott — s a különbség, amit a két különböző képtárgy jellege megkíván a színek összhatásában, gyönyörűen rajtuk van és anélkül, hogy kilépett volna Rembrandt, egy tapodtnyira bár, a saját egyéniségéből. Delaeroix,* aki kétségenkívül egyike volt a legnagyobb koloristáknak, nem csupán arra törekszik, hogy palettájának ragyogó színei harmóniában legyenek tárgyának jellegével, de festményeinek általános tónusa mindannyiszor mintegy már előre jelzi azt; mielőtt még közelről szemügyre vehetnők egyes alakjait s eselekvésüket, megkapott már bennünket az egésznek az a megdöbbentő, komor vagy ünnepélyes jellege, amiben úgyszólva, sűrítve van magának az egész témának a hatása.

A *Siralomház* tartalmának jellegét remekül fejezi ki a kép sötét tónusa. A düsseldorfi szinpadi sötétséghez Munkáesy megtalálta a tragédiát. Lehet, hogy éppen annak a sötétségnek a révén jutott hozzá; a koloristák fantáziája a színeken keresztül dolgozik, hogy úgymondjuk, a művész feketén vagy pirosan látja tárgyát. Ő, ebben az időben, düsseldorfi

* Véron: «La Peinture.»

tónusokban látott, feketén — és ez szerencsésen összefért sok küzködésen átment egyéniségének inkább szomorú alaphangulatával is.

Koloritja egyszerű, színekben nem pazar. Erő, csupa erő minden ecsetvonása.

A kolorit, — amely a kép tartalmának jellegét is meghamisíthatja, ahogy ez néha a szín-vakmerőségekben bujálkodó Rubensen s a ragyogó színekbe szerelmes velencéseken gyakorta megesik, — olyan tömören fejezi ki azt, amit mondani akar, mintha egyéb kifejezés nem is volna rá. Valeurjei gondosak, bár ő ezt később elhanyagolja néha.

Számtalanszor vádolták, hogy nem tud rajzolni. Rubens se tudott többet, de segített benne a rajzolón a gondolkozó s a gondolkozón segített a festő.* Ezért számtalanon vannak, akik szilaj lendületében nem tudják Rubenst követni. «Érzik, hogy valami kitörő fantázia repíti, de látni csak azt látják, ami lefelé húzza a közönségesbe, a túlságosan reálisba; látják a duzzadó izmokat, a dagadó s gyakran elhanyagolt formákat, a nehézkes tipusokat, azt a sok-sok hust és vért. Azt nem veszik észre, hogy megvannak a formulái, van stilusa, eszménye és hogy az a magasabb rendű formula, az a stilus, az az eszmény a *palettáján van.*» Munkácsy csakúgy, mint a többi nagy koloristák: Rubens, Veronese, Titian, Rembrandt, Giorgione, Tintoretto, Correggio, Delacroix nem olyan középszerű rajzolók, mint ahogy mondogatják. A valóság az — írja Véron, — hogy nem a rajzra helyezik a fősúlyt, azaz jobban mondva, mindegyikök rajzában természetük lirizmusa érvényesül és olyan hatalmas függetlenséggel kezelik és alkotják a formákat, hogy azon botránkozik meg a kaligrafisták tehetetlensége és tudatlansága. Nem lenne bajos kimutatni, hogy bizonyos tekintetben s éppen a lényegesben, a koloristák rajza magasabb becsű azoknak a professzoroknak a rajzainál, akik hivatásszerűen hirdetik az egyedülüdvözítő rajzot. A koloristák reliefje a «*modelé*», igazabb, élőbb és kétségtelen, hogy azok a hullámzó, el-elmosódó vonalak, amelyekkel ők jelzik a körvonalakat, inkább kifejezik a természetet, semmint azok az élesen kiváló, merev vonalak, amelyek kimetszik a vászonból Ingresnek és iskolájának az alakjait. A rajz, Thoré jellemző meghatározása szerint, nem egyéb a festészetben, mint az ütem a zenében. Mi az ütem hang nélkül? Üresség, lehetetlenség. Az ütem a hang határa s így a rajz is a szín kerete. Prudhonról mondták, hogy nem tudott rajzolni a szerencsétlen! Az igazság az, hogy nem úgy rajzolt, mint versenytársai. Eljárása teljesen másmilyen volt s eredményeiben ugyancsak becsesebb. Míg David iskolája a külső vonalakat rajzolta, azt hivén,

* Fromentin: «Les Maîtres d'autrefois».

hogy az alakot adja, annak geometrikus körvonalait adván, valami keretfélét, amiből hiányzik a belső valóság, — Prudhon rendesen a világosság és árnyék nagy masszáit rakta föl eléb s alakjainak a reliefjét dolgozta. A festészetben a rajz nem is egyéb, mint a színezés differenciáinak az eredménye, — az az eszményi vonal, amely a színezett felületeket határolván, elválasztja őket egymástól. Ezeknek a színezett felületeknek a reliefjeit szintén csak a színek adják meg s ez az, amit «modelé»-nek nevezünk: a színek s a világosság gyöngébb vagy erősebb volta domborítja ki és viszi hátrább az ábrázolt alakok egyes részeit.

Munkácsy eljárása is körülbelől ilyen volt. Legnagyobb vásznainak a rajzával is végzett egy délután s inkább csak a kompozíciót jelezte néhány gyors szénvonással, ami nem zárta ki azonban azt, hogy egyes alakjairól gondos, külön-külön színvázlatokat és tanulmányokat ne készített volna, amelyek igen gyakran megannyi kis remekművek.

Egyes képein, mint ezen a *Siralomház*-on s később is, körülbelől a nyolcvanas évekig, tulságosan bitümbe dolgozott, végtelen kárára az utókornak, mert ez a gyönyörű meleg tónusokat ágyazó festék, amilyen hálás eleinte, olyan alattomos és gonosz, amikor megvénül. Nagyobb mennyiségben alkalmazva nem szárad, nem hal meg, hogy az idő nemes patinája bevonhassa, hanem megöregszik s folyton élni akar, — színét veszti, ráncosodik; ha meleg van nyujtózkodik s összezsugorodik, mihelyt fázik. A *Siralomház*-at is megviselte már a bitüm, a «*Tépéscsinálók*» valósággal oda van s a *Milton* is szenvedett már sokat.

Munkácsy először valami dús bitüm- és okkerkeverékkel vonta be vásznát s abba dolgozott azután. A rajzot hol az ecset nyelével, hol meg csak úgy a hüvelykujjával jelezte, néha pedig balkézzel, a karján fekvő paletta sarlójának a hegyével, egész karból vonta nagy sebesen a kontúrokat. Arcképe, amelyet tizenöt évig készült a flórenci Pitti galériának megfesteni a Mesterek arcképcsarnokába, ilyen kezdetleges állapotban maradt. A flórenciek ismételt és ismételt felszólítására hozzáfogott 1895 végén, hogy elkészítse. Lefényképeztette magát a választott pózban (ezt a képet adjuk a kötet elején), preparálta is vásznát a szokott bitüm- és okkerkeverékkel, de persze óvatosabban alkalmazva a bitümöt, hanem a rajzvázlatnál tovább nem jutott. A vászon úgy maradt s rajta alakjának gyors konturja, néhány perc műve, az ecset nyelével odavetve.

A *Siralomház* rajzán is lelnek talán hibát Ingres hívei.

Ecsetkezelése — minden tekintetben teljes és hatalmasan egyéni — alkotásai hosszú során végig ilyen marad. Szineinek gazdagsága, előadásának epikai ereje és erejébe vetett nyugalma, lélekkereső jellemzőképessége és stílusának ünnepélyes méltósága mellett ecsetkezelésé-

SIRALOMHÁZ.

ben is megkapjuk zsenijének jellegét. Touche-a csalhatatlan; mintha nem is keze vinné az ecsetet, hanem a lelke, érzései, gondolatai csapnának véle vászonra, azzal a tüzes, féktelen eréllyel, amivel teremtő hevében dolgozott. És amikor gyöngéd, szelid akar lenni, egy-egy kedves arcot vagy bájos, üdén rezgő színfoltot cirógatva, — megannyi szerelemes csókja az a lángésznek, csak a lehelet lengeti olyan enyhe könnyüséggel a pelyhet, ahogy ilyenkor bánik az ecsettel. És soha sehol nyoma sincs habozásnak. Amit meghúzott, azt nem kell, lehetetlen is javítani, mintha más módja nem is volna több a kifejezésnek, csak az az egyetlenegy: az övé! Utánozni éppen olyan lehetetlen őt, mint ahogyan ő nem tudta volna még egyszer megcsinálni ugyanúgy. És minden alkotása megannyi rögtönzésként hat.

Az a *Siralomház*, mely a Szépművészeti Múzeumban van, bár minden tekintetben hű másolata a Düsseldorfban festett első képnek, sőt színeiben üdébb, épebb, mert kevesebb benne a bitüm, bár a legjobb időkből való alkotása Munkácsynak s ecsetkezelése nemcsak hogy éppen olyan mesteri, de sőt természetesen még gyakoroltabb, mégis van külömbség a kettő között: — alkotás mind a kettő. Ez a különbség a kivitelben rejlik. Munkácsy olyan eredeti, hogy önmagát se utánozhatta.

A Düsseldorfban festett *Siralomház* jelenleg Philadelphiában van a «Park Múzeum»-ban. A kép sikerült rézmetszetét Mathey-Doret készítette. «*A halálraitélt*» eredetije Hágában van.

XXXVII.

A Siralomház egy csapásra világgá vitte a fiatal művész nevét. Goupil, a párisi műkereskedő, mielőtt még megszavazta volna a párisi zsűri Munkácsynak az arany érmet, személyesen utazott le hozzá Düsseldorfba, hogy megvásárolja ami kész képet talál műtermében s lehetőleg állandó összeköttetésbe lépjen vele.

Ekkor vitte el tőle, a «*Mosónék*»-at, amely később Munkácsy barátja s 1876-tól kezdve állandó megrendelője, a világhirü műkereskedő: Sedelmeyer Károly birtokába került s onnan mihozzánk. Ez a kép az 1897-iki münheni nemzetközi műtárlaton is ki volt állítva. Erőteljesen festett, komor alkonyati hangulat. A mosónék csoportja szerencsésen jellemzett, bár nem nagy igényű munka; a művészi megfigyelés teszi kiválóan becsessé. Tehnikájában inkább az effektusok gyors, határozott és hű visszaadására törekszik, mint a gondos kidolgozásra, ami főként a sok fehérnemű erős foltjai révén kissé nyugtalanítólag hat.

Az alakokon nem sok gondot fordít a valőrökre, de a hátsó tájképen hibátlan a harmonia, egyike Munkácsy sikerült tájképeinek s olyan mesteri biztonsággal, olyan szélesen van dolgozva, mintha ő egyenesen tájképfestőnek készült volna. Jellemző, hogy egyénisége milyen teljesen érvényesül, bármit fessen, a bibliát, egy kis szalonfülkét, tájképet, vagy egy cserép virágot. A kép színeiben nem igen szenvedett, talán némileg komorabbá lett összhatásában az idő folyamán, mint amilyennek eredetileg készült. Alakjai németek, tehnikája a düsseldorfi iskola hatása alatt áll. A fejekhez német modeleket használt, mintha hallaná az ember annak a trécselő asszonynak lapos, elnyújtott német szavait. Egyike ez azoknak az első lépéseknek, amelyek idegenbe viszik a mi Munkácsynkat. Keressük benne a magyar emlékeket? . . . Talán van az eszmében s a csoport beállításában; érdekes, hogy ott azonban, ahol mindenesetre természet után dolgozott, a tájképen vannak meg a leghatározottabban: a német vidékbe belelátta a magyar falu-alját.

Május tizenhetedikén vásárolta meg Goupil az «*Ébredés*» című kis képét is, amely Knoedler úr tulajdona s jelenleg valahol Amerikában van.

Goupil dicséretekkel halmozta el és két képet rendelt meg nála tízezer tallérért, teljesen reá bízva, hogy fesse azt, ami néki tetszik, sőt úgy egyeztek, hogy a képek eladása után nyerendő hasznot megfelezik. Munkácsy csak habozva fogadta el a műkereskedő ajánlatát. Éppen most, első nagy sikere után rendült meg önmagába vetett bizalma, — attól félt, hátha nem tud olyan jó képet festeni, mint amilyen a Siralomház!? . . . Hátha csak véletlenül sikerült ez olyan szerencsésen!? . . . Vonakodott, nem akarta a pénzt előre elfogadni. Végre Goupil azt tanácsolta, telepedjék át Párisba, ő majd ott gondoskodik költségei fedezéséről.

— De hátha nem készülök el a kikötött időre képeimmel? — töprengett még egyre Munkácsy. — Mert olyannal, amivel magam is meg nem leszek elégedve, meg nem kínálom az urat.

— Nincs itt szó határidőről, — biztatta őt Goupil. — Akkor ád képet, amikor készen lesz vele. Csak azt igérje meg, hogy dolgozni fog.

Munkácsy végre beleegyezett s elhatározták, hogy átköltözik Párisba, előbb azonban hazanéz egy kicsit.

Haza is jött. Hozta az arany érmet. Bécsben megállott és meglátogatta barátját, Engelt, aki akkor készült orvosi szigorlatra. Boldogan kopogtatott be hozzá, a hajdani közös kis diákszobába. «Hej be nagy öröm, az az ifijúkori öröm!» — írja Engel. — «Azt hittük, miénk a világ. Kivágta a nagy érmet. Ezt megtartom, — mondá, — de ezt és egy csomó bankót mutatott, ezt elmulassuk! Mulattunk lelkesen, a boldog jövőért.»

Május végén érkezett Pestre s hálás örömmel beszélte el Ligetinek

és jó barátjainak sorsa váratlan fordulását, amiben még maga is alig-alig tudott nyugodtan hinni. És ha el is hitte, hogy most így van, — «hisz az arany érmet állandóan a zsebemben hordtam s Isten tudja hányszor meg nem tapogattam egy nap, hogy megvan-e még?!» — de így lesz-e holnap? . . . Nem volt nyugta, nem tudott ő pihenni. Alig töltött néhány na-

MUNKÁCSY 1870-BEN.

pot tétlenül Pesten, már festeni akart. Műtermet keresett, hogy menten megkezdjen valamit Goupilnak. Bajos volt akkoriban kellő világítású műtermet találni Pesten, ma se igen van. Végre a belvárosi reáliskolában fedezett föl Ligeti egy jó világítású termet s kieszközölte, hogy az igazgató átengedje Munkácsynak. «El is kezdett ő itt egy kisebb képet,» — írja Ligeti, — «egy ittas állapotban lévő férj, amint nyomorban sinylő

családja közé ront; de valószínüleg a szokatlan környezet és a sok alkalmatlankodó jóbarát miatt, sehogy se akart az neki sikerülni, úgy, hogy ő is jobbnak látta az egészet abbahagyni.» Ugyanehez a képhez hozzáfogott Párisban, 1871-ben másodszor is, de akkor se volt vele megelégedve, megsemmisítette, mielőtt elvitethette volna műterméből Goupil. 1873-ban harmadszor is megfestette s akkor sikerült, azaz hogy csak akkor volt vele ő is némileg megelégedve. A képet 1873 május tizenharmadikán vette át tőle Goupil, címe: «*Részeg ember hazatérése*» és jelenleg Schwabacher úrasszony tulajdona, Párisban.

Most rémült meg csak igazán Munkácsy: hát csakugyan nem tud festeni!... Ligeti vigasztalta és bíztatta: pihenjen, mozogjon sokat, küldte vidékre, nézzen szét a nép között, de jegyzőkönyvnél egyebet ne vigyen magával, vesse egy-két vonással papírosra eszméit, tanulmányozza részleteiben azt, amit lát s ami megkapja, de ecsethez ne nyúljon. Munkácsy követte is a jó tanácsokat. Kirándulásokat tett, jegyzeteket készített, megtölt a lelke magyar kedvvel s meg is látszik ennek áldásos hatása következő alkotásain, mint meglátszott mindannyiszor, valahányszor csak itthon járt. Ekkor ötlöttek eszébe a *Tépéscsinálók* s a *Konyhapolitikusok* ideái, ekkor gondol már az *Éjjeli csavargók*-ra is, amiket Párisban készült megfösteni.

Juliusban akart indulni Düsseldorfba, hogy onnan haladéktalanul Párisba költözzék, de julius tizenötödkén a francia parlament megszavazta a hadüzenetet s kitört a francia-porosz háború. Munkácsy, barátjai tanácsára néhány hétig még itthon maradt s csak augusztus végén tért vissza, egyelőre Düsseldorfba, ahol kényelmesebb műtermet keresett és azonnal munkához látott.

Mielőtt a Tépéscsinálókhoz fogott volna, egy kisebb szabású, inkább tanulmányszerű képet festett. Már ebben is a «*Tépéscsinálók*» lebegett előtte. Rendes szokásává lett, hogy a nagyobb kompozicióknak egyes alakjait külön vásznon dolgozta ki előbb, főként a lelkiállapot kifejezésének tanulmányozására törekedvén; így, néha egy-egy ülésre gyönyörű apróságokat alkotott. Ilyen képe a «*Fiatal legény*» is, amit szeptember tizenharmadikán, tehát alig néhány nappal Düsseldorfba érkezése után vett át tőle Goupil, (Goupiltól a kép Georges Petit úrhoz, az előkelő párisi műkereskedőhöz került, akitől Amerikába vitték el s azóta nyoma veszett.) A Tépéscsinálókba ugyanis Munkácsy három jellemző férfialakon, a sebesült honvéden, a sápadt nyomorékon és az öreg emberen kívül még egy negyediket is tervezett az asszonynép közé: egy poltront, aki ép, egészséges, mégis otthon maradt, amikor mindenki elment... És ott pirul, mialatt a sebesült honvéd beszél az asszonyoknak.

«Egy nóta járt az eszembe,» — beszélte nekünk egyízben Munkácsy — «valahogy úgy van, hogy: Magyar lányok maradjatok pártába, igaz magyar nem szoríthat karjába... Nem emlékszem tisztán, csak két utolsó sorra:

Aki elment, annak nem kell,
Ki hon maradt, nem érdemel
Szeretőt.

Ezt az otthonmaradt épkézláb legényt akartam még belefösteni, amint bujik szégyenében a szoknyák mögé.»

De a tervezett alak nem került a képre. És amikor azt kérdeztük a Mestertől, miért hagyta el, — olyan lelkiből felelt rá: — «Hát mert egy se maradt otthon!»

A Tépéscsinálók tervezgetései közben egyremásra föstötte a kisebb képeket, de nagy részük befejezetlenül maradt. Nem volt megelégedve magával. Ekkor festette a «*Halálraitélt*»-et, de csak Párisban, 1871 márciusában tudta tőle elvinni Goupil s akkor is szinte erőszakkal (a kép Dreyfus úr tulajdona, Párisban), egy ugyanazon időből való «*Tanulmányfej*»-jel együtt, amely Schwabacher úrasszonyé.

Néha, amikor elbeszélgettünk régi képeiről, messzi idegenbe szakadt édes gyermekeiről az ő lelkének s elnézegettük egyes innen-onnan előkerülő vázlatait, kérdeztük az ősz Mestert, hogy ugyan hány képet festett? Nem tudott rá felelni, még úgy hozzávetőleg se igen emlékezett képeinek a számára. Megföstötte egyiket a másik után, hisz szüntelenül dolgozott, csüggött valamennyin egész lelkével s azután elhordták tőle szanaszét, újat kérve folyton és ő teremtett egyre, az utolsó pillanatig, amig bírta az ecsetet.

Legkeservesebb lelki küzdelmei ebben a korban voltak, a Siralomháztól a Miltonig. Ő csüggedésnek, tehetetlenségnek gondolta azt, ami tulajdonképen a teremtő erő vajudása volt s tetézve azzal, amit talán az idegenbe kényszerült zseni nosztalgiájának nevezhetnénk.

Attól félt, agyonnyomja a Siralomház sikere. Mert híre napról-napra terjedt, a zsánerbe szerelmes németek, amint neszét vették, hogy Franciaországba készül, iparkodtak, hogy lefoglalják maguknak. Felszólították, vállalna professzori állást Weimárban. Amint neszét vette ennek Goupil, egyre-másra írta Munkácsynak a leveleket, hogy valahogyan el ne fogadja az ajánlatot. De hát nem is volt szükség Goupil tanácsára. «Magam se tudom én, hogy csinálom amit csinálok, hogyan tanítanék meg rá valakit» — mondotta Munkácsy legutóbb is, akkor, amikor valami olyasféléről volt szó, hogy a létesítendő magyar művészakadémia élére állana. Ha a weimáriak ajánlata néhány pillanatra habozóba ejtette, annak oka

az lehetett, hogy attól tartott, hátha a Siralomház volt egyetlen, utolsó sikeres alkotása.

Voltak azonban derült, megelégedéssel telt pillanatai is. Kedve aszerint alakult, hogyan ment a munka. A pesti pihenő jót tett néki. December hetedikén írja Ligetinek: «Denique másként megy ám most a dolog, mint ezelőtt két és fél hónappal, midőn Pest utcáit koptattam tétlenül. No, de annak is meg volt legalább a jó oldala, hogy mostan teljesen friss erővel fogván a dolgokhoz, sokkal gyorsabban haladok munkáimmal, mint különben.»

E télen, karácsony estéjén ismerkedett meg, kedves barátja Pál László révén, leendő feleségivel, született *Papier* Ceciliával, aki ekkor *De-Marches* báró hitvese volt. A báró szerette a magyarokat, 1867-ben járt is nálunk, feleségével együtt.

Művészünk felesége, aki nemcsak dicsőségében vett részt, de egy negyed századon keresztül magára vállalta férje teendőiből mindazt, ami művészi munkájának körén kívül esett, aki az életben örökké járatlan művészember társadalmi kötelezettségeinek terheit viselte, aki a világhírű Munkácsy műterem köré alakult királyi szalont vezette s a művész látogatására érkező uralkodóktól kezdve a nagyvilág annyi előkelő alakját tudta vendégszeretettel fogadni, Munkácsyné, két kétségbeesett sóhajtás között, a következőleg írta meg nékünk egyik szomorú levelében, ez első találkozásuk történetét luxenburgi kastélyából, Kolpachról:

«Az 1870-iki háború folyamán férjemmel Düsseldorfba utaztunk, hogy meglátogassuk néhány barátunkat, francia tiszteket, akik német fogságba esve, Düsseldorfban voltak elhelyezve. Karácsony napján a Brutenbacher-Hofba voltunk híva ebédre. A véletlen úgy akarta, hogy az én terítékem éppen a Pál Lászlóé mellé esett, akit Munkácsyval együtt, egy francia ezredes hivott meg az ebédre. Minthogy Pál se igen tudta magát megértetni a francia tisztekkel, kértem Marchesot, segítsen rajtuk, tolmácskodjék nékik. Munkácsy elkeseredve kiáltott föl: «Mégis csak borzasztó, hogy a magyart külföldön senki sem érti!» Hanem aztán módját találta a társalgásnak, karikatúrákat rajzolt s azt kézről-kézre adtuk az asztal körül. Az uram, Marches, éppen abban az esztendőben látta a párisi Salonban s nem győzte eléggé csodálni Munkácsy Siralomházát, bemutatkozott Munkácsynak, aki még azon estére meghívott bennünket a Mahlkastenbe. Persze éltünk az alkalommal, hogy így együtt láthassuk a düsseldorfi művészeket és nagyon kellemes estét töltöttünk ott. Pál és Munkácsy meglátogattak bennünket másnap s gyakran voltunk együtt. Elhagyva Düsseldorfot, Marches lelkire kötötte Munkácsynak, hogy okvetlen fölkeressen ám bennünket, ha majd Párisba jön, amit meg is

cselekedett 1871 januárjában. Szívesen láttuk, segítettünk neki, hogy valami tisztességes világítású műtermet találjon, egyéb vásárolni valóit is együtt szereztük be, hogy meg ne csalják túlságosan. Mert egy kukkot se tudott franciául. Még vendéglőt is mi választottunk neki, szóval gondját

Kaulbach festménye.

MUNKÁCSYNÉ.

viseltük mindenekben, amire szüksége lehetett eleinte. Gyakran ellátogatott hozzánk s családi körben fogadtuk, terítéke az asztalon volt, amint érkezett. Bizalmasan közölte velünk örömeit s apró csalódásait. Sokszor bíztattam, — nősüljön meg! Össze is hoztam őt szalonomban néhány fiatal leánnyal, ő azonban, tréfálkozva, egyre csak azt felelte:

«Majd ha egy olyan asszonyt találok, mint Ön, azt feleségül veszem.» Nagyon ragaszkodott hozzánk, egyebüvé nem is igen járt, amig be nem mutattuk néhány kedves emberünknek s így lassankint más családokkal is összeköttetésbe lépett. Két esztendő mult el így. Marches báró meghalt. Munkácsy mélyen gyászolta őt, olyan odaadó barátsággal környezte betegsége folyamán s halála pillanatában is annyira a miénk volt, hogy apósom, Han Steenhuyer gróf maga biztatott utóbb: «Maga még fiatal (huszonhét éves voltam), ne maradjon özvegy. Lássa, férjhez mehetne majd annak idején Munkácsyhoz, aki őszintén tiszteli. Olyan ember ez, mint amilyenek a munkái, komoly, teli nemes indulattal.» Követtem apósom tanácsát és 1874 augusztus ötödikén megesküdtünk az én édes Miskámmal Kolpachon, ahol menten műtermet is építettünk s ahol annyi szép dolgot teremtett, anélkül, hogy egy csöppet megpihent volna valaha. Istenem!...»

XXXVIII.

A «*Tépéscsinálók*»-on Párisban teszi ugyan az utolsó ecsetvonásokat Munkácsy, de a munka jellemző részét Düsseldorfban végezte s talán ez az alkotása az, amelyen leginkább érvényesül a düsseldorfi iskola minden jó hatása, de valamennyi hibája is.

Ha azzal a lehetőleg elfogulatlan kritikával vizsgáljuk, amely éppen a legnagyobb mesterek alkotásai előtt érvényesülhet szabadon, be kell vallanunk, hogy a német érzelgés felé hajlik. Komorságában egy-egy hajszál választja el a szinpadiastól. Az erő közel járt a nehézkességhez; ott, ahol meghatott, mintha édeskés volna, érzik a düsseldorfi cukor ize s ha a jellemzés bravúrjai nem óvnák, könnyen egyhanguvá válnék és útszélivé a túlságos sóhajtozás. A kivitel eredetiségéből sokat fölemészt az a törekvés, hogy a kép általános hangulata szinte akadémikusan egységes legyen. Most, hogy a képet napról-napra jobban pusztítja a bitüm, amióta a szinek hovatovább teljesen odalesznek, egyre erősebben nyilvánul az alapidea s az idea kifejezése között a kényelmetlen ellentét. Amit magyarul érzett és gondolt Munkácsy, azt németül fejezte ki s ez érzik a képén. Nem azon a nyelven beszél, amelyen gondolkozik. Ő ezt gondolta: Amikor megharsantak a trombiták, egyszerre fölállott minden ép szivű, magabiró ember a zászló alá, csatasorba. Apa, fiú, testvér, férj és szerető, mindenki elment, ki tudja, visszatérnek-e valaha! Csak az asszonyok és a gyerekek maradtak a faluban, meg az öregek, akiknek karja nem birja már a fegyvert; meg a kuckóba szorult nyomorék. És az asszonyok és a gyerekek, — azt se tudják, ki az özvegy, melyik az árva, — össze-

hordják ami fehér gyolcsuk akad s hosszú, örökké tartó délutánokon azt fosztogatják halálos mély csöndben, ismeretlen sebekre kötésnek... Néha fölrezzen egyik-másik, de nem mondja, mire gondolt. Mindnyájan arra gondolnak. Lélekszorongva várják a hírt s félnek mégis tőle. Ha az ajtó nyílik, ha egy szú megpercen, mind jelent az valamit... Lámpát se gyujtanak esténkint, hanem úgy üldögélnek együtt szótlanul, a sötétben. Végre megjött az első. Bokáját járta keresztül a golyó, mankón került haza. Ezután hát már az is ott ült közöttük s ők mindent megakarnak tudni tőle. És az beszél nekik: a csatákat mondja.

Ott ül az asztalfőn. Szép, daliás, tüzes magyar fiú volt, amikor elment a hazáért, — mint sápadt, roskadt, szomorú ember sántikált vissza. Isten tudja, talpraáll-e még valaha!... Hanem azért kigyullad a homloka, szikrázik a szeme, amikor arról beszél, amit akkor csináltunk és úgy szorítja szivére a mankóját, mintha zászlónyele volna. Éppen most mondja:

... Ott rohannak... pusztító tűz...
A fele már ki van dőlve...
Most elnyeli a füstfelleg...
Meghaltak tán? — Nem! ott mennek!
Ott hallatszik, hogy *Előre!*

Mint viharkor a tengernek
Összezúdul minden habja:
Mind ott voltak... egymás mellett
A fiú és édes apja.
Apa elhult — és a fiú
Ráborúlt a vérző főre:
«Csak egy szót még édes apám!...»
A haldokló fölnézett rá
És azt mondta, hogy: *Előre!*

Az asszonyok kétségbeesett kíváncsisággal, csudálkozva, rémülten, sírva, álmélkodva hallgatják, minden szem őt nézi s mialatt egyik se feledi a magáét, aki ott van még, vagy ott maradt örökre; ezért magyar asszony az valamennyi, aki gyászolta az egyik fiát,

De ha maradt még egy fia,
S kivánta a haza tőle:
Az egyiket nem siratta,
A másikat odaadta
S ment a gyermek, ment *Előre!*

Egy görnyedt hátu öreg ember, akinek minden fia, valamennyi unokája elment s őt magát csak az tartotta itthon, hogy már a kanalat is alig birja, nem tud ülve maradni, fölállt s úgy hallgatja, harminc évvel

fiatalabbúl. Egy kis púpos, aki alig látszik ki az asztal mellől, lélegzetet se mer venni, nehogy egy szavát elszalassza; lángol az arca, reszket, pirul, liheg kínjában és a zokogás fojtogatja, hogy ő nem lehetett ott.

Bizonyosan ilyenformán gondolta ezt Munkácsy s mialatt megföstötte az idegen környezetben, német modeleket használva, művészi fejlődésének legkényesebb korszakában, amikor a kétségbeesésig reagált minden hatásra, teli volt önelégületlenséggel, amikor nem bízott egyetlen ecsetvonásában se: elpusztult ideájának eredeti zamatja, halvány német fordítás lett a magyar eszméből. Vajjon az ő lelki szenvedéseiben nem éppen az volt-e ekkor a legkegyetlenebb, hogy nem találta az összhangot egyénisége magyar volta s az idegen környezet között? Ez kínozta, ez bénította anélkül, hogy számot tudott volna adni róla magának?... Képe erről tanuskodik. Benső ellenmondásaiból ezt érezzük ki.

MUNKÁCSY OTHELLO JELMEZÉBEN, EGY DÜSSELDORFI MŰVÉSZ-ÜNNEPEN.

A magyar honvéd egész magatartása, különben érdekes feje, de még a gesztusa is inkább egy német színészé aki a publikumot érzi maga előtt, viszi a szerepe is, de a súgót se felejti. Az a sápadt leány előtte az valami német iskolamester érzelgős leánya, nem magyar menyasszony, se nem magyar testvér az. Az öreg asszonynak csak a kozsókja került hazulról; annak a pólyás cselédjét ringató anyának a fejkendője, meg a szék, amelyen ül s talán csak a honvéd mellett kezeit tördelő erélyes arcú asszony és a baloldali háttérben látható, a «Lakodalmi hivogatók»-ból ismerős alak a mi fajtánk, az öreg emberrel együtt, aki kétségen kívül a kép legigazabb alakja, feje, tartása, beállítása remek. A kis púpos merőben idegen arcán — bár ha egy kis irigység megokolt is lehetne rajta — ellenszenves a kajánság, aminthogy a gyolcsot hasító vénasszony megszeppent, inkább tamáskodó arckifejezése is nyug-

talanítólag hat, mert nem illik a kép eszméjének pszikologiai egységébe. A szoba berendezése, bútorzata is idegen s nem segít ezen az apró módosítás. Az első pillantásra érezzük, hogy nem vagyunk itthon. Az 1873-iki párisi Szalonban kiállított kép francia címe pedig, «*Épisode de la guerre de Hongrie 1848*», határozottan lokalizálni kívánja a jelenetet.

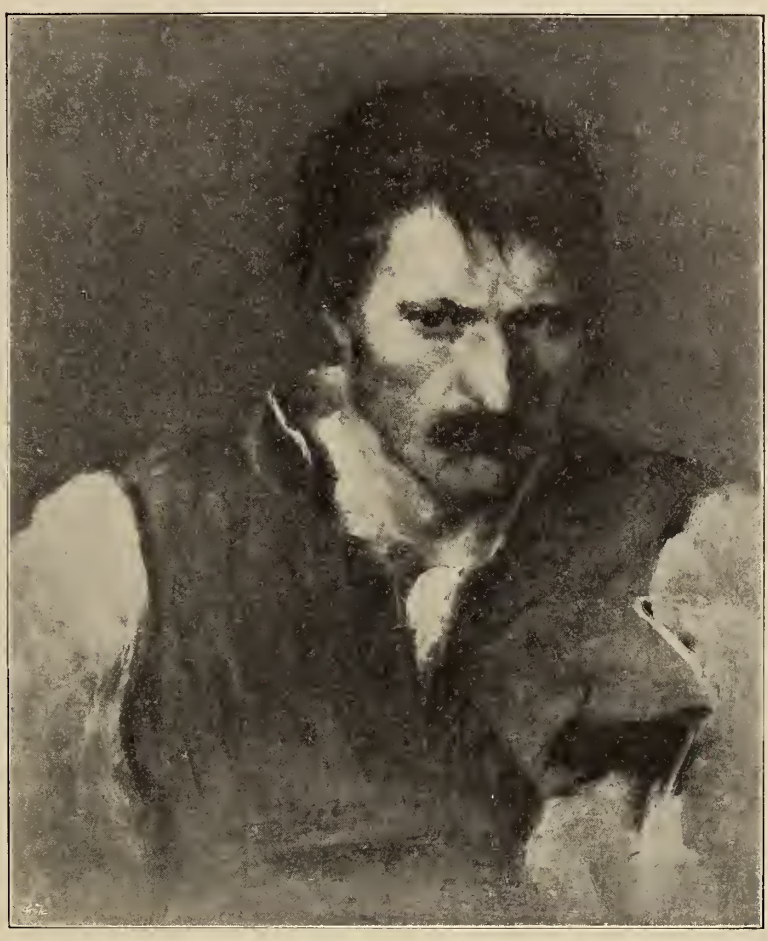

A HALÁLRAITÉLT.
(A Siralomház főalakja.)

Bevallott tárgya ellenére idegen kép ez, amelyen Munkácsy érzelmeinek s gondolatainak áttételében nem emelkedett még arra a szuverén magaslatra, ahol az általánosan emberi kifejezésében olyan hatalmas, hogy feledtetni tudja a hiányosságokat, amelyek minden kozmopolita művész alkotásában megtalálhatók: csúszik alóla az anyaföld, sorsa menthetlenül fonnyadás, mint a fáé, a melynek gyökérszálai kiszakadtak

a földből. Addig él, míg a saját erejéből táplálkozhatik. Mennyi ilyen erő volt Munkácsyban, hogy huszonöt év alatt se tudta fölemészteni teljesen!

Ne keressük, milyen lett volna ez a kép, ha itthon föstheti meg, nézzük, mint igérkezik rajta a «*Milton*».

Aki Munkácsy művészi fejlődését abban az irányban óhajtja követni, amelyben mi kisérjük, hasonlítsa össze a két képet olyan módon, amint azt a Lakodalmi hivogatókkal és a Krisztus-Pilátussal cselekedtük.

Ami a kép tehnikáját illeti, a kész Mester alkotása ez is, de a mint hogy nincsen olyan jól gondolt és jól érzett kép, amely megfestve is jól ne volna, úgy ennek a képnek a teknikájában is megtaláljuk a kevésbbé sikerült részleteket. Mindenekelőtt a túlságos bitüm ágyazás, a mi bosszúállóan gyilkolja a képet! Ha több egyszerűséggel törekedett volna hatásra, kevesebb bitüm került volna színei alá is. Ha a fejek arckifejezéséhez megtalálta volna a különböző lelkiállapotokban s érvényesítenie is sikerült volna azt az egységet, amely mindenkinek meghagyva a maga egyéniségét, mégis egy csapásra tereli valamennyit, ha visszaadhatta volna a szenvedésében is «magyar» asszony lelkét: — kevesebb részlet-munka jutott volna az egyes fejekre, nem válnék ki olyan élesen egyik a másik mellől és talán a valőrök is több igazságban volnának. Ecsetkezelésében is vannak zökkenők. Erélye itt-ott mintha meglankadna, mintha tétováznék, a rohamosan lüktető balladából sekélyes románc lesz a bágyadt fiatal leány alakján, kivált az arcán. És hiányzik az egészről Munkácsy modorának az az elementáris lendülete, ami olyan náteszi az ő teljesen sikerült alkotásait, mintha óriási oroszlánsörényből kötött ecsettel, egyetlen mozdulatra készült volna az egész.

A «Tépéscsinálók» gróf Károlyi Sándor tulajdona és Budapesten van.

XXXIX.

1871 januárjában költözik Párisba, a rue Perréeben vesz lakást és műtermet. Nevét már jól ismerik a műkereskedők s amint híre terjed megérkezésének, a háború okozta zavaros viszonyok ellenére, kecsegtetőbbnél kecsegtetőbb ajánlatokkal halmozzák el. Ő azonban híven megmarad Goupil mellett 1876-ig. Hogy milyen szívesen vásárolták vásznait, jellemzi az, hogy 1871-ben, Párisba érkezésének első évében, már nyolczvanezer frankot keresett ecsetjével.

Ekkor történnek az utolsó levélváltások közte és jó barátja, Ligeti között, aki olyan önzetlenül örvendett sikereinek, mint a milyen atyailag viselte gondját idáig. Egyik utolsó levelében utolsó jó tanácsul azt

ÁRPÁD ÉS KÖRNYEZETE.

adja néki: ügyeljen, el ne sekélyesítse művészi becsvágyát a gyors siker. Erre a levélre válaszol május harmincegyedikén Munkácsy s élete e korszakának befejezéséhez jellemzőbb sorokat nem találhatnánk, mint azok, a miket maga írt: «Levelét, mint mindig, most is nagy örömmel vettem, annyival inkább, minthogy újabb bizonyítékát adja benne sorsom iránti meleg részvétének, mit valóban köszönök. Köszönöm azt is, hogy oly higgadtan figyelmeztet arra, a mi sokaknál bizony bekövetkeznék helyzetemben, a sok megrendelésből eredhető veszedelmet értem. Másnak egyszerűen csak megköszönném a jóakaratú figyelmeztetést, de önnek többel tartozom, tudva, hogy teljes részvéttel van pályám iránt. Én, a mi a megrendeléseket illeti, csak annyit fogadtam el egyelőre, a minek minden megerőltetés nélkül megfelelhetek, illetőleg tudniillik a mennyiséget; mert ha a minőségről van szó, akkor nem beszélhetek könnyűségről. Oh! *én sokkal nehezebbnek tartom megtartani a megállapított hírnevet, mint megszerezni.* Hisz íme a tapasztalás is azt mutatja. Én magam se tudom, hogy jutottam, minden nagyítás nélkül, egyszerre olyan állásra, a milyenről csak néhány hó előtt is még csak gondolni sem mertem volna. Ez bekövetkezett egy szerencsés véletlen által. De már most a szerencsés véletlent, azaz a véletlen szerencsét egy egész életre kiterjeszteni, biz ahhoz azt hiszem, erőm legnagyobb megfeszítése szükséges. Ezt tehát tenni fogom, mert a hanyatlás gondolata óriási szörnyként áll előttem, mely néha még álmomat is zavarja.»

MUNKÁCSY ECSETJE.

GETTY CENTER LIBRARY
3 3125 00009 3969